

**KAMUSAL MAL OLARAK İÇME SUYU
TEDARİKİNDE ALTERNATİF YÖNTEMLER**

(Yüksek Lisans Tezi)

Levent GÜRSES

2010

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANA BİLİM DALI

KAMUSAL MAL OLARAK
İÇME SUYU TEDARİKİNDE ALTERNATİF YÖNTEMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mehmet Şahin

Hazırlayan:
Levent Gürses

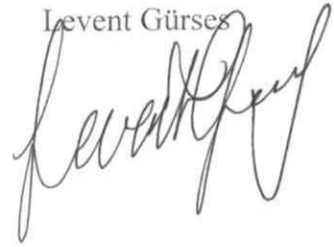
Çanakkale 2010

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “KAMUSAL MAL OLARAK İÇME SUYU TEDARİKİNDE ALTERNATİF YÖNTEMLER” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/02/2010

Levent Gürses

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
LEVENT GÜRSES'e ait KAMUSAL MAL OLARAK İÇME SUYU TEDARİKİNDE
ALTERNATİF YÖNTEMLER adlı çalışma, jürimiz tarafından
MALİYE Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. NİHAT FALAY

Üye Prof. Dr. TURGAY BERKSOY

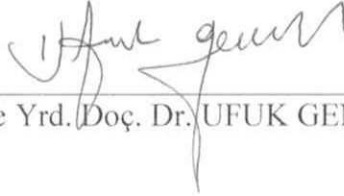
Üye Doç. Dr. MEHMET SAHİN
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. SABRİ SAMİ TAN

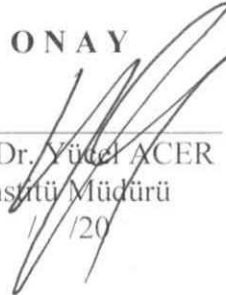
Üye Yrd. Doç. Dr. UFUK GENCEL

Tez No : 362116
Tez Savunma Tarihi : 29/01/2010

ONAY

Doç. Dr. Yücel ACER
Enstitü Müdürü

1/20

ÖZET

KAMUSAL BİR MAL OLARAK İÇME SUYU TEDARİKİNDE ALTERNATİF YÖNTEMLER

Dünyanın üçte ikisi sularla kaplı olmasına rağmen, kullanılabilir özellikteki sular sınırlı ve dünya geneline eşitsiz dağılmıştır. Küresel su kıtlığına, kirlenme ve küresel ısınma gibi tehditlerin eklenmesiyle, son yıllarda suyu ekonomik bir meta olarak gören neo-liberal anlayış ağırlık kazanmaktadır. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi kurumlar da içme suyu kamusal sunumdan özel sektöre geçişi desteklemektedir.

Halen dünya genelinde içme suyu tedariki büyük ölçüde kamuya ait şirketler tarafından yapılırsa da 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren içme suyu arzında özel sektör katılımı hızla artmaktadır. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan özel sektör katılımı deneyimlerinin çoğu sorunludur ve özel şirketlerin kamuya ait su tedarikçilerine oranla verimli olduğu kanıtlanamamıştır.

Kamu Özel Sektör Ortaklıkları gibi özelleştirmenin kısmen yaşandığı modeller içme suyu tedarikinde kamunun da yer almasını sağlamaktadır. Bu modelde suyun kamusal mülkiyeti saklı kalmak koşuluyla hizmetin sağlanması ve dağıtılmasında özel sektörün rol alması önerilmektedir. Türkiye'de ise içme suyu hizmeti ağırlıklı olarak kamusal sunum ile sağlanmaktadır. Bazı küçük çaplı özelleştirmelerde ise önemli sorunlar yaşanmıştır.

Bu çalışmada küresel su sorunu ve küresel su yönetiminin aktörleri ele alınmakta, su hizmetlerine özel sektör katılımı incelenmektedir. Ayrıca, içme suyu arzında yaşanan sorunların çözümünde Kamu Özel Ortaklıkları ile diğer alternatifler analiz edilmektedir.

ABSTRACT

ALTERNATIVE METHODS IN DRINKING WATER SUPPLY AS A PUBLIC GOOD

Although two-thirds of the world covered by water, available water is limited and the water in the world have an unequal distribution. While pollution and global warming threats is added to the global water scarcity, neo-liberal approach that considers water as an economic good is gaining weight in the last years. The international institutions such as The United Nations and the World Bank, is supporting the transition of drinking water from the public sector to private sector.

Drinking water in the world is still largely supplied by state-owned companies but by second half of the 1980's private sector participation in the supply of drinking water is increasing rapidly. However, especially in developing countries, most of the experience of private sector participation is problematic and the efficiency of private companies to publicly-owned water suppliers have not been proven.

The Public Private Sector Partnership model has been providing to take part of the public sector in the supply of drinking water. In this model, public ownership of water services provided without prejudice to provision and deploy the private sector's role is recommended. In Turkey, the drinking water services are provided mainly by public sector. Some small-scale privatizations have experienced significant problems.

In this study, global water problem and global actors of water management and private sector participation in water services is examined. In addition, Public Private Partnership and other solutions to water problems are analyzed as alternatives.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, bir kıt kaynak olarak suyun, ulusal ve uluslararası perspektifte ekonomik anlamını irdeleyerek, küresel anlamda su yönetiminde yaşanan değişimi, içme suyu tedarikinde kamudan özel sektöre geçişi; gerekçeleri ve sonuçlarıyla ele almaya çalıştım.

Su, üzerinde yaşadığımız dünyanın fiziksel ve kimyasal açıdan en temel elementidir. Ekonomik değerini tetikleyen ise kullanım çeşitliliğinin artması ve paydaşlarındaki artıştır. Bu artış, kıtlık şiddetini artırırken; daha verimli yönetilmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Su; küresel iklim değişiklikleri nedeniyle ve beraberinde ürettiği çevresel etkilerle de gündemin ön sıralarına çıkmıştır. Elde edilmesi, depolanması, dağıtım süreçleriyle, bu süreçlerde kullanılacak ortam, teknoloji ve insan kaynağı ile ekonomi ve işletme alanının konusu durumundadır.

Başlangıçta kamu sektöründe kamusal bir hizmet olarak değerlendiren ve zamanla kar odaklı özel sektörün ilgisini çeken içme suyu; giderek küresel çok uluslu şirketlerin odağına yerleşmiştir. Kömür, petrol, doğalgaz gibi enerji üretimi başta olmak üzere sanayi üretiminin de en önemli girdisi haline gelmiştir.

Çalışmada, dünyada son dönemde hakim olan ekonomik-siyasal akımların yeni stratejilerle, bir insanlık hakkı olması gereken içme suyunu son dönemde “içme suyu ekonomisi” diyebileceğimiz noktaya nasıl getirdikleri incelenmektedir. Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel anlamda suyun yönetiminde nereye doğru gidilmekte olduğu ülke örnekleri ele alınarak irdelenmekte ve kamunun da yer aldığı alternatif işbirliği modellerine değinilmektedir.

Çalışmamda, bana yol gösterici olan ve değerli katkılarını esirgemeyen değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Nihat Falay ve Doç. Dr. Mehmet Şahin’e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	iv
Kısaltmalar Cetveli.....	viii
Tablolar Cetveli.....	ix
Grafik Cetveli.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İÇME SUYU TEDARİKİNDE KAMUSALLIĞIN ÖNEMİ VE KÜRESEL SU SORUNU

1.1. İÇME SUYU TEDARİKİNDE KAMUSAL SUNUM KONUSUNDAGÖRÜŞLER.....	3
1.2. KAMU EKONOMİSİNİN KONUSU VE TEMELLERİ.....	4
1.3. KAMUSAL MAL VE HİZMETLERİN ÖZELLİKLERİ.....	5
1.3.1. Tam Kamusal Mal ve Hizmetler.....	6
1.3.2. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler.....	7
1.3.3. Özel Mallar.....	7
1.3.3.1. Yararlı Özel Mallar.....	8
1.3.3.2. Zararlı Özel Mallar.....	8
1.3.4. Dışsallık.....	9
1.3.5. Doğal Tekeller.....	9
1.4. SUYUN KAMUSAL BİR MAL OLARAK TARİHSEL GELİŞİMİ.....	11
1.5. İÇME SUYU HİZMETİNE İKTİSAT TEORİLERİNİN BAKIŞI.....	14
1.6. SU HAKKI NEDİR? SU HAKKINA ÇEŞİTLİ ÜLKE VE KURULUŞLARIN YAKLAŞIMI.....	17
1.7. İNSAN HAKKI – EKONOMİK DEĞER TARTIŞMASINDAN METALAŞMAYA GEÇİŞ.....	19
1.8. SU ENDÜSTRİSİNDE KAMUNUN ROLÜ.....	23
1.8.1. İçme Suyu İşletmeciliğinde Kamu Başarısız mı?.....	23
1.9. İÇME SUYUNUN TEDARİKİNDE KAMUSALLIĞIN ÖNEMİ VE KÜRESEL SU SORUNU.....	25
1.10. SUYUN İNSAN YAŞAMINDAKİ ROLÜ VE STRATEJİK ÖNEMİ.....	27
1.11. DÜNYADAKİ SU KAYNAKLARI VE KULLANIM ALANLARI.....	29
1.11.1. Su Kaynakları.....	29
1.11.2. Suyun Kullanım Alanları.....	31
1.12. KÜRESEL SU SORUNU.....	34

1.13. KÜRESEL SU YÖNETİMİ.....	36
1.13.1. Küresel Su Yönetiminin Gerekliği.....	37
1.13.2. Küresel Su Yönetiminin Aktörleri.....	38
1.13.2.1. Birleşmiş Milletler'in Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı.....	38
1.13.2.2. OECD'nin Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı.....	39
1.13.2.3. IMF'nin Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı.....	40
1.13.2.4. Dünya Bankası'nın Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı.....	41
1.13.2.4.1. Dünya Bankası'nın Su Özelleştirilmesine Yönelik Kredileri.....	43
1.13.2.5. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı.....	44
1.13.2.6. Dünya Su Konseyi'nin Küresel Su Yönetiminde Neo-Liberal Politikalara Yaklaşımı.....	45
1.13.2.7. Çokuluslu Su Şirketlerinin Dünya Su Yönetimine Yaklaşımı.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

İÇME SUYUNUN TEDARİKİNDE ÖZEL SEKTÖRÜN SUNUM YÖNTEMLERİ VE YENİ EĞİLİMLER

2.1. SU SUNUMUNDA ÖZEL SEKTÖR KATILIMININ TARİHİ.....	50
2.2. SU ENDÜSTRİSİNDE ÖZELLEŞTİRME POLİTİKALARI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÖZEL SEKTÖR KATILIMI.....	52
2.3. İÇME SUYU ŞEBEKELERİNİN EKONOMİSİ VE İÇME SUYU HİZMETİNİN AŞAMALARI.....	54
2.4. İÇME SUYU HİZMETİNE ÖZEL SEKTÖR KATILIMI.....	55
2.4.1. İçme Suyu Hizmetine Özel Sektör Katılımında Uygulanan Yöntemler.....	59
2.4.1.1. Sözleşme Türleri.....	60
2.4.1.2. Doğrudan Özelleştirme.....	62
2.4.1.3. Kamu - Özel Sektör Ortaklığı.....	63
2.5. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SU SUNUMUNDA ÖZEL SEKTÖRÜN YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞÜ.....	63
2.6. İÇME SUYU ŞEBEKELERİNİN ÖZELLEŞTİRİLMESİNİN OLUMSUZ YANLARI.....	66
2.7. İÇME SUYU ŞEBEKELERİNE ÖZEL SEKTÖR KATILIMININ HİZMET KALİTESİNE ETKİLERİ.....	71
2.7.1. Rekabetin Olmamasının Verimliliğe Etkisi.....	71
2.7.2. Yatırım ve Borçlanma İkilemi.....	72
2.7.3. Dışsalıkların Su Şirketlerinin Performansına Etkisi.....	72
2.7.3.1. Fiyat Artışları ve Yatırım Sorunu.....	73

2.8. ÇOKULUSLU SU ŞİRKETLERİ.....	74
2.8.1. Çokuluslu Su Şirketlerinin Bölgeler İtibarıyla Faaliyetleri.....	76
2.8.2. Çokuluslu Su Şirketlerinin Politikaları: Tekelleşme ve İşbirliği.....	77
2.9. İÇME SUYU ŞEBEKELERİNİN YÖNETİMİNE ÖZEL SEKTÖR KATILIMINDA GELİŞMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ.....	80
2.10. ÖZEL SEKTÖR KATILIMINDA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEN ÖRNEK VAKALAR.....	82
2.11. ÖZEL KESİM İÇİN KARLI BİR ALAN: ŞİŞELENMİŞ SU SEKTÖRÜ.....	87
2.12. İÇME SUYU TEDARİKİNDE YENİ EĞİLİMLER	88
2.13. KAMU-ÖZEL SEKTÖR ORTAKLIĞI.....	89
2.13.1. Kamu Özel Sektör Ortaklıklarının Potansiyel Yararları.....	91
2.13.2. KÖSO Modelinin İçme Suyu Sunumunda Uygulanabilirliği.....	92
2.14. KAMU SU ŞİRKETLERİ ARASINDA İŞBİRLİĞİ VE DÜNYADAN ÖRNEKLER.....	94
2.15. İÇME SUYU ŞİRKETLERİNİN YÖNETİMİNE HALK KATILIMI.....	95
2.15.1. Yönetime Halk Katılımında Porto Alegre Örneği.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İÇME SUYU TEDARİKİNDE UYGULANAN YÖNTEMLER

3.1. TÜRKİYE'NİN SU KAYNAKLARI VE SU KAYNAKLARININ KULLANIMI.....	97
3.1.1. İçme Suyu Amaçlı Su Kullanımı.....	100
3.1.2. Tarımsal Amaçlı Su Kullanımı.....	101
3.2. SU KAYNAKLARIYLA İLGİLİ YASAL MEVZUAT.....	101
3.3. SU KAYNAKLARININ YÖNETİMİNDE İDARİ YAPILANMA.....	103
3.3.1. Bakanlıklar.....	103
3.3.2. Devlet Su İşleri.....	104
3.3.3. İller Bankası.....	105
3.3.4. İçme Suyu Şebekesi ve Yerel Yönetimler.....	106
3.3.4.1. Belediye İktisadi Teşebbüsleri ve İSKİ.....	107
3.4. İÇME SUYUNA ÖZEL SEKTÖR KATILIMINDA UYGULANAN YÖNTEMLER.....	109

3.5. SU ÖZELLEŞTİRMESİNDE TÜRKİYE DENEYİMLERİ.....	110
3.5.1. Antalya.....	111
3.5.2. Çeşme-Alaçatı.....	111
3.5.3. İzmir-Kocaeli.....	112
3.5.4.Çorlu-Tekirdağ.....	113
3.5.5. Güllük-Bodrum.....	113
3.5.6.Edirne.....	113
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	116

KISALTMALAR CETVELİ

BBC	British Broadcasting Company
DB	Dünya Bankası
DSF	Dünya Su Forumu
DSİ	Devlet Su İşleri
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EIB	Avrupa Yatırım Bankası
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GATS	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
IADB	Amerikalararası Kalkınma Bankası
ICESCR	BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ICSID	Yatırım Anlaşmazlıkları Uluslararası Çözüm Merkezi
ICWE	Uluslararası Çevre ve Konferansı
IFC	Uluslararası Finans Kurumu
IMF	Uluslararası Para Fonu
İSKİ	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
KÖSO	Kamu Özel Sektör Ortaklıkları
MENA	Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi
MIGA	Çoktarafli Yatırım Garanti Ajansı
OECD	Ekonomik İşbirliği Kalkınma Örgütü
PPP	Public Private Partnership (Kamu Özel Ortaklıkları)
PSI	Public Sector International
TMMOB	Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
USİAD	Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği
YİD	Yap-İşlet-Devret

TABLOLAR CETVELİ

Tablo 1.1: Kamusal Alandan Piyasaya Dönüşümün Kronolojisi.....	21
Tablo 1.2: Kıtalarda Su Dengesi.....	30
Tablo 1.3: Kıtaların Dünya Nehir Sularındaki ve Nüfusundaki Payları (1995).....	31
Tablo 1.4: Ne Kadar Su Tüketilerek Üretiliyor.....	33
Tablo 1.5: Dünya Bankası'nın Su Kredileri 2000-2004.....	44
Tablo 1.6: Su Çokulusluları: Grupların ve Su Birimlerinin Satışları, 2001.....	49
Tablo 2.1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Su Ve Kanalizasyon Projelerine Özel Sektörün Katılımı (1987–2000).....	53
Tablo 2.2: Sözleşme Türleri.....	60
Tablo 2.3: 1991-2004 Arasında Proje Türüne Göre Su ve Sanitasyon Sözleşmeleri	65
Tablo 2.4: Latin Amerika'da Bazı Özelleştirme Sorunlarından Örnekler.....	67
Tablo 2.5.: Merkezinin Bulunduğu Ülke Dışında Faaliyet Gösteren OECD Merkezli Su Şirketleri	76
Tablo 2.6. İki Fransız Su Devinin Ciro ve Kar Rakamları (2008, Milyon Euro).....	78
Tablo 2.7: Bolivya'da İçme Suyu ve Temizlik Hizmetlerinde Son Durum.....	87
Tablo 3.1.: Ülkemizdeki Su Kaynaklarının Kısa Künyesi.....	99

GRAFİK CETVELİ

Grafik 1.1. Çeşitli Mal ve Hizmetlerin Konumu.....16

Grafik 2.1: Lider Çokuluslular Arasındaki Ortaklıklar.....79

GİRİŞ

Yeni binyıl insanlığın yaşamsal önem taşıyan su konusunda giderek artan boyutta bir krizle karşı karşıya olduğu gerçeğini kabul etmesine sahne olmuştur.

Su, doğanın ve insanın yaşamını sürdürmesi için vazgeçilmez kaynaklardan biridir. Ancak, Küresel ısınma ve nüfus artışı su kaynaklarını tehdit etmektedir. Su kaynaklarının giderek kirlenmesi ve azalması suyun ekonomik bir değer olduğu görüşlerini hakim kılmaktadır. Bunun yanısıra ülkeler arasındaki su kaynakları sorunları nedeniyle suyun stratejik önemi artmış ve “su savaşları” olgusu gündemde daha fazla yer işgal etmeye başlamıştır.

Neoliberal politikalarla birlikte kamu hizmetlerinin ücretli hale getirilmesine dönük girişimler hız kazanırken, suyun özelleştirilmesi de bu kampanyaya dahil edilmiştir. Dünya Bankası, kamusal bir hak olan suyun özelleştirilmesine, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, önemli destek vermektedir.

Çokuluslu şirketlerin öncülüğünde özel kesimin su hizmetlerinin yönetiminde etkinliği hızla artmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki içme suyu şebekesi özelleştirmelerinin büyük çoğunluğu sorunludur. Özel kesim doğası gereği, kar amacı güder ve bu nedenle daha az yatırımla mümkün olduğunca daha yüksek fiyata satış yapmak zorundadır. Dünya Bankası, son zamanlarda içme suyu hizmetlerinin serbestleşmesinde kamu sektörünün de yer aldığı Kamu Özel Sektör Ortaklıkları (Public Private Partnerships - PPP) anlayışını desteklemektedir.

Bu çalışmada su hizmetlerine özel sektör katılımı ve Kamu Özel Ortaklıkları ile su sorununa diğer çözüm alternatifleri analiz edilmektedir. Birinci bölüm suyun önemi, dünya su kaynakları ve küresel su sorununun tanımlanmasının yanı sıra küresel su yönetiminin aktörleri ağırlıklı olarak anlatılmıştır.

İkinci bölüm içme suyu hizmetlerine özel sektör katılımı ile su hizmetlerinin özelleştirilmesinde modeller ile ülke örnekleri konusunda ağırlık kazanmıştır. Bu bölümde ayrıca içme su hizmetlerinin serbestleşmesinde Kamu Özel Ortaklıkları seçeneği ve kamu su şirketleri arasında işbirliği, halk katılımı gibi modeller üzerinedir.

Üçüncü bölümde de Türkiye’de içme suyu yönetimi ve yaşanan bazı küçük çaplı özelleştirme deneyimlerinden alınacak dersler ele alınmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, içme suyu yönetiminin özel sektörün dışlanmadığı, Fransız modelinden esinlenilerek, özel şirketler tarafından hükümetlerle birlikte yönetilmesi önerilmektedir. Böylece, kamunun genel hantallık, siyasi müdahale gibi olumsuzluklarının, özel kesimin ise, yüksek faturalar, yolsuzluk, yatırımdan kaçınma gibi handikaplarının önüne geçilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇME SUYU TEDARİKİNDE KAMUSALLIĞIN ÖNEMİ VE KÜRESEL SU SORUNU

Bu bölümde kamusal bir hizmet olarak içme suyu tedariki ele alınacak, bu bağlamda su hakkı, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetler incelenecektir. Ayrıca, neo-liberal dalgayla birlikte, içme suyu konusunda devam eden “kamusal mal”, “serbest mal”, “ekonomik mal” tartışmasına da yer verilecektir. Dünyada su kaynakları ve kullanım alanları, küresel su sorunu ve uluslararası kurumların bakış açıları da bu bölümün diğer inceleme konusu olacaktır.

1.1. İçme Suyu Tedarikinde Kamusal Sunum Konusunda Görüşler

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünde yerel içme suyu arzı kamuya ait su işletmeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Suya, genellikle çok az bir maliyetle herkesin erişimine açık, tükenmeyen bir kaynak ve kamusal bir mal olarak bakılmaktadır. Ancak, dünyada 1980 ve sonrasında küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, altyapı özelleştirmeleri sayesinde; su ve özellikle içme suyu metalaşma sürecine sokulmuştur. Kamu-özel kesim dengesinde özel kesim ağırlık kazandıkça kamuya ait su işletmeleri özelleştirme için iyi bir hedef haline gelmiş, su ve su tedariki konusunda hızlı bir değişim süreci yaşanmıştır.

Halen dünya genelinde ağırlıklı olarak kamu egemenliğinin devam ettiği su hizmetlerinin yürütülmesinde, 1980 sonrası önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. İktisadi ve siyasi nitelikli örgütlü bir etkinlik sayesinde suyun piyasa malı haline dönüştürülmesi ve kar konusu haline getirilmesi hedeflenmektedir. Bu değişim sürecinde, su hizmetlerinin kamu hizmeti olduğu gerçeğinden uzaklaşma ve onu “ekonomik mal”

olarak kabul ettirme çabaları dikkat çekmektedir. 1992’de Dublin’de toplanan ve Dublin Konferansı olarak da anılan “Uluslararası Su ve Çevre Konferansı”nda kabul edilen temel ilkelerden birinin “suyun ekonomik mal olarak kabul edilmesi” ile ilgili olması da bu çabayı açıkça göstermektedir (Salihoğlu 2006: 4).

Suyu metalaştırmaya doğru giden sürece karşın Stehpan Bailey’in de (2002: 375) vurgu yaptığı gibi ilkesel olarak su gibi bir doğal kaynağın kullanım noktasında ücretsiz olması ve erişimine kimsenin engellenmemesi gerekir. Ancak, elektrik ve gaz gibi yaşam kalitesini artırıcı diğer mallar kullanım noktasında ücretsiz olmamalıdır.

İçme suyu endüstrisi doğal tekel bir hizmettir. Aynı zamanda bir yaşam hakkı olan suyun kamusal mal ve hizmet yönü de vardır. Güler'e (1999: 231) göre, su mülkiyeti ve işletmeciliğinde kamu sistemi korunmalıdır.

Ayrıca yaşam için gerekli asgari miktarda ve kalitede suya ulaşım herkesin en temel hakkı olduğundan dolayı böyle bir kaynağın özelleştirilerek piyasa koşullarının insafına terk edilmesi doğru değildir. Yaşam için böylesine bir temel maddenin kamu denetiminde olması kaçınılmazdır (Tomanbay 2008: 37).

1.2. Kamu Ekonomisinin Konusu ve Temelleri

Kamu ekonomisi, piyasa ekonomisi içinde, kamusal faaliyetlerin ne olması gerektiğini, ya da devlete ne gibi görevler düştüğünü ve bu faaliyetlerin finansman şeklinin ekonomi üzerinde ne gibi etki yapacağını, kaynak dağılımında etkinlik, gelir dağılımında adalet, iktisadî istikrar ve iktisadî büyüme ve gelişme olarak sıralanabilecek ekonomik amaçlar yönünden incelemektedir (Batirel 2007: 2). Bir başka deyişle; kamu ekonomisinin görevi ihtiyaçların karşılanmasında piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini gidermektir. Piyasa ekonomisi toplum üyelerinin bazı ihtiyaçlarını karşılamakta başarısız kalır. Çünkü bu ihtiyaçları karşılayacak olan hizmetler, ana nitelikleri sebebiyle piyasa firmalarınca sunulamaz. Bu hizmetleri sunmak kamu ekonomisinin görevidir (Bulutoglu 2008: 1).

Kamu ekonomisinin temel fonksiyonlarını şöyle sıralamak mümkündür (Şener 2007: 7):

1. Kamusal ihtiyaçların giderilmesi için kaynak tahsisi fonksiyonu,
2. Devletin tam istihdam ve fiyat istikrarını sağlaması ile makul bir büyüme hızını gerçekleştirmesi anlamına gelen istikrarın sağlanması fonksiyonu
3. Gelir dağılımının adil olması fonksiyonu.

1.3. Kamusal Mal Ve Hizmetlerin Özellikleri

Kamusal mal ve hizmetler kamu ekonomisinin en temel konusudur. Kamusal ekonomi, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için mal ve hizmet üretmek zorundadır. Kamu tüzel kişileri tarafından yürütülen faaliyetler genel olarak kamu hizmeti olarak adlandırılır. Örnek olarak; eğitim-öğretim, milli savunma, ulaştırma, bayındırlık hizmetleri kamu hizmeti olarak nitelendirilmektedir.

Kamusal mallar ve hizmetler kavramını ilk kez, 1954 yılında Amerikalı iktisatçı P.A. Samuelson kullanmıştır. Samuelson, bazı mal ve hizmetlerin bünnyeleri gereği bölünemez olduğunu belirtmiştir.

Buna göre, bazı mal ve hizmetlerin sağladıkları faydanın bireylere dağıtılması mümkün değildir. Bunlar bireylerin değil ancak toplumun faydasına sunulabilirler. Bu tür mal ve hizmetler de kamu ekonomisi tarafından üretilirler. Bunun da tipik örneği milli savunma hizmetleridir (Nadaroğlu 1978: 24).

Geniş anlamda kamusal mal ve hizmetler kavramı, başta tam kamusal mallar (savunma, güvenlik, adalet) olmak üzere; yarı kamusal mallar (yüksek öğrenim, devlet hastaneleri ve meteoroloji gibi katma bütçeli özel idarelerce sunulan hizmetler); yarı özel mallar (kamu ekonomik kuruluşları ve yerel yönetimlerce sunulan demir-çelik, çimento, elektrik, su, havagazı gibi); toplum için zararlı özel mallar (çevre kirliliği, gürültü gibi) ve Birleşmiş Milletler Örgütleri'nin üye ülkelere sundukları eğitim, sağlık, tarımsal yardım

gibi uluslararası tam kamusal mal niteliklerinde çok sayıda mal ve hizmeti içerir (Şener 2007: 49).

Faydası bölünemez (indivisibilite) ve bedel ödemeyenler tüketimden dışlanamaz olan kamusal malların talepleri piyasa koşullarında belirlenemez. Kamusal mal ve hizmetlere olan talebin açıklama biçimi, bu tür malların fiyat mekanizmasının özel mallarinkinden daha farklı bir biçimde işlemlerini gerektirmektedir. Kamusal malların miktar ve türlerinin belirlenmesi ve maliyetlerinin yurttaşlar arasında paylaşılması kamu tercihinin tespitini gerektirir. Özel mal ve hizmetler ise piyasada bir bedel karşılığında satılabilmektedir. Oysa kamusal mal ve hizmetler prensip olarak bedelsiz dağıtılmaktadır (Öztürk 2007: 117-118).

1.3.1. Tam Kamusal Mal ve Hizmetler

Tam kamusal malların tüketimi sonucu olarak sağlanan fayda, toplumun bütün bireylerine dağıldığından bunların özel sektör tarafından üretilmeleri olanağı yoktur. Kısaca; bir faaliyet sonucu neticelenen mal ve hizmet bütün toplumun bireylerine fayda sağlıyor ve bu fayda parçalanıp bölüşürülemiyor ise bu faaliyete bölünmez mal ve hizmetler yani tam kamusal mal ve hizmetler denir (Herekman 1987: 43).

Tam kamusal mal ve hizmetlerin tipik örneği milli savunma hizmetleridir. Genel güvenlik hizmetleri de savunma hizmetlerine yakın bir özellik arz eder. Genel güvenlik ve trafik gibi hizmetlerin, adalet, diplomasi, çevre hizmetlerinin ve kamu sağlığı araştırmalarının bizzat kamu kesimi tarafından yerine getirilmesi zorunluluğu vardır (Eker 2004: 43).

Tam kamusal mal ve hizmetlerin temel özellikleri faydalarının pazarlanamaması, ortak tüketim için üretilmeleri, söz konusu mal ve hizmetlerden faydalananların tüketimde birbirine rakip olmayışı, faydasının ölçülemez oluşu, fiyatlandırılmaması, üretimde ya da tüketimde zorlamaya başvurulması (askerlik hizmeti veya nüfus kimliği almak gibi), şeklinde sıralanabilmektedir. Ayrıca, bütün bu özellikleri taşıyan mal ve hizmetlerin finansmanı da bütçeden yapılır. (Bulutoğlu 2008: 52).

1.3.2. Yarı Kamusal Mal ve Hizmetler

Tam kamusal hizmetler dışında kimi mal ve hizmetler vardır ki, esas itibariyle bölünebilir ve hizmeti tüketenler bu hizmetlerin üretimlerinden özel bir fayda sağlarlar. Ancak üretim ve tüketim sonucu bir dış fayda ya da maliyet doğar. Bu durumda malın özel faydası ile sosyal faydası, özel maliyeti ile sosyal maliyeti arasında fark meydana gelir. Bu fark sebebiyle mal etkin kaynak dağılımı koşullarına oranla ya eksik ya da fazla üretilir. Bu mallar esas itibariyle bölünebilir ve tüketimden mahrum bırakma mümkündür. Ancak bireyler üretici ya da tüketici olarak bu malları sosyal değerleri ile değerlemezler. Malın özel değeri ile sosyal değeri arasında fark vardır. İşte bu mallara, maliye teorisinde yarı kamusal hizmetler adı verilir (Batirel 2007: 36).

Eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal mallar bireysel talep söz konusu olduğu için pazarlanabilmekte ve kural olarak piyasada üretilip tüketicilere sunulabilmektedir. Ancak, bu malların toplum açısından taşıdığı önem, toplumsal faydası veya yeterince üretilmezler ise yaratacakları toplumsal maliyetler, piyasa yanında devletin de üretimde bulunmasına neden olmaktadır. Yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretiminin tamamen piyasaya bırakılması kimi sakıncalar yaratabilmektedir. Bu tür mal ve hizmetlerin tamamen piyasada üretilmeleri halinde meydana gelen tam rekabetten sapmalar, dış kazançlar ya da kayıplar bunların bazen tekel halinde bazen de piyasanın yanı sıra kamu kesimince üretilmesine neden olmaktadır (Öztürk, 2007: 121).

1.3.3. Özel Mallar

Özel mal ve hizmetler, kişisel tüketime konu olan ve piyasa kurallarına göre üretilen mal ve hizmetlerdir. Özel mal ve hizmetlerin faydası pazarlanabildiğinden dolayı faydalanabilmek için bunların bedelinin ödenmesi zorunludur. Bu mal ve hizmetlerin faydası kişiseldir. Piyasa şartları içinde devlet tarafından kişisel ihtiyaçları gidermeyi amaçlayan söz konusu mal ve hizmetlerin üretiminde piyasa talebi önem kazanmaktadır (Eker 2004: 48).

Özel mallar, bir piyasa ekonomisinde, piyasa işleyişi içinde özel üretim birimleri tarafından sunulmaktadır. Çünkü bu mallar, gerek tüketimden mahrum bırakmanın mümkün olduğu, gerekse tüketiminde rekabet olan mallar olduğu için, piyasanın bu malları aksaksız olarak sunması beklenir. Bu ideal durum gerçekleşse dahi, devlete bu alanda bazı roller düşer. Bunlardan bir tanesi piyasaların aksamadan çalışması için devletin üstlenmesi gereken düzenleyici faaliyetlerdir. (Kirmanoğlu 1997: 122).

Piyasa tarafından üretilen özel mallarda gerek üretici gerekse tüketici bakımından karar vermede etkili olan en önemli faktör fiyattır. Piyasa konusu olan mal ve hizmetlerde bireyler özel mal ve hizmetten elde edeceği fayda ile ilgilenirler ve yapacakları ödemenin en azından elde edeceği faydaya eşit olmasını beklerler. Kamusal mal ve hizmetlerde ise, faydanın özel tüketime tahsis edilmemesi, kamusal mal ve hizmetlerin maliyetlerinin bireysel boyutta ölçülememesi bu malların fiyat yoluyla değerlendirilmesini olanaksız kılar (Akdoğan 2002: 39-41).

1.3.3.1. Yararlı Özel Mallar

Yararlı (Erdemli) özel mal ve hizmetler, tüketimleri sonucu dış fayda doğan mal ve hizmetler olarak tanımlanabilir. Yararlı özel mal ve hizmetler kamu ekonomisine ilk kez Musgrave tarafından sokulmuştur. Musgrave bu tanıma, halkın sağlığı açısından gerekli olduğu halde, yeterli bilgi ve eğitim düzeyi olmadığı için talebi yetersiz olan mal ve hizmetleri dâhil etmiştir. Klasik olarak çocukların aşılmasının zorunlu kılınması, ya da okullarda bedava süt dağıtılması bu mallara örnek olarak verilmektedir. Bu mallarda devletin zorlayıcı olmasının nedeni, bireylerin, gerek bilgi yoksunluğundan gerekse gelir yetersizliğinden dolayı gerekli talebi oluşturamamalarıdır (Kirmanoğlu 2007: 122).

1.3.3.2. Zararlı Özel Mallar

Zararlı (Erdemsiz) özel mallar, tüketimi ve üretimi kisiler için zararlı sayıldığından, sunumu devlet tarafından kontrol edilen özel mal ve hizmetlerdir. Toplum için zararlı

sayılan özel mallara çok sayıda örnek verilebilir. Bunların başında hava, su ve çevre kirliliğine yol açan özel firmaların ekonomik etkinlikleri yer almaktadır. (Şener 2007: 62).

1.3.4. Dışsallık

Bir üretim ya da tüketim faaliyeti yapıldığında, bu faaliyeti yapan ekonomik birimlerin dışında kalanlar üzerinde dolaylı olarak ortaya çıkan olumlu veya olumsuz etkiler dışsallık olarak tanımlanmaktadır (Eker 2004: 49).

Yarı kamusal hizmeti doğuran, dışsallık (externality) olayıdır. Dışsallık toplumun belirli bir üyesi tarafından yapılan üretim ve tüketim sonucu doğan fayda ve maliyetlerin toplumun diğer üyelerine taşmasıdır. Bir başka deyimle tüketicilerin fayda fonksiyonları ile üreticilerin üretim fonksiyonları arasındaki bağımlılığa dışsallık denir. Üretim ve tüketim sonucu ya fayda ya da maliyetin diğer üyelere geçmesi söz konusu olduğundan dışsallık dış fayda ve dış kayıp olarak ikiye ayrılır. Dış faydaya dış ekonomi, dış kayba dış eksi ekonomi adı da verilmektedir. Söz gelimi bir kişinin eğitilmesinden o kişinin sağladığı özel yararın dışında toplum da fayda sağlar. Eğitilen kişinin eğitimle ilgili tüketimi, toplumun diğer üyelerinin tüketim fonksiyonuna bağımsız değişken olarak girmiştir. Buradaki dışsallık dış faydadır. Öte yandan bir fabrikanın kentin içme suyunu kirlettiğini düşünelim. Bu durumda dışsallık dış kayıp şeklinde ortaya çıkmaktadır (Batirel 2007: 37).

Dışsallık sadece yarı ekonomik mal ve hizmetler için değil her türlü mal ve hizmet için geçerli olabilir. Dışsallık maliyetlerin azalmasına ya da artmasına yol açabilir, bu nedenle olumlu ya da olumsuz olabilir. Bazı dışsallıklar, başkaları üzerine faydalı etki yapar ve bunlara olumlu dışsallıklar adı verilir. Diğerlerinin ise zararlı etkileri vardır ve olumsuz dışsallıklar olarak anılır. Havayı kirleten bir firma, havayı soluyan bütün bireyler ve makineleri kirli hava yüzünden daha hızlı yıpranan bütün firmalar üzerine negatif bir dışsallık yüklemektedir. Aynı şekilde, arıcı arılarının polen taşımaları sonucu, komşusu olan elma bahçe sahibine pozitif bir dışsallık aktarmış olur (Stiglitz 1994: 262).

1.3.5. Doğal Tekeller

Ölçek ekonomileri nedeniyle üretimin azalan maliyetlere bağlı olması, piyasada ekonomik olarak yalnızca bir firmanın faaliyette bulunması sonucunu doğurabilmektedir. Bazı endüstrilerde optimal üretim tesisi ölçeği çok büyüktür. Üretim tesisi ölçeği büyüdükçe parça başına maliyet azalan bir seyir izlemektedir. Bu durumda bir firma tüm piyasa talebini karşılayacak bir üretim kapasitesine erişebilmekte ve doğal tekele dönüşebilmektedir. Belli mal ve hizmetlerin bölünemez nitelik taşıyabilmesi, firmanın optimal üretim hacminin piyasaya oranla büyük olması ya da piyasa talebinin yetersizliği doğal tekellere yol açan başlıca nedenler olarak sayılabilir. Doğal tekellere konu olan mal ve hizmetler büyük birimler şeklinde tek bir elden üretilebilmektedir. Sabit maliyetlerin de çok yüksek olmasından dolayı başka firmaların bu alanlarda faaliyet göstermesi karlı olmaz. Doğal tekeller özellikle kamu hizmeti niteliği ağır basan su, elektrik, doğal gaz, metro işletmeciliği vb. gibi faaliyetlerde görülmektedir. Bu tür hizmetler, tek bir firma tarafından daha etkin şekilde yürütülmekte, rekabete konu olmamaktadır. Uygulamada doğal tekeller, birçok ülkede merkezi devlet teşkilatının ya da yerel yönetimlerin mülkiyeti altında bulunmaktadır (Öztürk 2007: 293-295).

İçme suyu endüstrisinin bir doğal tekel olması, bu alanı rekabetten yoksun kılmaktadır. Stiglitz, doğal tekel ve içme suyu bağlantısını şöyle açıklar (1994: 227):

“Kamusal üretimin görülmesine yol açan en önemli piyasa aksaklığı, piyasaların rekabetçi olmayışıdır. Piyasaların rekabetçi olmayabilişinin ortak sebebi, ölçeğe göre artan randımanların, bir başka ifadeyle, üretim arttıkça üretimin ortalama maliyetlerinin düşüşüdür. Bu durumda iktisadi etkinlik sınırlı sayıda firma olmasını gerektirir. Artan randımanların çok önemli olduğu ve bölgede yalnızca bir firmanın faaliyet göstermesi gerektiği sanayilere doğal tekeller adı verilir. Doğal tekeller örnekleri içine telefon, su ve elektrik girer. Birbirinin yanısıra iki su şebekesi kurup, birini bir eve, diğerini komşunun evine götürmeye çalışmanın etkin olmayacağı açıktır. Aynı husus, elektrik, kablolu TV ve doğal gaz için de doğrudur.”

Bulutoğlu, içme suyu hizmetinin niçin bir doğal tekel olması ve kamu kesimi tarafından işletilmesi gerektiğini şöyle anlatmaktadır (2008: 301-302):

“Kente su verilmesi bir piyasa hizmeti olabilir. Ancak suyun parça parça getirilmesi yerine, kanal ya da borulardan akıtılması en etkin usuldür. Şehre suyu kanallar, borularla getirmeyi rakip firmalar yaparsa, önemli ölçüde kaynak ve alan kullanımı israfı olur. Çevre sağlığı için suyun temizlenmesi, ilaçlanması belediyece denetlenir: bu da kaynak kullanımını gerektirir. Bölünmezliklerin getirdiği ölçüğe verim, kamu alanını kullanma gereği, çevre sağlığının korunması, akarsu getirmenin bir tekel işletmesi olmasını ve suyu kullanmanın zorunlu olmasını gerektiriyor. Eski çağlardan beri su kanalları, kent içi su depolan, devletçe yaptırılmıştır. İngiltere’de Margaret Thatcher’in kent suyunu özelleştirmesi, halkın sabrını taşırdı ve baskıları seçimlere kalmadan Thatcher’in görevinden istifasına sebep oldu. Şehir suyunun getirilmesi, temizlenip sokaklara ve evlere dağıtımı bir kamu ekonomisi faaliyetidir. Bedeli bu hizmetten yararlanan hanelere ve işyerlerine ödetilir. ”

Balance ve Taylor’a göre (2005: 12-18), su endüstrisindeki doğal tekel, elektrik iletimi ve dağıtımındakinden çok farklı değildir. Ancak su endüstrisinin kendine has özellikleri vardır. Müşteri suyu kuyulardan veya büyük bireysel rezervuarlardan sağlayabilir. Yüksek sermaye yoğunluğuna ek olarak, su endüstrisinde çok yüksek batık maliyetleri söz konusudur. Su hava koşullarından etkilendiğinden dolayı, uzun süreli depolama seçeneği özellikle kuraklık dönemlerinde oldukça sorunludur. Su ikame edilemez oluşundan ve kamu sağlığı ile çevre sağlığı konularıyla doğrudan bağlantılı olmasından dolayı zarara uğramadan yürütebilmek önemli bir sorundur. Tüm bunlar da su endüstrisinin sıra dışı bir işkolu olduğu, rekabetle bağlantılı standart ekonomik teorilere uymadığı sonucunu getirir. Tüm bu nedenlerden dolayı rekabet mümkün olsa dahi, sağlanacak fayda en az olacaktır .

1.4. Suyun Kamusal Bir Mal Olarak Tarihsel Gelişimi

Su insanlığın sosyal ve ekonomik gelişiminde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Sulu tarıma geçilmesiyle birlikte radikal bir dönüşüm yaşanmış, tahılın daha çok yetiştirilmesi ve depolanması mümkün olmuştur. Böylece insanlığın yerleşik hayata geçmesinde ve yeni bir toplumsal düzenin kurulmasında su önemli bir başlangıç olmuştur. Bu nedenle uygarlıkların su kenarlarında kurulup gelişmesi tesadüfi değildir. Çünkü su, bu uygarlıkların daha geniş alanları ekmelerine, mallarını taşımalarına ve kentin atıklarını kolayca uzaklaştırabilmelerine olanak sağlamıştır (Kılıç 2008: 163). İlk uygarlıkların

Dicle, Fırat, İndus ve Nil gibi nehirlerin kenarında boy vermesi bir rastlantı değildir. Uygarlığın başlangıcından itibaren insanoğlu ve nehirler arasında sıkı bir ilişki söz konusu olmuştur. Sulama itici ekonomik bir güç olarak buralarda yaşayan toplulukların örgütlenme ve gelişmesini sağlamıştır (Childe 2006: 130).

Su sorununun tarihsel gelişimine bakacak olursak; tartışmasız kabul edilen nokta, devletlerin tarih boyunca suyu denetlemeye ve yönetmeye çalıştıkları; suyun kontrol edilmesinin tarih boyunca devlet örgütlenmesinin önemli bir unsurunu oluşturduğudur. Tarih boyunca devletler tarafından su kaynaklarının denetimini ele geçirmek için büyük savaşlar verilmesinin yanı sıra, suya yönelik olarak büyük çaplı yatırımlar yapılmış; su, devletlerin en önemli bayındırlık işleri arasında yer almıştır. Antik Mısır'da Nil nehri çevresine yapılan büyük çaplı su yatırımları Firavunun Hazinesi tarafından karşılanırken, köle emeği kullanılmıştır. Benzer biçimde, Roma imparatorluğu döneminde köleci üretim tarzı içinde su kemerlerinin inşası, geniş perspektifte toplumsal, politik ve mali boyutları olan devletin varlığının ve mekana yönelik önemli müdahalelerinin sembolleri olarak kabul edilmektedir (Çınar 2006: 46).

Suyun özel mülkiyeti pek çok toplumda yasaklanmıştır. Justinianus Kanunları gibi eski metinler su ve diğer doğal kaynakların kamu malı olduğunu gösterir: “Doğa yasaları gereği bu şeyler –hava, akarsular, deniz ve haliyle deniz kıyıları- insanlığın ortak malıdır” (Shiva 2007: 40). Roma İmparatorluğu, Helenistik polis’ler gibi kamusal bir su dağıtım sistemine sahiptir (Childe 2006: 276).

Bu noktada Alman asıllı ABD’li tarihçi Karl A. Wittfogel’in “hidrolik toplum” kavramına değinmek gerekmektedir. Wittfogel, 1957 tarihli klasik eseri “Oriental Despotism”de merkezi otoriter devletler ile kütleli sulamalı tarım arasında nedensel bir ilişki önermiştir. Hidrolik toplum adını verdiği bu yaklaşıma göre bir nehir ne kadar büyükse refah üretiminin potansiyeli, nüfus yoğunluğu ve yönetimdeki hidrolik devletin iktidarı o kadar güçlüdür. Tarım sektörü büyük ölçekli sulama ve sel önleyici su yapılarına bağlı olan uygarlıkların “hidrolik toplum” olarak adlandırılabilenini savunan Wittfogel, bu toplumların tamamen Doğulu olduklarını ya da Batı’dan tamamen farklı Doğulu toplum özelliklerini taşıdığını vurgulamıştır. Wittfogel, devletin ekonomiye doğrudan müdahale

ettiği ve üretim araçlarını elinde tuttuğu tarım toplumlarına örnek olarak antik Mısır, Mezopotamya, Hindistan, Çin ve Peru uygarlıklarını göstermiştir (Solomon 2010: 24-26).

Roma Hukuku'nda toprağın üstündeki ve altındaki su, toprak mülkiyetinden ayrı düşünülmemiştir. Yani, suya sahip olmak için toprağa sahip olmak yeterlidir. Roma hukukunda sadece düzenli olarak akan akarsular özel mülkiyetin dışında tutulmuştur. Alman hukukunda kaynaklar ve sular eyaletin malıdır, yani, kamusal mülkiyet söz konusudur. Fransız sisteminde ise gemi ve sallarla taşıma yapılmasına elverişli sular kamusaldır. Bunun dışında kalanlar özel mülkiyete tabidir. Avusturya hukuk sisteminde ise genel ve özel sular tek tek sayılarak belirlenmiştir İslam hukukunda, arazinin devlete ait olduğu ilkesi kabul edildiğinden, su üzerindeki mülkiyetten çok, kullanma hakları üzerinde durulmuştur. Suların kullanılma esasları devletçe düzenlenmiştir (Küçük 2006: 96).

Uluslararası çalışmaların pek çoğu Sanayi Devrimi sonrası kentsel su arz sistemlerinin örgütlenmesini dört dönemde incelemektedirler. Sanayi devriminin ortaya çıkışından 19. Yüzyılın ortalarına değin süren ilk dönemde, özellikle kırdan kente göç olgusu ile yeni kurulan sanayi kentlerinde görece küçük özel şirketler tarafından farklı kalite ve nitelikteki su, kentsel su arz sistemleriyle kentin özellikle varsılların bulunduğu belirli bölümlerine sağlanmıştır. İkinci dönemde sanayi kentlerinde kendini gösteren halk sağlığına yönelik ciddi tehditler, İngiltere örneğinde ve diğer Avrupa ülkelerinde su yönetimine yönelik kamu denetimini ve gözetimini beraberinde getirmiştir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren kentsel altyapı ve su sektörüne ilişkin “bırakınız yapsınlar” ideolojisinden uzaklaşmaya başlanarak, yerel yönetimlerin kentsel kamu hizmet alanları üzerindeki denetimlerini artırmaya yönelik yasaların çıkmasıyla teknokratik ve rasyonel bir model olarak belediye işletmeciliğinin (municipal managerialism) kurumsal altyapısı doğmuştur. Üçüncü dönem yaklaşık I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra suyla birlikte, elektrik, iletişim gibi diğer kamusal sektörlerin ulusal düzeyde yönetimlerin ilgi odağı olmasıyla başlamıştır. Ulusal devletler kamu hizmetlerinin sağlanmasında, denetiminde, düzenlenmesinde ve büyük çaplı altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde önceki iki döneme göre daha önemli roller üstlenmişlerdir. 1970'lerin ortasından itibaren küresel durgunluğa paralel olarak devlet eliyle ekonomik büyümenin yerini Kamu-Özel Sektör Ortaklığı modelinin almaya başlamasıyla dördüncü döneme girilmiştir (Çınar 2006: 47-49).

1.5. İçme Suyu Hizmetine İktisat Teorilerinin Bakışı

Kentsel içme suyu hizmeti, tam kamusal bir mal değildir. Fakat insanların tüketmesi gereken temel ihtiyaçların başında gelmektedir. Bu tip malların özel sektör tarafından sağlanmaması, kamu sektör tarafından sağlanması ve sübvansede edildiği yolundaki tartışmalar devam etmektedir. İçme suyunun yanı sıra kanalizasyon ve sanitasyon şebekeleri tam kamusal mal değildir ancak halkın bulaşıcı mikroplardan korunması gibi önemli kamusal yararlar sağlarlar (Budds ve McGranahan 2003: 93).

Tüm kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini savunan E.S. Savas ise (1999: 56), yeraltındaki bir su kaynağının, üzerinde küçük bir parsel toprağı olan ve kuyu kazın birinin serbestçe yerüstüne çıkarabileceğı bir ortak mal olduğunu, ancak bu su dağıtım sistemine verildikten sonra ücretli mal haline geldiğine vurgu yapmaktadır.

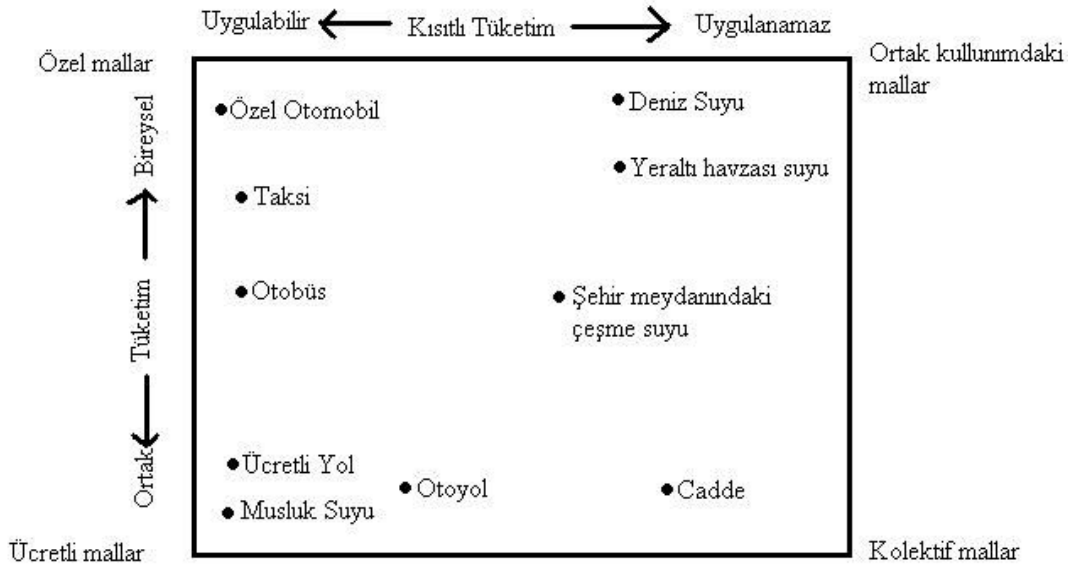
Suyun hem kamu malı niteliğine hem de iktisadi mal niteliğine işaret eden çok sayıda özelliğı bulunmaktadır. Bir malın kamu malı olarak nitelik kazanabilmesi için iki temel özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlar; bireylerin malın tüketiminden dışlanamaması, bir başka ifadeyle söz konusu malın fiyatlandırılmasının mümkün olmaması ve malın tüketiminde rekabetin tesisinin mümkün olmamasıdır. Şebeke suyu hizmetleri bakımından, suya erişimin şebeke erişime bağılı olması nedeniyle dışlanabilirlik ilkesinin geçerliliğı ileri sürülebilir. Diğer yandan hizmetin bazı bölümlerinin doğrudan, doğal tekel niteliğine sahip bölümlerinin ise ortak taşıma gibi araçlarla dolaylı biçimde rekabete açılması mümkündür. Şebeke suyu hizmetlerinin özel mal niteliğı taşıdığını ileri süren görüşler esas olarak bu tespitlerden hareket etmektedir. Diğer yandan bazı yazarlar da suyun değerli mal niteliğine işaret etmektedir. Değerli mal kavramı, bireysel tüketicilerin tercihlerinden bağımsız olarak, toplumun tüketimini desteklediğı ya da zorunlu kıldığı, temel eğitim gibi mal ve hizmetleri nitelemektedir. Şebeke suyu hizmetleri de değerli mal kapsamında kabul edilmektedir. Suyun kamu malı niteliğinin ağır bastığı görüşünü dillendirenlere karşı geliştirilen temel sav, suya benzer bir şekilde farklı işlevlere sahip olan enerji, mobil iletişim ve TV yayıncılığı gibi hizmetlerin iktisadi mal olarak kabul edilmesine karşın, suyun bir kamu malı olarak kabulünün tutarsız bir yaklaşım olduğudur (Gökdemir 2007: 10-11).

Liberal iktisadın suya yönelik varsayımlarının beraberinde getirdiği politikalarla, neoliberal iktisat anlayışının savunduğu su politikaları arasında önemli temel farklılıklar bulunmaktadır. Modern anlamda iktisat biliminin ortaya çıktığı dönemlerde liberal iktisatçılarca "serbest mal" olarak tanımlanan ve ticari değeri bulunmadığı öne sürülen suya yönelik varsayımlar günümüzde değişmeye başlamıştır. Son dönemlerde su yönetimine yönelik hazırlanmış uluslararası çalışmalarda küresel düzeyde temiz ve erişilebilir su kaynaklarının giderek azalmaya yüz tuttuğu sıkça ileri sürülmektedir. İktisat açısından suyu serbest mal olarak kabul eden anlayıştan su kıtlığının varlığını kabul eden "neoliberal" bir anlayışa geçiş ile birlikte ortaya çıkan olumsuzluklar çerçevesinde su yönetimi küresel bir sorun haline dönüştürülebilmiştir. Böylece, suya yönelik yatırımları kârlı bir alan olarak gören çokuluslu şirketlerin desteklediği politikalar uluslararası platformlarda tartışmaya açılabilmiştir (Çınar 2006: 52).

Stephan Bailey de (2002: 378) suyun tam kamusal mal özelliklerine sahip olmadığını, su tüketiminin özellikle kuraklıklarda ve İngiltere’de yaşanan su sıkıntılarında görülebileceği gibi kullanımda rakip olabilme özelliğine sahip olduğunu belirtir. Bu nedenle suyun kullanımında rakip olma ve dışlama özelliklerinden dolayı özel mal karakteristiği taşıdığını ve aynısının kanalizasyon hizmetleri için geçerli olduğunu vurgular.

Kimi uzmanlar, sosyal boyutu da dikkate alınarak, içme suyu hizmetinin, değerli mal ya da yarı kamusal mal adları altında değerlendirilebileceğini savunmaktadır. Değerli mal kavramı, bireysel tüketicilerin tercihlerinden bağımsız olarak, toplumun tüketimini desteklediği ya da zorunlu kıldığı, temel eğitim gibi mal ve hizmetleri nitelemektedir. Şebeke suyu hizmeti de değerli mal kapsamında kabul edilebilir. Böylece şebeke suyu hizmeti, temel insani ihtiyaçları karşılayacak ölçüye kadar değerli mal olarak kabul edilebilecek, dolayısıyla kamu otoritesinin sunumuna konu olacak, temel ihtiyaçların ötesine geçen miktarlar ise özel mal kapsamında kabul edilebilecektir. Yarı kamu malı nitelenmesi ise, şebeke suyu hizmetinin yukarıda ifade edilen nedenlerle özel mal niteliği taşımasına karşın, diğer altyapı hizmetlerinden farklı olarak piyasa aksaklıklarının çok riskli olmasının yanı sıra, önemli dışsallıklar ve sosyal amaçlar dikkate alınarak, dışlanma ilkesinin sınırlandırılması anlayışı ile ortaya konmaktadır (Gökdemir 2008: 38).

Grafik 1.1. Çeşitli Mal ve Hizmetlerin Konumu

Kaynak: Savas (1999), 51 ve 52. sayfalardaki grafiklerden yararlanarak hazırlanmıştır

Savas'ın (1999: 51-52) hazırladığı yukarıdaki grafik çeşitli mal ve hizmetleri göstermektedir. Musluk suyu da kısıtlama olanağı hiç olmayan katışıksız ortak tüketim malı olan ücretli mallar arasında yer almaktadır. Piyasa mekanizması ortak kullanımlı malları sunamaz. Ortak malların aksine ücretli mallar piyasa tarafından arz edilebilir. Bazı ücretli mallar kolektif hareket gerektiren sorunlar yaratmaktadır. Bunlar doğal tekeller denilen ücretli mallardır; yani tüketici sayısı arttıkça tüketici başına maliyet düşmektedir. Sonuçta bir tek üreticinin var olması en ekonomik çözümdür. Kablolu televizyon, iletişim ağları, elektrik, gaz dağıtımı, su ve kanalizasyon sistemi gibi hizmetlerde geçerlidir. Birçok ülkede ücretli malları devlet sunmaktadır (Savas 1999: 62).

Su endüstrisinin çeşitli temsilcileri de suyun niteliği konusunda farklı görüşler taşımaktadır. Avrupa Birliği'nin Bilim ve Teknoloji Komisyonu Danışmanı, Belçika Katolik Üniversitesi Profesörü Ricardo Petrella'ya göre, "Yokluk modern kapitalizmin temelini oluşturmaktadır ve gittikçe artan bir biçimde yoklukla karakterize edilmeye başlayan su sermaye için artan bir önem kazanır hale geldi." Fransa merkezli su çöçukulusu Suez'in Başkan Yardımcısı Gerard Payen, "Su bir emtia değildir. Kamu malıdır. Ayrıca sosyal bir maldır. Yaşam için temel maddedir" görüşünü savunmaktadır.

İngiliz şirketi Thames Water'ın üst düzey yöneticisi Peter Spillett, "su hem bir emtia hem de bir kamusal hizmettir. Çünkü, gökyüzünden düşer ve şirketler bu kamu malını arıtarak, şişeleyerek ve taşıyarak katma değer eklerler" görüşündedir (Marsden 2003'ten aktaran Bozemann 2007: 33,34).

1.6. Su Hakkı Nedir? Su Hakkına Çeşitli Ülke Ve Kuruluşların Yaklaşımı

Su hakkını tanımlamadan önce iktisadi olarak su kavramını tanımlamak gerekmektedir. Türkel Minibaş'ın (2007: 2) tanımlamasına göre su;

- “İkame edilemez, insan kadar insan yaşamını vareden diğer canlıların yaşamının yani vazgeçilemeyen gereksinimlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla talebi sürekli dir.
- İkame edilmez özelliği nedeniyle kullanım değeri çok yüksektir.
- Hızlı nüfus artışının da etkisiyle talebi çeşitlenerek sürekli artmaktadır.
- Bulunmasından nihai kullanıcıya ulaştırılmasına kadar su kanalları, barajlar, arıtma tesisleriyle sürekli hizmet ve istihdam yaratmaktadır.
- Yaşamın vazgeçilmez bir gereksinimi olması nedeniyle tarım ve hayvancılıkta zorunlu tamamlayıcıdır. İmalat sanayiinden inşaata, madencilikten sağlığa, taşımadan enerji üretimine kadar üretimin çeşitli safhalarında girdi olarak kullanılmaktadır.
- Sulamanın yanısıra taşıma ve aydınlatmada da kullanılan bir enerji kaynağıdır.”

Su bir hak mıdır, yoksa bir meta mıdır? İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. Maddesi “yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliğinin herkesin hakkı olduğuna” vurgu yapmaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok uzman, bu maddeden yola çıkarak su hakkının İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin yaşam hakkının içine dahil olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre, su hakkı herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya erişim hakkını dile getirmektedir.

Su hakkı, her insanın kendisi ve ailesi için ulaşılabilir, yeterli, uygun kalitede ve kolayca elde edilebilir suya sahip olması anlamına gelmektedir. İnsani Gelişme Dünya Raporu 2006'da; bu hakkın karakteristikleri şöyle sıralanmıştır: Fiziki olarak ulaşılabilir, fiyatı ödenebilir, temiz, kaliteli suyun yeterli tedariki. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi su hakkını diğer tüm insan haklarının gerçekleşmesinin şartı olarak tespit etmektedir. Kasım 2002'den itibaren su hakkı, beslenme ve sağlık hakkı gibi, temel haklardan kabul edilmektedir. Fakat Komite'nin bu kabulü bağlayıcı değildir. Birleşmiş Milletler özel raportörü Jean Ziegler, Mart 2003'te su hakkının beslenme hakkı ile sıkı ilişkisi bulunduğunu ve herkese su hakkı tanınması gerektiğini belirten bir rapor sunmuştur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 9 Kasım 2006'da açıklanan İnsani Gelişme Raporu 2006'da herkesin günde en az 20 litre içilebilir suya sahip olmasının temel insan hakkı olması istendi. Belçika'da su hakkına ilişkin bir konsensüs geliştirildi. Buna göre su hakkını garanti etmenin en iyi yolu, suyu, kamu otoritelerinin gözetimine bırakılması tercih edilen bir ortak mal saymaktır (Atılğan 2008: 5).

Herkes için su hakkı konusundaki karar 14 Nisan 2005 tarihinde Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Bu karar başka karar mercilerinde de onaylandı. Almanya ve İspanya, su hakkını bir insan hakkı olarak kabul ettirmek için en fazla çaba gösteren ülkelerdendir. 2007'de İtalya, su sektörünün liberalleştirme ve özelleştirme kapsamı dışında tutulmasına karar vermiştir. İngiltere, suyu bir insan hakkı olarak kabul etmiştir. AB Parlamentosu da, su hakkının temel insan hakkı olarak kabul edilmesini isteyen bir karar tasarısını 16 Mart 2006'da oybirliği ile kabul etmiştir. 10 Avrupa başkenti belediye başkanı (Brüksel, Paris, Londra, Lüksemburg, Lizbon, Sofya, Amsterdam, Viyana, Lefkoşa ve Tallinn), nitelikli ve herkesin ulaşabileceği kamu hizmeti konusunda Kasım 2007'de bir deklarasyon yayınlarak, kamu hizmetlerinin liberalleştirilmesine bir alternatif bulunabileceğini açıkladılar. (Atılğan 2008: 6).

1.7. İnsanlık Hakkı – Ekonomik Değer Tartışmasından Metalaşmaya Geçiş

Su hizmetindeki kamu egemenliğinin ortadan kaldırılması için iktisadi-siyasi nitelikli örgütlü bir etkinlik söz konusudur. Bu etkinlik suyun piyasa malı haline dönüştürülmesi, kâr konusu haline getirilmesini amaçlamaktadır.

Birleşmiş Milletler 5-16 Haziran 1972 tarihinde, İsveç'in Stockholm kentinde çevre konusunda bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta Stockholm Deklarasyonu adı altında yayınladığı bildiride diğer doğal kaynaklarla birlikte su konusuna, çevre ile ilgili 26 ilkedен yalnızca birinde yer vererek, “su, toprak hava ve doğal ekosistemlerin” gelecek nesiller için planlama ya da yönetim yoluyla korunması” gereğini vurgulamıştır. Bu da o dönemde suyun henüz “kıt bulunan bir kaynak” aşamasına gelmediğinden dolayı çokuluslu şirketlerin hedefinde olmadığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Su konusunda ilk küresel aktivite, 1977 yılında Mar Del Plata'da (Arjantin) toplanan BM Su Konferansı'dır. Konferansta içme suyuna erişimin bir insan hakkı olduğu yönünde bir ortak görüşe varılmıştır. Konferansta ilk sıralarda ele alınan konu, “artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla yeterli ve iyi kalitede su temini” olarak belirlenmiştir. Su güvenliğinin içme suyu ihtiyacının karşılanması ve hıfzıssıhha için çok önem taşıdığı, insan sağlığı ve ekosistemin korunması için su kirliliğinin önlenmesi, sınır aşan sularla ilgili olarak işbirliğinin artırılması gibi hedefler belirlenmiştir.

Buna karşın 1990 sonrasında suyu ekonomik bir mal olarak benimseyen yeni politikaların hayata geçirilmeye başlanmasıyla, BM'nin 1992 yılında Dublin kentinde düzenlediği Uluslararası Çevre ve Su Konferansı'nda (ICWE) yaşamsal öneme sahip olan suyun ekonomik bir mal olduğu kararı kabul edilmiştir.

Bu konferans, suyla ilgili yeni bir evrensel bakışın bütün ayrıntılarıyla şekillendirilmesine tanıklık ederek, suyun ekonomik bir meta olduğunu kabul etmiştir. Bugün “Dublin ilkeleri” olarak bilinen dört ilke; “(1) tatlı su, yaşam, kalkınma ve çevre açısından vazgeçilmez nitelikte, ancak kıt ve zarar görebilir bir kaynaktır; (2) su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi, her düzeyde planlamacıları, kullanıcıları ve politikaları belirleyenleri işin içine katan katılımcı bir yaklaşıma dayandırılmalıdır; (3) suyun temininde, yönetiminde ve korunmasında kadınlar merkezi bir rol oynamaktadırlar; (4) su, birbirine alternatif bütün kullanım biçimlerinde ekonomik bir değere sahiptir ve bu anlamda suya ekonomik bir mal olarak bakılmalıdır” şeklinde belirlenmiştir (TMMOB Su Raporu 2009: 21).

Aynı yıl Rio’da gerçekleşen Çevre ve Kalkınma Konulu BM Konferansı’nda da suyun ‘eko-sistemin bir parçası, doğal bir kaynak, ve sosyal ve ekonomik bir mal’ olarak algılanması gerektiği belirtilmiştir (Kartal 2006: 480).

3-4 Haziran 1992 tarihinde Rio de Janeiro’da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, çalışmalarına 1972’de Stockholm’de kabul edilen deklarasyonu kabul ederek başlamıştır. Konferansta kabul edilen kararlardan biri olan Gündem 21’in 18. Bölümünde “tatlı su kaynaklarının temini ve kalitesinin korunması ve su kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımında bütünlük yaklaşımlarının geliştirilmesi” gereği ifade edilmiştir (Güler 1999: 14).

Su hakkının yasal temeli olabilecek en açık uluslararası belge 2002’de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Açıklama 15’tir. Bu açıklama aslında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Konusunda Uluslararası Anlaşma’nın (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) 1966) bir yorumudur. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi bu anlaşmada belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiği sonucuna varmıştır. Komite’ye göre herkesin kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, fizikî olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkı vardır. Genel Açıklama’da ayrıca ICESCR’de yer alan diğer bazı insan haklarının (örneğin beslenme hakkının) gerçekleşmesi için de suya gereksinim olduğunun altı çizilmektedir. Ancak, sosyal ve ekonomik bir hak olarak su hakkı, her bir vatandaşın doğrudan devletten talep edeceği suya erişim hakkını içermemektedir. Su hakkı, devletin halkın ödeyebileceği, güvenli içme suyuna suya erişimini sağlamakla yükümlü kılmaktadır. Devlet suya erişim için gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal şartları yaratacak politikalar ve stratejiler geliştirmelidir. Su hakkı aynı zamanda toplumun marjinal ve savunmasız kesimlerinin suya erişimlerini de güvence altına almalıdır (Kartal 2006: 479).

Tablo 1.1: Kamusal Alandan Piyasaya Dönüşümün Kronolojisi

1992 Dublin Uluslararası Su ve Çevre Konferansı
1992 Rio Kalkınma ve Çevre Konferansı
1992 İçmesuyu Arzı ve Çevresel Hıfzısıhha Bakanlar Konferansı, Noordwijk
1994 BM Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı
1995 Dünya Sosyal Kalkınma Toplantısı, Kopenhag (Yoksulluk, su arzı ve hıfzısıhha)
1995 BM 4.Dünya Kadın Konferansı Pekin (Cinsiyet sorunları, su arzı ve hıfzısıhha)
1996 BM İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II, İstanbul
1996 Dünya Gıda Toplantısı Roma
1997 I. Dünya Su Forumu Marakeş
1997 BM Genel Asamblesi Özel Oturumu
2000 II. Dünya Su Forumu, Lahey – Dünya Su Vizyonu ve Eylem Planı
2001 Uluslararası Temiz Su Konferansı, Bonn
2002 Dünya Sürdürülebilir Gelişme Toplantısı Rio+10
2003 III. Dünya Su Forumu, Kyoto
2003 Camdessus Raporu (Report of World Panel on Financing Water Structure)
2006 IV. Dünya Su Forumu, Mexico City
2009 Dünya Su Forumu, İstanbul

Kaynak: Türkel Minibaş 2007: “Globalizmde Suyun Ekonomi Politikası” 7. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi Çağrılı Tebliğ, Sayfa 4, <http://e-kutuphane.cmo.org.tr/pdf/354.pdf>

Metalaşmaya geçiş sürecinde sektördeki çokuluslu şirketlerin desteği ile kurulan “Dünya Su Konseyi”nden söz etmek gerekir. Suyu dönük küresel politikalara etkide bulunmak üzere 1996 yılında hükümetler, çokuluslu şirketler ve uluslararası örgütler (Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası) bir araya gelerek, “Dünya Su Forum”unu ve “Küresel Su Ortaklığı”nı kurmuşlardır. Dünya Bankası ve diğer uluslararası finansal kurumlarla birlikte çokuluslu şirketler temsil edildiği bu platformlardaki etkin anlayış suyun kaynaktan çeşmeye, kanalizasyondan arıtmaya ve deşarja kadar, çokuluslu

şirketlerin ve çok aktörlü bir su yönetiminin kontrolü altında ve ticarileştirilmiş bir anlayış çerçevesinde temin edilmesidir.

Bu platformlarda gelişmekte olan ülkelerde su finansmanı sorununa yönelik özellikle kamu yönetimi yaklaşımını dışlayan dar bir bakış açısına dayalı vizyonlar yer almaktadır (Çınar 2006: 61). Örneğin 2000 yılında Hollanda'nın Lahey kentinde yapılan 2. Dünya Su Forumu'nda Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve bazı su şirketleri tarafından küresel ölçekte su hizmetlerinin özelleştirilmesi hızının artırılması önerisi yapılmıştır.

ABD merkezli Fortune Magazine dergisinin Mayıs 2000 sayısında suyun yakın bir gelecekte dünyanın en büyük ve kârlı iş olanaklarından birisi olacağı belirlenmiştir. Dünya Bankası potansiyel su pazarının büyüklüğünü bir trilyon dolar olarak tahmin etmektedir (Shiva 2007: 114).

Sonuç olarak, 1992'de Dublin'de başlayan ve 2009 Mart ayında İstanbul'da yapılan 5. Dünya Su Forumu'na kadar devam eden süreçte suyun ticarileşmesi ve metalaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Su kaynakları, çeşitli ulus devlet sınırları içinde olmaları nedeniyle ulusal çıkarlara bağlı varlıklar olmalarına karşın hedeflenen özel su piyasası, yalnızca yerel ve ulusal değil aynı zamanda ve asıl olarak uluslar arası karakter taşımaktadır. Uluslararası zirveler, dünya genelinde suyu da kapsayan tam liberalizasyon sistemi doğrultusunda bağlayıcı kararlar alınmasını sağlamaktadır. Özel su piyasası, ulusal suların uluslararası piyasa dinamiklerine bağlanmasını ve su kaynakları üzerinde ulusal denetimin zayıflamasını sağlayacak bir mekanizmadır (Güler 1999: 31).

İngiltere'de su ve kanalizasyon hizmetlerinin fiyatları özelleştirmenin ardından gelen 10 yılda kademeli olarak artmıştır. National Utility Services tarafından 1996 yılında yapılan bir araştırmaya göre, İngiltere'de su fiyatları inceleme konusu olan 15 sanayileşmiş ülke arasında en pahalı altıncısı olmuştur. Fiyatlarda enflasyon oranının iki misli artış gerçekleşmiştir (Bailey 2002: 375).

1.8. Su Endüstrisinde Kamunun Rolü

Su 20 yılda su endüstrisindeki tüm özelleştirme tartışmalarına rağmen, dünyada su hizmetlerinin yüzde 90'ı halen kamu şirketlerince verilmektedir. Özel şirketler fazlaca tartışılrsa da halen genellikle küçük kentlerde faaliyet göstermektedir. Sadece Fransa ve İngiltere'de su arzında özel sektörün payı yüzde 70'i aşmaktadır. Yunanistan, İtalya, İspanya ve Çek Cumhuriyeti'nde yüzde 30 ile 70 arasındadır. Kamu şirketlerinin payı Asya ülkelerinde yüzde 99, Afrika'da yüzde 97, Doğu ve Orta Avrupa ile Güney Amerika'da yüzde 96 ve Kuzey Amerika'da yüzde 95, Batı Avrupa ülkelerinde yüzde 80'i bulmaktadır (Perard 2009: 196-197).

Dünyada iki ülkede; Uruguay ve Hollanda'da su kaynaklarının özelleştirilmesi yasaklanmıştır. 2004 yılında Hollanda Parlamentosu'nda kabul edilen bir yasa ile, kamuya ait su kaynaklarının işletilmesinde özel şirketlerin yer almasının önüne geçilmiştir. Yasaya göre, tüketicilere içme suyu hizmetini yüzde 100'ü kamuya ait olan veya kamunun sahip olduğu kuruluşlar verebilmektedir (Wikipedia 2007).

Uruguay'da 2004 yılında yapılan bir referandum ile katılımcıların yüzde 62.75 oranında desteklediği su yasası kabul edilmiştir. Kabul edilen yasa metninde; içme suyu ve sanitasyon hizmetlerinin temel insan hakkı olduğu belirtilerek, su politikalarında sosyal kaygıların ekonomik kaygıların önüne geçmesi gerektiği vurgulanmakta ve "İnsani tüketim için su arzında ve sanitasyon hizmetlerinde kamusal hizmetler, doğrudan ve özel olarak devlet kuruluşları tarafından sağlanacaktır" ifadesine yer verilmektedir (Lobina 2005: 61)

1.8.1. İçme Suyu İşletmeciliğinde Kamu Başarısız mı?

Özelleştirme argümanları büyük ölçüde, kamu sektörü hizmetlerinin başarısızlığına dayandırılmıştır. Kamu çalışanları su şirketlerinin kötü performansından sorumlu olan gereksiz elemanlar olarak görülmüştür. Kamu sektörünün zayıf performansının çoğu zaman, şirketin hesap verebilir olmayışında pek dikkate alınmamıştır. (Shiva 2007: 118).

Özel sektörün kamudan tartışmasız bir şekilde daha verimli olduğu yaygınca kabul edilmektedir. Özel şirketlerin performans avantajı sergiledikleri ve bunun da siyasi kontrol altındaki bürokrasilere göre piyasaların teorik açıdan varsayılan üstünlüğünü yansıttığı düşünülmektedir. Ne var ki bulgular bu varsayımları desteklememektedir. Bütün veriler, verimlilik ve diğer performans kriterlerinde özel ve kamu işletmeciliği arasında kayda değer ve sistematik farklar olmadığını istikrarlı bir şekilde göstermektedir. Özel sektörün üstün olduğu varsayımının ardındaki teoride de ciddi hatalar bulunmaktadır (Hall ve Lobina 2005: 41)

Su işletmelerinin sahipliği konusunda araştırmalar yapan akademisyenlerden bazıları özel sahipliğin şirketlerin performansını artırdığını savunmaktadır. Bazıları ise verimliliğin üç faktörün birleşimine bağlı olduğunu vurgulayarak bunları; sahiplik, rekabet ve yasal düzenleme olarak sıralamaktadır. Firmaların performansını artırmakta rekabet ve yasal düzenlemenin özelleştirmeden daha önemli olacağını savunmaktadırlar. Ancak, doğal bir tekelleşen su endüstrisini rekabet piyasasına dönüştürmek fazlasıyla zordur. Bu nedenle rekabetin olmadığı bu piyasada özelleştirmeden sağlanacak verimlilik kazançlarını belirlemek de bir hayli zordur (Perard 2009: 197).

Afrika’da bazı ülkelerde su arzında özel sektör katılımının verimliliği konusunda, ampirik analiz yapan Kirkpatrick, Parker, Zhang (2006, 143), sonuçta özel sektöre ait işletmelerin, devlete ait olanlardan daha iyi performans gösterdiğine dair kanıt bulunamadığını belirtmişlerdir. Su özelleştirmelerinin düşük gelirle Afrika ülkelerinde problem yaratmalarının nedenleri olarak, kamu işletmelerindeki düşük teknolojiyi, ürünün yapısını, işlem maliyetlerini ve yasal düzenlemelerdeki zayıflığı göstermişlerdir.

Asya’ya yönelik bir başka ampirik araştırmada da Asya-Pasifik bölgesinde bölgesel su şirketlerinin verimliliği incelenmiş ve özel şirketlerin kamuya ait olanlara oranla belirgin bir verimlilik farkına sahip olmadığı sonucuna varılmıştır (Estache, Rossi 2002: 139).

2004 yılında Brookings Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırmada, Arjantin, Bolivya ve Brezilya’da su ve kanalizasyon alanında özel sektörün faaliyet gösterdiği kentlerle birlikte sadece kamu sektörünün faaliyet gösterdiği kentler incelendi. Araştırma,

hane temelinde verilen toplaması nedeniyle özel ve kamu su bağlantıları üzerine en kapsamlı araştırma olma ünvanını taşımaktadır. Araştırmanın sonucu şöyledir: “Özelleştirme sonucu bağlantı sayısında genel olarak bir artış görünüyor. Ancak sağlanan artış su sistemlerini kamuda koruyan kentlerle aynı düzeydedir” (Hall, Lobina 2005: 45).

Brezilya’daki kamu ve özel su şirketlerini ampirik bir çalışmada karşılaştıran Faria, Souza, Moreira (2005: 1-7) istatistiki veriler neticesinde, özel şirketlerin sadece çok küçük bir farkla kamu şirketlerinden verimli olduklarını ortaya çıkarmışlardır.

Farklı araştırmaların sağladığı kanıtlar kamu ve özel sektör işletmeciliği arasında sistematik bir farklılık olmadığını göstermektedir.

1.9. İçme Suyunun Tedarikinde Kamusalın Önemi ve Küresel Su Sorunu

Su insanlığın yaşamını sürdürebilmesi için temel bir maddedir. Yaşamın devamlılığı için vazgeçilmez bir kaynak olduğu gibi insanlığın kültürel geçmişi ile derinden bağlantılıdır. Hayatın ve ekosistemin bir parçası olan su, insanın temel ihtiyaçlarını karşılaması yanında, sürdürülebilir tarım, enerji üretimi, endüstri, ulaşım ve turizm gibi alanlara katkılarıyla gelişmenin de kaynağını oluşturmaktadır.

Ancak 20. yüzyılda dünya nüfusu 3 kat artmasına karşılık su kullanımı 7 kat artmıştır. 2050’ye gelindiğinde, dünya nüfusu üç milyar daha arttığında, sadece beslenmek için su kaynaklarının yüzde 80 artması gerekmektedir (Barlow 2009: 21).

Suyun kökeni ile ilgili birçok teori bulunmakla birlikte, yeryüzündeki en yaşlı kayalar oldukları belirlenen Greenland’daki Isua kayaları içerisinde 3.8 milyar yıllık suya rastlanmıştır. Su, insan yaşamının sürekliliğini sağlamanın yanı sıra uygarlıkların gelişebilmesi için de hayati öneme sahiptir. Su kaynaklarının zengin olduğu Anadolu, Mezopotamya ve Afrika’daki Nil Nehri bölgelerinde ilk uygarlıkların ortaya çıkması; tarım, ticaret ve bilimin temellerinin buralarda atılması suyun önemini göstermektedir.

Su, ayrıca insanlık tarih ve kültüründe etkin bir rol edinmiş, su bolluğu veya kıtlığı kalkınma, göç, savaş ve bayındırlık gibi olaylarda belirleyici unsur olmuştur.

Ancak sanayinin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan çevre kirliliği, kaynakların hızla ve bilinçsizce tüketilmesi küresel ısınmayı gündeme getirmiştir. Çağımızın en büyük sorunu olan küresel ısınma, su kaynaklarının yetersiz kalmasına ve zamanla yok olmasına neden olmaktadır.

Yenilenebilen ama yeniden üretilmeyen bir doğal kaynak olan su, küresel anlamda tükenmeyen doğal kaynaklar grubu içinde sayılabilirse de, bölgesel olarak veya kalite yönünden sonlu dolayısıyla sınırlıdır (Kapan 2007: 49). Çevre kirliliği ve nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, 21. yüzyılda da suyun stratejik öneminin artarak süreceğini göstermektedir. Su ile ilgili küresel ölçekte geliştirilen yeni politikalar, gelişmekte olan ülkeler açısından konuyu daha da önemli kılmaktadır. Dünya nüfusu hızla artmakta, buna paralel olarak, içme ve kullanma, tarımsal ve sanayi amaçlı su ihtiyacı da hızla artmaktadır. Bu durum, su kaynakları yetersiz olan ülkeler açısından sorun yaratmakta, bazı bölgelerde ülkeler arasında anlaşmazlıklara yol açmaktadır (Yüzgeç 2006: 16).

Su sınırlı bir doğal kaynak olduğu gibi, dünyadaki su kaynaklarının potansiyelinde ve suyun paylaşımında dengesizlikler mevcuttur. Nüfus artışı, kullanım alanlarının çoğalması, kullanılabilir su kalitesinin akış istikametinde düşmesi, yanlış ve kontrolsüz kullanım gibi nedenlerle kullanılabilirliği azalan suyun önemi gittikçe artmaktadır. Son 50 yıla bakıldığında dünya nüfusu 2.5 kat artarken, su tüketimindeki artış 4.5 katı bulmuştur (Dursun 2006: 16). Dünyada böylesine kıt bir kaynak olan su, aynı zamanda eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Brezilya ve Çin, dünya su kaynaklarının yarısından fazlasına sahiptir.

Çevre kirliliği ve nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, 21. yüzyılda da suyun bilinen stratejik öneminin artarak devam edeceğini göstermektedir.

1.10. Suyun İnsan Yaşamındaki Rolü ve Stratejik Önemi

Su her canlının hayatını sürdürebilmesi için gereken en temel ihtiyaçtır. İnsanoğlu için ise bireyden topluma enerji üretimi, gıda üretimi ve bireysel kullanım alanlarında, kalkınmada vazgeçilmez bir yere sahiptir. Su vücudun her hücresinde, her dokusunda ve her organında hayati görevler yapmaktadır.*

Birleşmiş Milletler'in 16-22 Mart 2009 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan 5. Dünya Su Forumu öncesinde yayımladığı "Değişen Dünyada Su" başlıklı 3. Dünya Su Gelişme Raporu'na (2009: 3) göre, artan nüfus, iklim değişikliği, kontrolsüz sulama ve kronik israf dünya su kaynaklarını tehdit eden unsurların başında gelmektedir. Raporla özellikle gelişmekte olan ülkelerde tatlı su kaynaklarının durumunun endişe verici olduğu belirtilmekte ve suya erişimdeki sıkıntının yoksulluğu ve mahrumiyeti şiddetle artırdığı, sosyal huzursuzluk ve çatışma potansiyelini beslediği vurgulanmaktadır.

3.Dünya Su Gelişme Raporu'na (2009: 29) göre, küresel nüfus yılda 80 milyon kişi artmakta ve bunun yüzde 90'ı gelişmekte olan ülkelere aittir. Su talebi ise her yıl Mısır'ın yıllık su talebine eşit olan 64 milyar metreküp artmaktadır. 2000 yılında 6 milyar kişi olan dünya nüfusu halen 6.5 milyara ulaşmış ve 2050 yılında 9 milyar kişiye çıkması beklenmektedir. Buna karşılık bir milyarı çocuk olmak üzere 2.5 milyar kişi en temel sanitasyon hizmetlerine bile ulaşamamaktadır. Bu rakamın 2025 yılında 3.5 milyar kişiye çıkması beklenmektedir.

Yeryüzünde kullanılabilir su kaynaklarının giderek tükenmesi ve kirlenmesi, buna karşılık dünya nüfusunun hızla artmasından ötürü artan ihtiyaç nedeniyle, su günümüzün en önemli ve stratejik maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu açıdan su, devletlerin kendi ülkelerindeki nüfus ve çevre sağlığını koruması ve devam ettirebilmesi için, gittikçe artan önemde bir güvenlik unsuru niteliği kazanmış bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Su Komisyonu'nun tespitlerine göre, dünyada birden fazla ülkenin topraklarından geçen veya sınır teşkil eden 214 tane akarsu sistemi bulunmaktadır. Bunlardan 155 tanesi iki ülke 36

---

* Erişkin bir insanın vücut ağırlığının yüzde 70'i sudur. Bu miktardaki yüzde 1 veya 2'lik bir değişim ile büyük acılar çekmekte, yüzde 15'lik bir su kaybında ise ölmektedir. Su vücut sıcaklığının ayarlanmasında önemli bir rol oynar. İnsan vücudundan yaklaşık 1.200 ml. Su idrar, 300 ml. Su da deri yoluyla dışarı atılır. Dolaşım sistemimizin ana maddesi de sudur. Vücudumuzdaki eklemlerin rahat hareket etmesi için yağlayıcı bir özelliği bulunmaktadır. Gözlerimizde, burnumuzda, boğazımızda bulunan salgıların ve salyanın temel maddesi sudur.

tanesi üç ülke 23 tanesi de dört ile oniki ülke topraklarını katetmekte veya bu ülkeler arasında sınır teşkil etmektedir (Kapan 2007: 85).

Hızla artan su ihtiyacının giderilmesinde karşılaşılan güçlükler ile su sıkıntısının, gelecek 20-25 yıl içinde birçok bölgede su krizine dönüşme beklentisi ve endişesi 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1990'lı yıllarda bilim adamlarını ve strateji uzmanlarını suyun bir savaş nedeni olacağına dair çeşitli senaryolar ortaya koymaya itmiştir (Dursun 2006: 16).

Bu bağlamda, Ürdün Kralı Hüseyin'in, "Hiçbir konu İsrail ile tekrar savaşa girmeye bizi zorlayamaz. Su hariç!.." sözleri çok dikkat çekicidir. Benzer bir açıklamayı BM eski Genel Sekreterlerinden Butros Gali, Mısır'ın Dışişlerinden sorumlu devlet bakanlığı sırasında yapmıştır: "Ortadoğu'da bundan sonraki savaş, politik nedenlerle değil, su yüzünden çıkacak" (Kapan 2007: 87). 1995 yılında Dünya Bankası Başkan Yardımcısı İsmail Serageldin savaşın geleceğine dair çok fazla alıntılanan bir tahminde bulunmuştu: "Bu yüzyılın savaşları petrol için veriliyorsa, gelecek yüzyılın savaşları su için verilecektir" (Shiva 2007: 10). Sovyetler Birliği eski Devlet Başkanı Mikhail Gorbaçov da, Kyoto'daki Üçüncü Dünya Su Forumu'nda yaptığı açıklamada, küresel su krizinin önüne geçilmesinde başarısızlığa uğranmasının gelecekte 'gerçek çatışmalara' neden olacağını söylemiştir (BBC News 2003, 'Real conflicts' over world's water, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/2867583.stm> , Erişim Tarihi: 08.04.2008).

Su ile ilgili çıkabilecek savaş bölgeleri, başta Ürdün ve İsrail olmak üzere çoğu Ortadoğu'da bulunmaktadır. İkinci olarak tehlikelerle dolu bölgeler ki, bunlar fiilen tehlike çerçevesine girebilir. Bunların başında Körfez ülkeleri ile Suriye, Irak ve Türkiye'den oluşan Dicle ve Fırat havzasında yer alan ülkeler gelmektedir. On ila yirmi yıl arasındaki bir zaman zarfında tehlike içine girmeye müsait, su ile ilgili bir başka gerginlik bölgesi olarak da Nil Havzası'nda bulunan ülkeler görülmektedir (Kapan 2007: 88).

1.11. Dünyadaki Su Kaynakları ve Kullanım Alanları

Dünyadaki su miktarının toplamı bir milyar 360 milyon kilometreküp (km³)'tür. Bu miktar suyun dünya yüzeyine yayıldığını düşünülürse, tüm yüzey 2.7 kilometre derinliğinde bir su tabakasına dönüşürdü. Ne var ki, bu devasa miktar suyun yüzde 97'si okyanus ve denizlerdeki tuzlu sudur. Geriye kalan yüzde 3, (35 milyon km³), teorik olarak canlıların gereksinimlerini görebilecekleri toplam tatlı su miktarıdır. Ancak, bu yüzde 3'lük tatlı suyun da çok azı insan kullanımına uygundur. Çünkü toplam tatlı su miktarının yüzde 77.2'sini kutuplardaki buz kütleleri ve dağ zirvelerindeki kalıcı buzullar oluşturur. Ayrıca geriye kalanın yüzde 22.4'lük kısmı, elde edilebilirliği oldukça zor olan yer altı sularıdır. Sonuç olarak, tüm canlıların yaşamını sürdürebileceği nitelikteki göl, bataklık, nehir ve derelerdeki tatlı su miktarı, toplam suyun sadece yüzde 0.36'sını oluşturur (Pamukçu 2000: 36).

1.11.1. Su Kaynakları

İnsanların kolaylıkla ulaşabileceği göl ve nehirlerdeki tatlı su miktarı 105 bin km³ olarak tahmin edilmektedir. Bu miktar dünyadaki tatlı su miktarının sadece yüzde 0.3'ünü oluşturmaktadır. Dünyanın atmosferinde ise 13 bin km³ su bulunmaktadır. Ekosistemler ve insanlar için kullanılabilir durumda olan toplam tatlı su kaynağı 200 bin km³'dür ve toplam tatlı su kaynaklarının yüzde 1'inden daha azdır (UNWater Statistics: Graphs & Maps, 2009, http://www.unwater.org/statistics_use.html , Erişim Tarihi: 14.04.2009).

Tablo 1.2: Kıtalarda Su Dengesi

Kıta	Yağış		Buharlaşma		Fark	
	(mm)	(km ³)	(mm)	(km ³)	(mm)	(km ³)
Avrupa	790	8290	507	5320	283	2970
Asya	740	32200	416	18100	324	14100
Afrika	740	22300	587	17700	153	4600
K. Amerika	756	18300	418	10100	339	8130
G. Amerika	1600	28400	910	16200	685	12200
Okyanusya	791	7080	511	4570	280	2510
Antartika	165	2310	0	0	165	2310
Dünya	800	119000	485	72000	315	47000

Kaynak: Pamukçu 2000: 38’de Igor A. Shiklomanov, “World Fresh Water Resources”, Peter Gleick (Ed.), Water in Crises: A Guide to the World’s Water Fresh Resources, New York: Oxford University Press, 1993, s: 14-15’ten naklen.

Her yıl yaklaşık 500 bin km³ su, güneş enerjisiyle buharlaşır, atmosfere karışmaktadır. Kıtalar buharlaşma ile 72 bin km³ su kaybederken, yağışlar yoluyla 119 bin km³ su almaktadır. Yaklaşık 40 bin km³’ü akışa geçerek nehirler vasıtasıyla denizlere ve kapalı havzalardaki göllere ulaşan bu yağışın ancak 9 bin km³’ü teknik ve ekonomik olarak kullanılabilir durumdadır. Bunun yanında yağmurlarla yeryüzüne düşen suyun miktarı eşit olmadığı gibi herhangi bir düzene de sahip değildir. Tüm yağışların 1/3’ü Güney Amerika ve Karayipler’e düşerken, Avustralya’ya sadece toplamın yüzde 0.1’i düşmektedir (Dursun 2006: 22).

Tüm yenilenebilir su miktarı olan 47 bin metreküp’ün karalara eşit düştüğü var sayılsa, insanların su gereksinimlerini fazlasıyla görürdü. Ancak tüm yağışların 1/3’ü Güney Amerika ve Karayiplere düşerken, Avusturalya’ya sadece toplamın yüzde 1’i düşer. Yağışlarda görülen bu düzensizlik, nehir akışlarına da yansımaktadır. Amazon Nehri, dünya toplam su akışının yüzde 20’sini, Güney Amerika’nın toplam su akışının ise yüzde 80’ini tek başına sağlamaktadır. Kongo Nehri ise, Afrika’nın toplam su akışının yüzde 30’unu karşılamaktadır (Pamukçu 2000: 39).

Tablo 1.3: Kıtaların Dünya Nehir Sularındaki ve Nüfusundaki Payları (1995)

Kıta	Toplam akıştaki payı (%)	Toplam nüfustaki payı (%)
Avrupa	8	13
Asya	36	60
Afrika	11	13
K.Amerika	14	8
G.Amerika	26	6
Okyanusya	5	1
Toplam	101*	101*

* Yüzdeler yuvarlandığı için toplam % 100'ü tutmuyor.

Kaynak: Kapan 2007: 65'te Sandra Postel, *Dividing the Waters: Food Security, Ecosystem Health and New Politics of Scarcity*, Washington DC.: Worldwatch Institute, September 1996, s: 11'den naklen.

Tablo 1.3'de görüleceği gibi yağışlarda görülen düzensizlik, nehir akışlarına da yansımaktadır. Amazon Nehri dünya toplam su akışının yüzde 20'sini, Güney Amerika'nın toplam su akışının ise, yüzde 80'ini tek başına sağlamaktadır. Kongo Nehri ise Afrika'nın toplam su akışının yüzde 30'unu karşılamaktadır. Bazen ülke içindeki akışlar bile belli bölgelerde toplanabilmektedir. Meksika'da tüm nehirlerin yarısı ülkenin yüzde 10'luk bir yüzölçümünde akmaktadır (Pamukçu 2000: 39).

1.11.2. Suyun Kullanım Alanları

Dünyadaki suyun miktarı 2.000 yıldır değişmemiştir, ancak bu süre içinde dünya nüfusu 33 kat artış göstermiştir. Dünyadaki nüfus artışının sonucunda, 300 yıl öncesine kıyasla bugün 45 misli daha fazla su kullanılmaktadır. 1850 yılında kişi başına su arzı ortalama 33.000 m³ iken, 1993'te 8.500 m³ olarak gerçekleşmiştir. 1940 yılında toplam su tüketimi 1.000 km³ iken, 1960 yılında ikiye katlanarak 2.000 km³'e ulaşmıştır. Toplam su tüketimi 1990 yılında tekrar ikiye katlanarak 4.130 km³, 2000 yılında ise 5.200 km³'e ulaşmıştır. Son 50 yılda nehir ve göllerden çıkarılan tatlı su miktarı, pirinç ve pamuk gibi

su-yoğun gıdalar ile hayvancılıktan gelen talebin büyümesi ve nüfustaki artış nedeniyle üçe katlanmıştır (Dursun 2006: 24).

Genel olarak su, evsel-kentsel, tarımsal ve endüstriyel amaçlı olarak talep edilir. Bütün dünyada suyun en çok tüketildiği alan tarımsal amaçlı kullanımdır.

Dünyada kullanılan tüm suların yüzde 69'u tarımda, yüzde 21'i endüstride, yüzde 6'sı ev içinde ve yüzde 4'ü rezervuarlarda harcanmaktadır. Bu suların önemli bir kısmı tekrar kullanılabilir. İkinci kez kullanılmayacak biçimde tüketilen suların sektörel dağılımı ise yüzde 89 tarımsal, yüzde 3 sanayi, yüzde 2 ev içinde, yüzde 6 rezervuar dağılımıdır. Tarımda kullanılan su, buharlaşma, kirlenme ve çeşitli su kayıpları ile en verimsiz su kullanımıdır (Pamukçu 2000: 51).

Tarımsal amaçlı su kullanımı ülkelere göre yüzde 65 ile 80 arasında değişmektedir. Sulama için kullanılan su gıda maddelerinin üretimine yöneliktir. 1989 yılında tüm dünyada sulanan alan 3 milyon km²'dir ve sulu tarımın yapıldığı bu alan Hindistan'ın yüzölçümüne yakındır. Sulama için kullanılan su ağırlıklı olarak gıda maddelerinin üretimine yöneliktir. Bir kilogram ekmek üretmek için 1.1 m³ su gerekmektedir. Yetişkin bir insanın bir günlük yiyeceğini tedarik edebilmek için 6.5 m³ suya ihtiyaç vardır (Kıran 2005: 22).

Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinde toplam su kullanımının yüzde 49'u, Kuzey Amerika ülkelerinde de yüzde 47'si sanayide gerçekleşirken, az gelişmiş ülkelerde tarımda kullanılan su, bu sektörün halen ağırlıkta olmasından dolayı yüzde 90'a kadar çıkabilmektedir (Dursun 2006: 24-25).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, sağlıklı bir yaşam için kişi başına günlük minimum su tüketimi, 1960 yılında 30 litre kabul edilirken, 1970'te 20 litre, 1982'de 15 ile 20 litre arasında, 1992'de ise 15 litreye düşmüştür (Dursun 2006: 23).

Bir kişi için günlük su içme gereksinimi 2-4 litredir ancak bir kişinin günlük yiyecek ihtiyacını üretmek için 2.000-5.000 litre su gerekmektedir. Küresel ısınmanın etkisinin giderek artmasıyla, ürünlerin madde değerinin yanı sıra "su değeri" de ölçülmeye başlanmıştır. Su değeri, satın aldığımız bir malın üretim aşamasında ne kadar su

harcağını göstermektedir. Hürriyet gazetesindeki habere (18.04.2009) göre, buna sanal su, iliştirilmiş su ya da gizli su denmektedir.

Tablo 1.4: Ne Kadar Su Tüketilerek Üretiliyor? (Litre)

Bir porsiyon pilav	95
Bir tost	150
Bir fincan kahve	140
Bir bardak çay	35
Bir dilim ekmek	40
100 gramlık bir patetes	25
100 gramlık bir elma	70
125 ml.'lik bir kadeh şarap	120
40 gr.'lık bir yumurta	135
70 gr.'lık bir domates	13
100 gr.'lık bir portakal	50
1 kg sığır eti	16.000
1 hamburger	2.400
Bir çift deri ayakkabı	8.000
1 kg kumaş (baskılı boyalı)	200
Bir A4 kağıt	10

Kaynak: 18.04.2009 tarihli Hürriyet gazetesi, Cumartesi Eki, s: 19

Tablo 1.4'ten de anlaşılacağı gibi bireysel su tüketimi, sadece kullandığımız su değil, evlerdeki eşyalar, yediğimiz içtiğimiz besinler ve giysiler de hesaba katılmasıyla ortaya çıkan rakamdır.

Dünyada toplam işlenebilir tarım arazisi 3,2 milyar hektardır. Son yıllarda kişi başına düşen tarım arazisi gelişmiş ülkelerde yüzde 14.3 azalırken, gelişmekte olan ülkelere yüzde 40 oranında azalmıştır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'ne göre kişi başına düşen tarım arazisi 0,23 hektar olup, 2050 yılında bu miktar 0,15 hektara kadar düşecektir. 2050 yılına kadar olan dönemde dünyadaki su kaynakları toplam nüfusa ek olarak 2.7 milyar kişiyi besleyecek tarımsal sistemleri beslemek zorundadır. Dünyada toprağın sulanması yöntemiyle yapılan tarım alanı 277 milyon hektar ile tüm ekili alanların

yüzde 20'sidir. Tarım yapılabilir alanların geriye kalan yüzde 80'inde yağmura dayalı tarım yapılmaktadır. İklim Değişikliği Hakkında Hükümetlerarası Panel'in (IPCC) tahminine göre, 2020 yılı itibarıyla yağmura dayalı tarımın yüzde 20 oranında azalması beklenmektedir (UNWater Statistics: Graphs & Maps, 2009, http://www.unwater.org/statistics_use.html , Erişim Tarihi: 14.04.2009).

İklim değişikliğine bağlı olarak Asya kıtasına tarım için çok yüklü miktarda su sağlayan Himalayalar'daki buz ve karın 2030 yılına kadar yüzde 30 oranında azalması beklenmektedir. Sulama birçok üründe verimi yüzde 100 ile 400 oranında artırmaktadır ve sulama yöntemiyle tarım dünyanın gıda ihtiyacının yüzde 40'ına katkıda bulunmaktadır (UNWater Statistics: Graphs & Maps, 2009, http://www.unwater.org/statistics_use.html , Erişim Tarihi: 14.04.2009).

1.12. Küresel Su Sorunu

Sınırlı olan su kaynakları bir kısmı endüstrileşme ve hızlı şehirleşme sonucu hızla ve bilinçsiz bir şekilde tüketilirken bir kısmı da kirletildiğinden kullanılmaz hale gelmektedir.

Bir ülkede, su kaynaklarının yeterli olup olmadığının en sağlıklı göstergesi yıllık yenilenebilir tatlı su miktarıdır. Bu miktarın 1000 m³'ün altına düşmesi durumunda, o ülkenin "su kıtlığı" noktasına ulaştığı kabul edilir. Eğer, bir ülkede kişi başına yıllık yenilenebilir tatlı su miktarı 1000 ile 2000 m³ arasında değişirse, bu durum "su baskısı" (su stresi) olarak tanımlanır.

Su kıtlığı içinde olan ülkeler, gıda üretiminde, ekonomik kalkınmada, politik istikrarda, kamu sağlığında ve doğal çevrelerini korumada tehlike eşiğindedirler. Bugün 232 milyon insanı barındıran 26 ülke su kıtlığı listesindedir. Afrika bu konumdaki 11 ülkeyi içine almaktadır. 2000 yılında bu kıtadan dört ülke daha listeye dahil olacaktır. Afrika'yı 9 ülke ile Ortadoğu izlemektedir. Üstelik bu dokuz ülkede nüfus 25 yılı bulmadan ikiye katlanmaktadır. Çin dünya nüfusunun yüzde 22'sine sahip iken, dünya taze su kaynaklarının sadece yüzde 8'ine erişebilmektedir. Ülkenin Kuzey Doğusu'nda aralarında Pekin'in de bulunduğu 100 kadar kent su kıtlığı içindedir (Pamukçu 2000: 42).

Yapılan tahminler sonucunda 2025 yılına kadar tüm dünyada su yoksulu ülkeler grubuna girmesi olası ülke sayısı 34'e çıkmaktadır. Önümüzdeki yıllarda özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu su sıkıntısının daha da artacağı bölgeler olacaktır (Tomanbay 2008: 55).

Birleşmiş Milletler tarafından 1997 yılında hazırlanan Dünyadaki Su Kaynaklarının Kapsamlı Değerlendirilmesi başlıklı raporda, 2025 yılında düşük gelirli ülkelerin 3'te 2'sinin orta ya da şiddetli su gerilimi karşılayacakları, tüketim açısından gerilim altında olmayan diğer düşük gelirli ülkelerin ise kirlilik ve kapasite yokluğu yüzünden krizle karşılayacakları saptanmaktadır. Rapora göre, 2025 yılında orta ya da şiddetli su gerilimi altında yaşayacak nüfus oranı yüzde 50'yi geçecektir (Güler 1999: 8).

Dünya nüfusunun yüzde 22'sini, su kaynaklarının ise sadece yüzde 8'ini barındıran Çin, açık bir su sıkıntısı ile karşı karşıyadır. Özellikle Pekin ve çevresinde, önemli bir sanayi şehri olan Tianjin'de ve ülkedeki tarım ürününün üretildiği tarım alanı olan Kuzey Çin Platosu'nun bazı bölümlerinde durum oldukça ciddidir (Postel 1999: 18).

Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Fonu'nun tahminlerine göre, dünya nüfusu her gün 250 bin kişi artmakta, her yıl yaklaşık 80-100 milyon insan daha küresel kaynaklara ortak olmaktadır. Nüfus artışının yüzde 95'i gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Kısıtlı miktarda içme ve kullanma suyu bulunan nüfus oranı dünya ölçeğinde yüzde 16 iken, Akdeniz bölgesinde yüzde 22, Afrika'da ise yüzde 48'dir. Genelde yüksek nüfus artışları ile gelişmekte olan ülkeler, su kıtlığını en fazla duyumsayan ülkelerdir. Dünya nüfusunun her yıl 80 milyon arttığı kabul edildiğinde ve yıllık ortalama kişi başına su kullanımı 800 m³ ile sabit tutulduğunda, her yıl en azından Fırat Nehri kadar büyüklükte bir su kaynağı yaratılması gerekmektedir (Pamukçu 2000: 42-43).

Dünya üzerinde bir milyarı aşkın insan sağlıklı suya ulaşamazken, iki milyardan fazla insan da su yetersizliği nedeniyle asgari temizlik koşullarından yoksun kalmakta ve her yıl çoğunluğu çocuk olmak üzere 2 milyondan fazla insan, suyla ilgili hastalıklar yüzünden hayatını kaybetmektedir. Bir insanın içme, yemek pişirme ve temizlenme gibi ihtiyaçlarını yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu su miktarı günde 20-50 litredir. Dünyada her altı kişiden biri -894 milyon kişi- bu miktarda tatlı suya erişme imkanına sahip değildir.

Küresel olarak ishal hastalıklarının ve ölümlerin temel nedenidir. Bu hastalıktan ölümlerin yüzde 88'i sanitasyon (arındırma) imkanına ve temiz içme suyuna erişme eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde bir milyarı çocuk olmak üzere 25 milyar kişi temel sanitasyon olmadan yaşamaktadır. Her 20 saniyede bir çocuk kötü sanitasyon nedeniyle yaşamını yitirmektedir. 1991-2000 yılları arasında yüzde 90'ı suya bağlı nedenlerden dolayı 2.557 doğal hastalık nedeniyle 665 bin kişi ölmüştür (UNWater Statistics: Graphs & Maps, 2009, http://www.unwater.org/statistics_use.html , Erişim Tarihi: 14.04.2009).

BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 2003 yılı Dünya Çevre Günü dolayısıyla yayımladığı açıklamada, “Temiz su sıkıntısına bağlı hastalıklar nedeniyle her sekiz saniyede bir çocuğun öldüğü, her altı kişiden birinin düzenli olarak temiz içme suyuna ulaşamadığı ve bu rakamın yaklaşık iki katının da yeterli sağlık korumasından mahrum olduğu” konusuna dikkat çekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü de gelişmekte olan ülkelerdeki hastalıkların yüzde 80'ini mikroplu sulara bağlamaktadır (Dursun 2006: 25-26).

1.13. Küresel Su Yönetimi

Suya erişimde kuzey ve güney arasında bir eşitsizlik vardır. Dünyada kullanılan suyun yüzde 85'ini nüfusun yüzde 12'si tüketmektedir. Bu yüzde 12'lik nüfus Üçüncü Dünya dışındaki ülkelerdir. Aynı bölgede yaşayan farklı toplulukların suya erişimlerinde de adaletsizlikler vardır. Marjinal ve savunmasız grupların, özellikle de illegal yerleşim alanlarında yaşayan gruplar ya da azınlık topluluklarının suya erişimleri bilinçli bir şekilde engellenmektedir (örneğin Avrupa'daki Roman cemaatleri; İsrail'de tanımsız yerleşim alanlarında yaşayan Bedevî'ler) (Kartal 2006: 479).

Küresel su krizi konusunda ciddi bir uyarı da Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan 2006 İnsani Gelişme Raporu'nda, ayrıntılı biçimde yapılmıştır. "Kıtlığın Ötesinde: Güç Dengesizliği, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi" (Human Development Report 2006, Beyond Scarcity: Power, poverty and the global water crises, <http://hdr.undp.org/en/media/HDR06-complete.pdf> , Erişim tarihi: 15.02.2008) başlığını taşıyan raporda, "dünyada milyonlarca kişinin temiz suya erişimi olmadığına, bunun suyun kıtlığından değil, yoksulluğun, eşitsizliğin ve başarısız hükümet politikalarından kaynaklandığına" işaret edilmektedir. Her yıl 2 milyon çocuğun temiz su ve tuvalete sahip

olmadığından öldüğüne dikkat çekilen raporda, 2004 yılında ishalden ölen çocukların toplamının, 1990'larda her yıl silahlı çatışmalarda ölen çocukların toplamından altı kat daha fazla olduğu belirtilmektedir. Su sıkıntısının her şeyden önce yoksulların krizi olduğu görüşünün dile getirildiği raporda, temiz suya erişimi olmayan her üç kişiden ikisinin günlük gelirinin 2 doların altında olduğu, üç kişiden birinin gelirinin ise günde 1 doları ancak bulduğu vurgulanmaktadır. Birçok ülkede temiz suya erişimin halk arasındaki dağılımının, zenginliğin dağılımıyla paralel gittiğine dikkat çekilen raporda, yoksul insanların, temiz suya erişememekle kalmayıp erişebildikleri temiz su için, zenginlere oranla daha çok para ödediği de ifade edilmektedir. Bugünkü durumun devam etmesi halinde, 2015 yılında, temiz suya erişemeyenlerin sayısını yarı yarıya azaltmak hedefine ulaşamayacağı savunulan raporda, bununla birlikte Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesi durumunda, gelecek on yılda, 1 milyon hayatın kurtarılacağı dile getirilmektedir. Raporda, su sorununun çözülmesinde başarı sağlamak için dört şart ise suyun insan hakkı olarak görülmesinin sağlanması, suya erişim ve halk sağlığının geliştirilmesi için ulusal stratejiler hazırlanması, uluslararası yardımın artırılması ve küresel bir eylem planının geliştirilmesi olarak sıralanmaktadır.

1.13.1. Küresel Su Yönetiminin Gerekliliği

Suyun ticarileştirilmesi süreci bir taraftan kaynakların ele geçirilip ambalajlanmış su satma rekabeti olarak yaşanırken, diğer taraftan da eskiden kamusal hizmet olarak sunulan içme suyu ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin serbestçe küresel ticarete eklenmesi amaçlanmaktadır.

Günümüzde, dünyanın pek çok yerinde su, mülkiyeti ve işletmeciliği ile birlikte kamu yönetiminin tekelindedir. Suyun yönetimi “arz yönlü” yapılmaktadır; bir başka deyişle su düşük maliyetle, sübvansiyon sağlanarak, ödeme gücüne bakılmaksızın toplumsal yaşamın gereksinimlerini koşulsuz karşılama ilkesine göre sunulmaktadır. Küresel şirketler bu yönetim modelinin kaldırılmasını, bunun yerine “talep yönlü” yönetim modeli getirilmesini talep etmektedir. Bunun anlamı suyun tüm maliyet hesaba katılarak, piyasa fiyatlandırma sistemi üzerinden satılarak sunulmasıdır. Böyle bir işleyişi en iyi yapacak olan yönetim modelinin kamuda değil, piyasada; ve kamu işletmecilerince değil uluslar

arası sermaye destekli özel şirketlerce yürütüleceği ileri sürülmektedir (USİAD Su Raporu 2007: 94).

DB ve IMF tarafından desteklenen uluslararası şirketler su hizmetlerinin yönetimini dünyanın pek çok ülkesinde ele geçirmektedir. Su endüstrisinin yıllık kârı (yaklaşık 1 trilyon USD) petrol sanayinin kârının yüzde 40'ına ulaşmıştır ve şimdiden ilaç sektörünün kârını geçmiştir. Dünya sularının henüz yüzde 5'inin özelleştirildiği dikkate alındığında, su endüstrisinin ne kadar büyük bir kâr potansiyeli vaat ettiği anlaşılmaktadır (Kartal 2006: 481).

1.13.2. Küresel Su Yönetiminin Aktörleri

1990'lı yıllardan itibaren küresel su yönetimine ilişkin politikalar çokuluslu su şirketlerinin desteklediği ve müdahil olduğu uluslararası örgütlerin çalışmaları ve toplantılarında belirlenmekte ve adımlar bu doğrultuda atılmaktadır. Bu uluslararası örgütlerin başında Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gelmektedir.

Dünya genelinde su yönetimi, teknik - mali – yönetsel işler bütünü olarak Birleşmiş Milletler, OECD ve Dünya Bankası tarafından geliştirilen politikalar doğrultusunda yönlendirilmektedir (Güler 1999: 7).

Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'na bağlı kuruluşlar ve bölgesel birimler özellikle gelişmekte olan ülkelerin su politikalarına yön vermektedir. Özellikle Dünya Bankası ve yan kuruluşları suya yönelik kredi politikası ile özellikle gelişmekte olan ülkelere su projelerinin finansmanı konusunda önemli bir pay sahibi olmuştur.

1.13.2.1. Birleşmiş Milletler'in Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı

Son 20 yıla kadar olan dönemde soğuk savaş ve iki kutuplu dünya koşullarında BM politikaları daha “sosyal” denebilecek bir niteliğe sahipti. Ancak Yeni Dünya Düzeni koşullarında BM'in de politik çehresi değişmiştir. BM, günümüz koşullarında ve içindeki çeşitli örgütlerin politikalarıyla küreselleşmenin başat aktörlerinden biri haline dönüşmektedir. Bu politik dönüşüm küreselleşmeyi temel amaç olarak belirlemekte, neo-liberal politikaları seçenek olarak sunmaktadır (Salihoğlu 2006: 6-7).

BM, gelişme ve kalkınma hedeflerinin ve bu hedefler paralelinde yapılacak tercihlerin su kaynaklarının durumuna bağlı olarak kararlaştırılması önermektedir. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanan ve su ve diğer doğal kaynakları bu politikaların bağımlı değişkeni olarak kurgulayan “kalkınma iktisadı” dönemini kapatmıştır. Öte yandan BM, suyu toplumsal değil, ekonomik mal olarak tanımlamaktadır. Kamu desteklemelerinden arındırılmasını önerdiği suda, fiyatlandırmayı temel ile olarak benimsemektedir (Güler 1999: 9).

BM'yi su konusunda bir şemsiye örgütü olarak olarak nitelendirmek yanlış olmaz. BM sisteminin su konusundaki çalışma ve etkinlikleri, esas olarak, bünyesindeki uzman ajanslar, program ve fonlar eliyle yürütülmektedir. BM tarafından düzenlenen çeşitli konferanslar da su politikalarının belirlenmesinde önemli bir işlev görmektedir. Gündem 21, Millenyum Kalkınma Hedefleri ve Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi öne çıkan BM konferans örgütlenmeleridir. Bu üç konferans örgütlenmesi birbirinin devamı bir çizgi izlemiştir (Salihoğlu 2006: 7).

BM'in düzenlediği konferanslar ile suya “ekonomik bir mal” olarak bakan politika oluşumu yukarıdaki bölümlerde, ayrıca Dünya Su Konseyi girişimi ve Dünya Su Forumu toplantılarına da aşağıdaki bölümlerde yer verilmiştir.

1.13.2.2. OECD'nin Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı

1980'lerin ikinci yarısından itibaren OECD politikalarında vurgu değişikliği olduğu gözlemlenmektedir. Önceleri kıt kaynakların dağıtımında daha fazla verimlilik sağlamada iktisadi yaklaşımların payı ile çevre sorunlarının çözümünde gerekli düzenlemeler üzerine ağırlık verilirken, daha sonra vurgu iktisadi ve çevresel boyutların önemi yadsınmamakla birlikte, bunların yönetsel ve yasal sorunlarla birlikte ele alınması konusuna kaymıştır (Güler 1999: 16).

OECD, su altyapı yatırımları, bunların bakımı ve iyileştirilmesi için suyun gerçek maliyete göre satılmasını önermektedir. Fakat OECD'ye göre yoksulların suya ulaşmasını hesaba katan bir sübvansiyon da zorunlu olabilir. OECD ülkelerinin çoğunda su tarifeleri marjinal maliyetlere göre hesaplanmaktadır. Yoksul kesimlere yönelik destek tarifeleri de uygulanmaktadır. Yine de ülkeden ülkeye önemli değişiklikler olabiliyor. (Atılğan 2008: 12).

OECD'nin Mayıs 2007'de yayımlanan Altyapı 2030 Raporunda, eğer mevcut trend devam ederse, altyapı hizmetlerinde tıkanmalar, çökmeler ve ekonomik faaliyetlerde darboğazlar, ülkeler arasında rekabet eşitsizlikleri ve artan çevre sorunları meydana geleceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, OECD, kamu-özel sektör ortaklığını (KÖSO) altyapı açığına bir çözüm olarak önermektedir (Atılğan 2008: 12).

OECD'ye göre, hükümetlerin ve çeşitli kurum veya kişilerin entegre bir yaklaşıma kavuşturulmaları ve gerekli değişikliklerin başlatılması için, genellikle, statükoyu dağıtan bir katalizöre ihtiyaç vardır. Bu bazen, yerel, bölgesel ya da ulusal bir su kaynağı sorunu, finansal bir kriz, hükümet değişikliği olabilir (Güler 1999: 16-17).

Sonuç olarak OECD de, Birleşmiş Milletler konferanslarında ortaya çıkan politikaların yanında yer alarak, su yönetiminde kamu mekanizmalarından piyasa mekanizmasına geçilmesini, suyun "talep odaklı" yönetimini, fiyatlandırılması gereken bir ekonomik mal olarak görülmesini istemektedir (Güler 1999: 17).

1.13.2.3. IMF'nin Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) doğrudan bir küresel su yönetimi politikası olduğu söylenemez. Ancak IMF genellikle stand-by düzenlemeleri ile gelişmekte olan ülkelere kamu kuruluşlarının özelleştirilmesini dikte etmektedir.

Ekonomik kriz içindeki yoksul bir ülke IMF'den ve dolayısıyla yabancı finans kuruluşlarından dış borç veya yardım almak istiyorsa, su hizmetlerinin özelleştirilmesi de IMF ile yapılacak anlaşmada bir koşuldur. Örneğin Tanzanya'nın başkenti Darüsselam'da su hizmetlerinin özelleştirilmesi bu koşullarla yapılmıştır. IMF, genellikle Dünya Bankası ve diğer kuruluşların “temiz suya ulaşım” söylemini kullanarak su hizmetlerinin özelleştirilmesi halinde daha verimli olacağı vurgusuyla özelleştirmeyi empoze etmektedir.

IMF borçları, günümüzde ülkelerin, özelleştirme de içeren “yoksulluğu azaltma programları” (Poverty Reduction Strategy Programmes PRSP's) koşuluna bağlıdır. Bu programlar, geleneksel “sözleşme koşullarından” daha geniş bir etkiye sahiptir; çünkü örneğin bir elektrik santrali yapımı için değil, tüm sektörün yapısının değiştirilmesi koşuluna bağlıdır (Salihoğlu 2006: 24).

Ayrıca IMF ile ilişkinin önemli bir boyutuna da Hikmet Uluğbay, “Nehirleri Özelleştirmenin Bedelini Kim Öder?” başlıklı makalesinde (http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=50) dikkat çekmektedir:

“IMF ile stand-by anlaşması yapan ülkelerin uyguladıkları sıkı maliye ve para politikaları ve özellikle yüksek oranlı faiz dışı fazla hedefleri de kamu sektörünün su ve kanalizasyon hizmetlerinin finansmanına ayrılan kamu fonlarını baskı altına almakta ve bu alanlarda gelişmenin özel sektör yatırımları ve yabancı sermaye ile yapılmasını zorunlu hale getirmektedir.”

1.13.2.4. Dünya Bankası'nın Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı

Dünya Bankası bağlı kuruluşlarınca verdiği kredilerle suyun ticarileşmesinde ve su hizmetlerinin özelleşmesinde en önemli finansman sağlayıcıdır. Su hizmetlerinin liberalleşmesi anlayışı ile uyumlu ve özel sektörün bir şekilde içinde yer aldığı projeleri

Dünya Bankası kuruluşları yoğun biçimde kredi vererek desteklemektedir. Su projelerine verilen krediler Dünya Bankası'nın altyapı projelerine yönelik toplam alacaklarının yarısını oluşturmaktadır. Kredilerin çoğu genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki özel sektör yatırımlarını desteklemek amacıyla kurulan Uluslararası Finans Kurumu (IFC) tarafından verilmektedir,

Dünya Bankası özellikle yerel yönetimleri borçlandırarak, mali yapılarını zayıflatmakta ve su hizmetlerinin özel sektöre açılması için borçlanmayı bir araç olarak kullanmaktadır. Bu politika şöyle işlemektedir:

Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerde yerel altyapı açığının yüksek olduğunu, bu açığın kamu kaynakları ile karşılanamayacağını ileri sürmekte ve büyük çaplı kentsel altyapı projelerinin yaşama geçirilmesi için küresel sermayenin katılımını sağlamak gerektiği savından hareket etmektedir. Ancak, küresel sermayenin bu alanlara girmesi için gelişmekte olan ülkelerde 'yerel yönetim kapitalistlerinin güçlendirilmesi' gerekir. Bunun için öncelikle, merkezi yönetimin yerel yatırımları 'ulusal vergi ve borçlanma' ile karşılanmayı durdurması; bu hizmetlerin 'sermaye ve yerel borç finansmanı' ile karşılamaya dayanan desantralize bir sisteme geçmesi öngörülmektedir. Daha başka bir deyişle yerel yönetimleri ülkenin merkezi yönetimine bağlayan yapı ortadan kaldırılmalı, mali açıdan yerel yönetimler iç ve dış para- sermaye piyasalarına bağlanmalıdır (Çınar ve Güler 2004: 12) .

Dünya Bankası'nın özelleştirme temelli su politikasının çerçevesini çizen temel dokümanlar arasında yer alan 1993 tarihli "Su Kaynakları Raporu"nda su finansmanına ilişkin "ticari" ve "piyasacı" yeni bir model ortaya konulmuştur (Çınar 2006: 58). Günümüzde Dünya Bankası'nın su stratejisi 1993 yılında yayımlanmış bulunduğu "Su Kaynakları Yönetimi" ve Üçüncü Dünya Su Forumu çerçevesinde hazırlanan Camdessus Raporu'nun tavsiyelerini temel almaktadır. Her iki raporda da çokuluslu su şirketleri için politik risklere karşı garanti mekanizmaları, kur risklerinden korunma, su sektörüne özel sektör katılımının sağlanması için belediye bono finansmanının kurumsal yapılanmasının oluşturulması ve benzeri öneriler yer almaktadır (Çınar 2006: 63).

Dünya Bankası'na göre sorunların çözümü ve su kaynaklarının daha etkili yönetimi için, pazar güçlerinin verimliliğini artıracak ve hükümetlerin vazgeçilmez rollerini yerine getirme kapasitelerini güçlendirecek dengeli politikalar bütünü ve kurumsal reformların uygulanması gerekmektedir. Bankanın su kaynakları yönetimi için önerdiği politikanın ana hatları şöyle özetlenebilir:

“1. Desantralize işletme ve dağıtım yapıları,
Fiyatlandırmaya daha fazla dayanmak,
Çıkar gruplarının su yönetimine doğrudan katılımı,
Suyun ekonomik bir meta olarak ele alınması,
Kapsamlı bir politika çerçevesinin belirlenmesi” (Güler 1999: 18).

Dünya Bankası'na göre su kaynaklarının yönetimi merkezi yönetim eliyle olmamalıdır. Yerel yönetim kapasitelerinin fizibilitesinin sağlanmasıyla birlikte desantralize mekanizmalara olan güvenin artması hükümetin sorumluluk kapsamını değiştirecektir. Yani, Dünya Bankası'na göre, merkezi yönetimler suyun dağıtılmasında yer almak yerine, istenilen nitelikte ve olabildiği kadar düşük fiyattan suyun iletilmesi ve dağıtılmasını sağlamak üzere su girişimlerinin oluşturulmasının altyapısının hazırlanmasına odaklanmalıdır (Çınar 2006: 59).

Bir sivil toplum kuruluşu olan Dünya Kalkınma Hareketi (World Development Movement) 2005 yılının ilk 6 ayı içinde Dünya Bankası tarafından imzalanıp bitirilen 50 Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgesi'ni incelemiştir. Kuruluş, ülkelerin yüzde 90'ının genel olarak daha fazla özelleştirme ve yüzde 62'sinin de özellikle suyun özelleştirilmesi sözü verdiğini ortaya çıkardı. Amerika Ülkeleri Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası gibi bölgesel kalkınma bankaları da aynı tarz politikalar izlemekte ve Dünya Bankası gibi onlar da suyun özelleştirilmesini desteklemektedir (Barlow 2009: 60-61).

1.13.2.4.1. Dünya Bankası'nın Su Özelleştirilmesine Yönelik Kredileri

Su da talep yönlü politikalara geçiş de ilk ve en önemli başlangıç noktası Dünya Bankası kredileridir. 1990'a kadar su işletmelerinin oluşturulması amacıyla verilen krediler 1990 sonrasında özelleştirme hedefli krediler haline dönüşmüştür. Bu krediler:

- 5-10 yıllık vadeli su yatırım kredileri

• 1-3 yıllık vadeyle yapısal uyum programlarındaki özelleştirmeler doğrultusunda su sektörünün kurumsallaştırılması için verilmektedir. 1-3 yıllık kısa vadeli kredilerin temel işlevi su sektörünün piyasalaşmasını engelleyen her türlü yasal ve kurumsal engelin kaldırılarak yeni kurumların oluşturulmasını amaçlamaktadır (Minibaş 2007: 9).

2001 sonu itibarıyla Dünya Bankası'nın su ile bağlantılı sektörlerimize verdiği kredilerin toplamı 20 milyar dolara ulaşmıştır. Bu kredilerin büyük bölümü kısmen ya da tam özelleştirme taahhüdü altında verilmiş ve çoğu kredi sözleşmesinde "kamu sektörü tercihinin yetersiz olduğu, özel sektörün piyasaya girmesi gerektiği" vurgusu yer almıştır (Goldman 2007: 795).

Tablo 1.5: Dünya Bankası'nın Su Kredileri 2000-2004

Bölge	Özelleştirme	Borç	Geri Dönüş
	\$ milyon	Amaçlı	Amaçlı
Orta Asya, Doğu ve Orta Avrupa	587.89	% 99.5	% 79
Doğu, Güney, Güney Doğu Asya	1.260.54	% 95	% 88
Afrika Ülkeleri	1.024.55	% 86	% 100
Latin Amerika Ülkeleri	573.6	% 95	% 100
Ortadoğu Ülkeleri	433.03	% 97	% 74

Kaynak: III.World Water Forum, Kyoto 2003 verilerinden hazırlayan Türkel Minibaş 2007, "Globalizmde Suyun Ekonomi-Politiği", Sayfa 9, <http://e-kutuphane.cmo.org.tr/pdf/354.pdf>

Bu kredilerin büyük kısmı örneğin 1990-2002 arasındaki 276 projeden 84'üne özelleştirme şartıyla kredi verilmiştir. Yukarıda tablodan anlaşılacağı gibi kredilerin büyük bölümü yükselen yeni pazar Çin ve diğer Asya ülkelerine gitmiştir. Bu dönemde Çin'e verilen kredilerin toplamı 396 milyon doları bulmuştur. Afrika ülkeleri de en çok su kredisi alan ülkeler arasındadır.

1.13.2.5. Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın Küresel Su Yönetimine Yaklaşımı

Su hizmetlerini doğrudan etkileyen Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (GATS) içeriğinde yer alan maddelerle hem su kaynaklarının yönetim ve denetiminin hem de içme suyunun üretim ve dağıtımının piyasa ekonomisinin unsurlarına bırakılması kararlaştırılmıştır.

Oluşan/oluşturulan su piyasasında, özel sektör odaklı piyasa aktörlerinin hedeflerini gerçekleştirmesinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik kuralların belirlenmesi gerekmekte ve bunu dünya genelinde GATS sağlamaktadır. “Su iletim sistemleri, enerji ve atık su işleme” konusunu, müzakerelere konu ana gündem maddelerinden biri olarak gören GATS'a göre; su, kamu hizmeti değildir. Temel hedef ise, suyun ticarileştirilmesi, metalaştırılması, DTÖ sistemi ve hukukunun güvencesinde sermayenin en önemli kar alanlarından biri yapılmasıdır. GATS, ulusal hükümetlerin yanı sıra bölgesel ve yerel yönetimler için de bağlayıcıdır. Henüz GATS'ın yerel yönetimlere etkileri ayrıntılı olarak bilinmemekle birlikte, tahkim süreçleri aracılığı ile ortaya çıkabilecek uygulamaların, çarpıcı sonuçlar doğurabileceği beklenmektedir. Beklenen sonuç; dünya halklarının daha yüksek fiyatlarla suya ulaşması ve büyük bir maddi kaynağın su faturaları üzerinden özel şirketlere aktarılmasıdır (Suiçmez 2006: 131-132).

Sonuç olarak; birçok durumda, özelleştirmenin arkasındaki temel itici güç çeşitli uluslararası finans kuruluşları (IFI's) tarafından empoze edilen koşullardır. Bu kuruluşlar içinde *Stand-by* anlaşmaları ile çoğunlukla kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini talep eden IMF; özelleştirmeyi hükümetlere verdikleri kredilerinin bir koşulu yapan Dünya Bankası ya da sadece özel sektöre yatırım yapan Dünya Bankası'nın bir kolu olan International Finance Cooperation (IFC); kredilerinde özelleştirme üzerinde ısrar eden Inter- Americas Development Bank (IADB) yer almaktadır. Söz konusu uluslararası finans kuruluşlarının yanı sıra Avrupa ülkeleri ve şirketlerinin çıkarları doğrultusunda girişimleri finanse etmek üzere kurulan Avrupa Yatırım Bankası (EIB)'nin kredileri de sadece Avrupalı özel şirketler için bir kredi kaynağı olarak çalışmaktadır. Ek olarak, Dünya Bankası'nın politik risk sigorta kolu olan MIGA (Multilateral Insurance Guarantee Agency) su özelleştirmeleri için finansal garanti sağlamaktadır (Topçu 2003: 25).

1.13.2.6. Dünya Su Konseyi'nin Küresel Su Yönetiminde Neo-Liberal Politikalara Yaklaşımı

1996 yılında hükümetler, çokuluslu şirketleri ve çeşitli sivil toplum kuruluşları bir araya gelerek, “Dünya Su Konseyi”ni kurmuştur. Dünya su politikası için bir “beyin takımı” oluşturmayı hedefleyen konsey 1997’de Fas’ta ve 2000’de Hollanda’da, 2003’te Japonya’da, 2006’da Meksika’da ve 2009 Türkiye-İstanbul’da Dünya Su Forumlarını toplamıştır.

Küresel Su Ortaklığı ve Dünya Su Konseyi'nin girişimiyle 1997 yılında Birinci Dünya Su Forumu Marakeş'te gerçekleştirilmiştir. Daha sonra dünya su sektöründe yıllık 100 milyar dolarlık yatırım gereksinim olduğunu belirten "Dünyanın Su Güvenliği" adıyla yayımlanan raporun sunularak tartışıldığı İkinci Dünya Su Forumu 2000 yılında Lahey'de gerçekleştirilmiştir. Söz konusu raporun diğer mesajları arasında "ülke ve havza bazında daha etkin politikaların yürütülmesi", "bunun için gerekli mali kaynaklar ve yatırım gereksinimi tanımlanarak bu finansmanın gerçekleştirilebilmesi için girişimlerin oluşturulması", "uluslararası özel sektörden yeni yatırımların harekete geçirilmesi" ile "yerel olarak kalkınma bankaları ve mikro kredi mekanizmaları harekete geçirilmesi" yer almıştır (Çınar 2006: 62).

Üçüncü Dünya Su Forumu, Mart 2003’te Japonya’nın Kyoto kentinde toplanmıştır. Dünya Bankası bir süredir üzerinde çalıştığı raporu kullanmak için Kyoto zirvesini kullanmıştır. Herkes İçin Su Finansmanı adlı rapor, IMF’nin eski başkanı Michael Camdessus başkanlığında ve çokuluslu su şirketlerinin yöneticilerinin katılımıyla yazılmıştır. Camdessus raporu, gelişmekte olan ülkelerde su finansmanı konusunda su şirketlerinin duymak istediği her şeyi içermektedir. Rapor, şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde güçlü bir direnişle karşılaştıklarına vurgu yaparak, bu şirketlerin 180 milyar dolarlık yeni yatırımlarla hem siyasal hem de mali açıdan korunmaları gerektiğini savunmaktadır (Barlow 2009: 77).

Dünya Su Konseyi'nce gerçekleştirilen Su Forumlarının dördüncüsü ise Meksika'nın başkenti Mexico City'de 16-22 Mart 2006 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Meksika'nın

başkentinin forum merkezi olarak seçilmesinin önemli gerekçeleri arasında Meksika'da gerçekleştirilen geniş çaplı su özelleştirmelerinin muhasebesinin yapılması da önemli rol oynamıştır. Çokuluslu su şirketlerinin yoğun ilgisine konu olan küresel forumların beşincisi ise 2009 yılında İstanbul'da yapılmıştır (Çınar 2006: 63).

5. Dünya Su Forumu kapsamındaki Bakanlar Konferansı'nda, su hakkı, insan hakkı, sınır aşırı sular konularıyla ilgili bazı hususlarda tam mutabakata varılamadığı açıklanmıştır. Forumun Bakanlar Süreci Başkanı Sumru Noyan, "Forumda su hakkı, insan hakkı ve sınırı aşan sular konusunda geçmişte ya da günümüzde yürürlükte olmayan hususlarda tam mutabakata sağlanamadığını" açıklamıştır. Su Forumu'na katılan 52 ülkenin belediye başkanları ve yerel otoriteleri, küresel değişimler karşısında kentsel su kaynakları yönetiminde ortak bir taahhüt vermeye çağıran "İstanbul Su Mutabakatı"nı imzalamışlardır. İlgili ülkelerin bakanlarının da onayına sunulan mutabakatta yer alan bazı taahhütler şöyle: "Yerel su kaynakları üzerindeki dahili ve harici baskıların, suda yaşayan canlıların biyolojik çeşitliliği ile sistemdeki temel farklılık ve zorlukların listesinin oluşturulması. Yerel/bölgesel düzeyde daha iyi bir su yönetimi oluşturulması ve geliştirilmesi. Yerel su kaynakları ve sistemlerinin esnekliğini artıran ilk somut değişiklikleri yapmak üzere belirli uygulamalara olanak tanıyan ve gelecekte oluşabilecek belirli masrafları engelleyecek erken hareket sisteminin oluşturulması. Ayrıca şehirlerde uygulanan faaliyetlerde yaşanan zorluklar ve gerçekleştirilen işlemleri içeren raporları oluşturarak 2012'deki Dünya Su Forumu'nda paylaşılması" (milliyet.com.tr,21.03.2009, <http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1074054&Date=21.01.2010&Kategori=guncel&b=Suda%20tam%20mutabakat%20yok>)

Dünya Su Forumları başta olmak üzere küresel platformların önemli öznesi konumunda bulunan ve küresel su politikalarının uygulamaya konmasında en önemli aracı rolü oynamakta olan Dünya Bankası su sektörüne ilişkin verdiği kredilerle bir kaldıraç rolü üstlenmiştir (Çınar 2006: 63).

1.13.2.7. Çokuluslu Su Şirketlerinin Dünya Su Yönetimine Yaklaşımı

1991 yılında dünyada 51 milyon kişi su hizmetini özel şirketlerden satın alıyordu. Tam 10 yıl sonra bu rakam 460 milyon kişiye çıkmıştır. Su arzını sınırlı sayıda şirket yapmaktadır ve iki Fransız şirketi Suez ile Veolia'nın küresel özel su pazarındaki toplam payı yüzde 70'tir. Bu günlerde gelişmekte olan bir ülke IMF veya Dünya Bankası'ndan su özelleştirmesini ön koşul olarak belirtmeden kredi alamaz. Bu nedenle 2015 yılında 1.16 milyar kişinin su hizmetini sayıları sınırlı olan Kuzey Yarımküre merkezli şirketlerden alacağı tahmin edilmektedir (Goldman 2007: 790).

Çokuluslu su şirketleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmanın ikinci bölümünde yer verilecektir. Bu bölümde kısaca su şirketlerini tanıtabilirdik; Dünyada su endüstrisi 150 yıllık geçmişi olan Fransız şirketlerinin hakimiyetindedir. Dünyanın iki büyük su şirketi Fransa kökenlidir; Veolia'nın sahibi olduğu Generale des Eaux ve Suez'in sahibi olduğu Lyonnaise des Eaux. Üçüncü büyük İngiliz Thames Water'ı da bünyesine katan Alman RWE'dir. Generale des Eaux, 1852'de Napoleon III döneminde kurulmuştur. Lyonnaise des Eaux ise 1880'de kurulmuştur (The Economist 2003: 7).

Suez , Süveyş Kanalını inşa eden kuruluştur. Şirket, dünyada 205 milyon kişiye ve 485 bin endüstriyel müşteriye su ve kanalizasyon hizmeti satmaktadır. Suez, yüzde 75'i Avrupa Birliği ülkelerinde bulunan 3 bin belediyeye su hizmeti vermektedir. Fortune 500 şirketler listesinde 79. Sırada yer alan Suez'in dünya çapında 160 bin çalışanı vardır. Bunların 72 bini sadece su bölümünde çalışmaktadır. Veolia Environment'in ise 70 bini su bölümünde çalışan 272 bin çalışanı vardır. Veolia Water, halen 70 ülkede 5.000 kadar sözleşmeyle çalışmaktadır. RWE ise, 1989'da İngiliz Thames Water'ı 10 milyar dolara satın alarak güçlerini birleştirmiştir. Ayrıca, American Waters'ı da satın alarak iki Fransız şirketinin ardından üçüncü su devi olmuştur. Ancak RWE, özellikle ABD'de birkaç yıl süren yoğun halk direnişinden sonra Thames Water'ı elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Suez ve Vivendi 2001 yılında tüm kıtalarda 225 milyon müşteriden toplam 23.7 milyar Euro satış geliri elde ederken, özel kesimin küresel şebeke içme suyu satışlarının toplamında yüzde 78'lik bir pay elde etmiştir (Barlow 2009: 83 ve diğerleri).

Tablo 1.6: Su Çokulusluları: Grupların ve Su Birimlerinin Satışları, 2001

Ana Şirket	Satışlar (milyon Euro)	Su Birimleri	Su Satışları (milyon Euro)	Dünyadaki Müşteriler (milyon)
Suez	42359	Ondeo	10088	115
Veolia Environment	5 1125	Veolia Water	13640	110
RWE	52788	Thames	2746	37
Bouygues	20473	SAUR	2494	36
AWG	1813	Anglian	936	5
Nuon	4530	Cascal	181	6.7
Bechtel	13400	IWL	100	10

Not: Veriler Thames Water, RWE bünyesinde olduğu döneme aittir ve Thames Water, müşterileri Adelaide, Berlin, Budapeşte gibi ortak sözleşmelerdeki müşterileri içermemektedir.

Kaynak: TOPÇU Hayırsever Ferhunde, “Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler 2002” **Emek Araştırma Dergisi**, 1(9), <http://www.genel-is.org.tr/GEAD1.htm>

Tablo 1.6, çokuluslu su şirketlerinin ve su birimlerinin 2001 yılı itibariyle satış gelirlerini göstermektedir. Buna göre, Vivendi Universal’in su birimi olan Vivendi Water 13.640 milyon Euro ile ilk sırada yer almakta, onu 10.088 milyon Euro ile Suez’in su birimi Ondeo izlemektedir. Bu iki şirket dünyadaki müşteri sayıları açısından da önemli bir pozisyonadılar. RWE ise 2001 yılında 52.788 milyon Euro geliri ile ana şirketler içinde ilk sırada yer alırken, su birimi Thames 2.746 milyon Euro geliri ile üçüncü sırada yer almaktadır (Topçu 2003: 1).

İKİNCİ BÖLÜM

İÇME SUYUNUN TEDARİKİNDE ÖZEL SEKTÖRÜN SUNUM YÖNTEMLERİ VE YENİ EĞİLİMLER

Bu bölümde içme suyu tedarikinde özel sektörün hızla artmakta olan payı ele alınacaktır. Halen dünyanın büyük bölümünde içme suyu arzı kamuya ait su işletmeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Su yaşanan küresel ekonomik değişim sayesinde ve küresel ısınmanın desteğiyle “ekonomik mal” haline geldikçe içme suyu endüstrisinde özel şirketlerin ağırlığı artmıştır. Kamu şirketleri kiralama, imtiyaz devri, yap-işlet-devret türü anlaşmalarla su yönetimini özel şirketlere devretmektedir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan özel sektör katılımı deneyimlerinin çoğu sorunludur ve özel şirketlerin kamuya ait su tedarikçilerine oranla verimli olduğu kanıtlanamamıştır. Gittikçe yükselen bir eğilim olan Kamu Özel Sektör Ortaklıkları da ele alınacaktır.

2.1. Su Sunumunda Özel Sektör Katılımının Tarihi

Su tarih boyunca, teneffüs ettiğimiz hava gibi bedava bir kaynak olarak görülmüştür. Yol kenarlarında, ibadet yerlerinde, çarşı-pazar yerlerinde yapılan çeşmelerden bedava olarak susuzluğunu giderebilen insanoğlu, giderek bu imkanlardan yoksun kalmaktadır. Eskiden doğal bir hak olarak görülen susuzluğu giderme hakkı, artık her insanın yararlanabileceği bir hak olmaktan çıkmış, su, parası olanın yararlanabileceği bir mal, ekonomik bir değer durumuna gelmiştir (Kıran 2005: 228)

Aslında su pazarı veya suyun pazarlanması çok da yeni ve aykırı bir olgu değildir. İspanya'daki çiftçiler yüzyıllardan beri sulama sularını pazarlamakta, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te özel kuyu sahipleri sık sık sularını komşularına satmaktadırlar. Suyun pazarlanması yüzyılın başında Batı ABD'de (Missisipi Nehri'nin batısındaki eyaletlerde) oldukça yaygınken, daha sonra devletin su projelerini ele almasıyla süreç yavaşlamıştır (Postel 1989: 18).

Su sunumunda, özel sektör katılımı son yıllarda gittikçe artan akademik tartışmaların konusu olsa da, özel sektör katılımının 200 yıllık tarihi vardır. Perard (2009: 195) konuyla ilgili olarak aşağıdaki bilgileri vermektedir:

"Fransa'da su sistemleri kurulduğundan bu yana özel sektördedir ve Paris'in su sunumu 1782 yılında Perrier Kardeşler'in sahip olduğu özel bir şirkete ihale edilmiştir. Günümüzün büyük su şirketlerinin tarihi de bu döneme dayanmaktadır. İngiltere, Londra'da özel su şirketleri 200 yıldan fazladır faaliyet gösteriyorlardı. Ancak, 1903 yılında devletleştirilerek, Metropolitan Water Board adı altında tek bir kamu kuruluşu haline getirilmiştir. İngiltere, 86 yıl süren kamusal su arzından sonra 1989 yılında kamuya ait su şirketlerinin özelleştirilmesiyle özel sektöre dönmüştür. ABD'de su sistemleri başlangıçta özel sektörün sahipliğindeydi ve onlar tarafından işletiliyordu. Özel şirketler 1700'lerin sonundan 1800'lerin ortasına kadar aralarında Boston, Salem, Albany, New York, Newark gibi büyük yerleşimlerin de bulunduğu şehirlerde su sunumunu sağlıyorlardı. Ancak, 1896'ya gelindiğinde 50 büyük Amerikan şehrinin sadece 9'u su hizmetini özel şirketlerden alıyordu."

Özel sektör katılımının yakın geçmişine bakacak olursak; su kaynaklarının yönetimi konusu 1970'lerden itibaren uluslararası gündemde yer almıştır. DB ve OECD, 1990'lara kadar su kaynaklarının, desantralize birimlerce, kapsamlı planlama ve fiyatlandırma ilkesi ile etkin yönetilebileceği savunmaktaydılar. Bu dönemde piyasa mekanizmalarından söz edilmekle birlikte asıl vurgu kamu kuruluşlarına yapılarak, kamunun suyu 'ekonomik bir mal' gibi yönetmesini sağlayacak tedbirler üzerinde durulmuştur. Son yıllarda ise kamu kurumlarının ve kapsamlı planlama yaklaşımının olumsuzluklarından dem vurularak su kaynakları yönetiminde, fiyatlandırma ve özelleştirme politikaları önerilmektedir (Kartal 2008: 480).

2.2. Su Endüstrisinde Özelleştirme Politikaları ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Özel Sektör Katılımı

Su sıkıntısını aşmak için ülkeler Dünya Bankası, çokuluslu şirketler hatta Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların önerileri doğrultusunda, tasarruf ya da etkin kullanım gibi gerekçelerle su dağıtımını özelleştirmektedir (Kılıç 2008: 181).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde su ve telekomünikasyon, elektrik ve ulaştırma gibi diğer altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesi süreci, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, neo-liberal dönüşüm dönemiyle birlikte uluslararası finans kurumları ve ABD ile diğer Batılı ülkelere ait bankaların finansal desteği ile hız kazanmıştır.

Kalkınmakta olan ülkeler ekonomik sorunlarla karşı karşıya olduklarından, genellikle altyapı sorunları için ciddi yatırımlar yapma gücünden yoksundurlar. Gelecek 10 yıl içinde sadece su şebekesi ve atık su yatırımları için her yıl 30 ile 60 milyar dolar arası yatırıma ihtiyaç duymaktadırlar (Kıran 2005: 239).

Su sektöründe özelleştirme ve özel sektör katılımının diğer uygulamalarının neo-liberal reform stratejileriyle birlikte gerçekleşmesi alışıl gelmiştir. Bu stratejiler, piyasanın önemine, mali disipline, ticaret, yatırım ve finans sektöründe liberalleşmeye, yasal anlamda yeniden düzenlemeye, adem-i merkezîyetçilikten uzaklaşmaya, özelleştirmeye ve devletin azalan rolüne vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımda geleneksel sosyal politikalar yerine sınırlı refah devletine, esnek işgücü piyasasına ve sınırlı mali politikalara öncelik verilmektedir. Bu stratejiler ayrıca Washington Uzlaşması olarak da bilinmektedir (Prasad 2006: 669).

Bir kamu su hizmetinin özelleştirilmesi için beş ana neden sayılabilir: 1) Su kalitesinin artırılması, 2) Yatırım için finansman ihtiyacı, 3) Sübvansiyonların eliminasyonu, 4) Teknik uzmanlık ihtiyacı, 5) Verimlilik kaygıları. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kurumlarından kredi verme şartı ile özelleştirme baskısına maruz kalmaktadırlar.

Ayrıca, özelleştirme yanlısı bakış açısıyla yaklaşıldığında şu nedenleri de ekleyebiliriz: Kurumun ekonomik performansını ve hizmet kalitesini geliştirmek, halka arz

yöntemiyle kamu bütçesine gelir sağlamak, kamu harcamalarını, borçlanma gereğini, kamu kuruluşunun ödediği vergileri azaltmak ve kamu işçi sendikalarının gücünü azaltmak (Hanke ve Walters 1987: 105).

Tablo 2.1. Gelişmekte Olan Ülkelerde Su ve Kanalizasyon Projelerine Özel Sektörün Katılımı (1987–2000)

Yıl	Proje Sayısı	Kümülatif Proje Sayısı
1987	2	2
1988	0	2
1989	3	5
1990	0	5
1991	2	7
1992	6	13
1993	9	22
1994	15	37
1995	20	57
1996	18	75
1997	30	105
1998	19	124
1999	34	158
2000	25	183

Kaynak: Dünya Bankası PPI veritabanından (2001) aktaran Bakker 2003, “Archipelagos and networks: urbanization and water privatization in the South”

Tablo, özel sektör katılımının özellikle 1990’ın ikinci yarısından sonra hız kazandığını göstermektedir. 2000 sonu itibarıyla dünyada 93 ülke, su veya atık su hizmetlerinin en azından bir bölümünü kiralama, imtiyaz devri, yap-işlet-devret türü

anlaşmalarla özel sektöre devretmiştir. Avrupa’da; İngiltere ve Galler’de özel su şirketleri tüm hanelere hizmet vermekte, Fransa’da hane halkının yarısı arıtım, yüzde 80’i ise su arzı hizmetlerini özel şirketlerden almaktadır. ABD’de ise hane halkının yüzde 14’ü su ve arıtım hizmetlerini özel şirketlerden almaktadır (Davis 2005: 153).

İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1980’lerin ortasına kadar elektrik, telekomünikasyon ve su gibi şebekeye dayalı hizmet şirketleri dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerde dikey ve yatay olarak entegre olmuş tekellerdir. Bu tekellerin çoğu ABD’de olmak üzere pek az ülkede özel kesime ait olmasını yanında, çoğu devlete aittir. 1980’lerin sonundan itibaren teknolojik değişim ve tekellerin tedarik yaparken maliyetinin daha iyi anlaşılması aynı döneme rastlayınca, birçok uzman altyapı hizmetlerini bu şekilde sağlamanın verimli olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. Bu da hükümetlerin kamu kuruluşlarını özelleştirdiği, mümkün olan alanlarda rekabeti başlattığı ve yeni yasal düzenleyici kurumlar oluşturduğu sektörel reformları başlatmasına neden olmuştur (Clarke, Kosec, Wallsten 2004: 2).

2.3. İçme Suyu Şebekelerinin Ekonomisi Ve İçme Suyu Hizmetinin Aşamaları

Şebeke suyu hizmeti, dünyada büyük ölçüde, yerel veya merkezi kamu otoriteleri tarafından görülmektedir. İçme suyu sunumu, hem şebekenin kurulması hem de işletilmesi dikkate alındığında oldukça yüksek maliyetli bir hizmettir.

Su altyapısı özelleştirmesine yönelik ekonomik literatür elektrik, ulaşım ve telekomünikasyon üzerine yazılanlara oranla oldukça zayıftır. Ancak, su konusuna olan ilgi artmaktadır. Bu ilgi kalkınma konusundan daha çok, hem OECD ülkeleri hem de kalkınmakta olan ülkelerdeki finansal fırsatlardan kaynaklanmaktadır. Su hizmetleri endüstrisi 2005 yılında yaklaşık 450 milyar dolar ciro sağlamıştır. Bunun yanı sıra gelecek 20 yıl içinde OECD ülkelerinin eskiyen su altyapısını yenilemek için 17 trilyon dolardan fazla yatırım gerekmektedir (Perard 2009: 193). Örneğin ABD’de eskiyen su alt yapısını genişletmek ve yenilemek için gelecek 30 yıl içinde 250 milyar dolar gerektiği vurgulanmaktadır (Wallsten, Kosec 2005: 9).

Şebeke suyu hizmeti, şehirlerde hane halkları tarafından kullanılacak suyun; çıkarılması, depolanması, çeşitli işlemlerden geçirilmesi, dağıtımı, atıksuyun toplanması, atıksuyun arıtılması ve doğaya geri verilmesi aşamalarını ifade etmektedir. Bu işlemler sırasıyla yapılmaktadır.

Su sunumunun ilk aşaması olan suyun çıkarılması; nihai tüketime sunulmak üzere akarsular, rezervuarlar, göller ve yeraltı su kaynaklarından elde edilmektedir. Su esas olarak üç ana kullanıcı grubu tarafından talep edilmektedir. Bunlar; tarım kesimi, endüstriyel kullanıcılar ve hane halkları olarak sıralanabilir. İkinci aşama olan suyun işlenmesi, doğal yollarla elde edilen ürünün kullanıma hazır hale getirilmesi amacıyla yapılan fiziksel ve kimyasal işlemleri ifade etmektedir. Suyun işlenme derecesi, kaynağa göre farklılık göstermektedir. Genel olarak yeraltı suları en saf ürün niteliği göstermekte, bu nedenle yalnızca arıtma işleminden geçirmek suretiyle tüketicilere sunulmaktadır. Suyun işlenme derecesi kullanım amacına göre de değişebilmektedir. Tarımsal kullanımda su sınırlı ölçüde işlenir ya da hiç işlenmez. Endüstriyel kullanımda ise, ürün şebekeden ya da doğrudan kullanıcı tarafından doğadan elde edilebilir. Suyun dağıtımı, suyun işlenme tesislerinden bireysel tüketicilere şebeke sistemi vasıtasıyla ulaştırılmasıdır. Suyun dağıtımında kullanılan altyapı; boru hatları, pompalama sistemleri, hizmet rezervuarları ve depolar gibi araç ve gereçlerden oluşmaktadır. Dağıtım sistemleri genellikle bölgesel karakterlidir, bu nedenle yerel otoriteler tarafından yönetilmektedir. Bununla birlikte büyük ölçekli yerleşim birimlerinin dağıtım sistemleri, çevresinde bulunan köy ya da kasabaların dağıtım sistemleri ile bağlantılı olabilmektedir. Dağıtımın ardından kullanılan atıksuyun toplanması faaliyeti gelmektedir. Atıksuyun toplanması ortaya çıkan sağlık ve çevre dışsallıkları nedeniyle önem taşımaktadır (Gökdemir 2008: 33-35).

2.4. İçme Suyu Hizmetine Özel Sektör Katılımı

Teknolojik değişimin rekabeti mümkün hale getirdiği telekomünikasyon gibi sektörlerde birçok ülke özel sektör katılımını ve liberalleşmeyi başlatmıştır. Ancak, su gibi diğer sektörlerde reform daha sınırlı kalmıştır. Özellikle, su ve arıtım hizmetlerinde, sektörün nasıl daha iyi organize edileceği konusunda uzlaşma eksikliğinin bir sonucu

olarak özelleştirme ve rekabete daha az rastlanmıştır. Su ve arıtım hizmetleri ile diğer altyapı sektörleri arasındaki iki önemli fark, sektörün nasıl organize edileceği konusundaki uzlaşma eksikliğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Birincisi, elektrik ve telekomünikasyona oranla su ve arıtım hizmetlerinde rekabet potansiyeli fazlasıyla sınırlıdır. İkincisi, su ve arıtımda diğer sektörlerle oranla özelleştirmenin daha zor ve daha tartışmalı olduğu kanıtlanmıştır. Sonuç olarak bu sektörde reform oldukça yavaş ilerlemiş ve reformlar başlatıldığında, özel sektör katılımı sınırlı kalmıştır (Clarke, Kosec, Wallsten 2004: 2).

Su sunumunda özel sektör katılımı kalkınma alanında en tartışmalı konu başlıklarından biridir. Bir taraf, kamunun herkesin suya erişimini sağlamada başarısız olduğunu; bu sorunun çözümü için özel sektöre ve piyasa ilkelerine dönülmesi gerektiğini savunmaktadır. Su sunumuna özel sektörün de dahil olmasını savunanlar, (uluslararası finans kurumları, tek taraflı hibe yapanlar, profesyonel kurumlar ve bazı akademisyenler) bunun; verimliliği artırmasını, hizmet alanını genişletmesini, daha fazla yatırım getirmesini ve hükümetlerin bütçe açığı sorununu hafifletmesini sağlamasının beklenebileceğini savunmaktadırlar. Tartışmanın diğer tarafında ise, suyun ortak bir mal olduğunu ve ilkesel olarak özel sektörün eline bırakılmayacağını savunanlar yer almaktadır. Bu görüştekiler, suyun hiçbir doğal kaynağa benzemediğini ve böylesine bir hayati kaynağı herkese ulaştırmanın kamunun yükümlülüğü olduğunu söylemektedir. (Prasad 2006: 670).

Su hizmetlerinin özelleştirilmesini savunanlar, daha önce de belirtildiği gibi, kamunun gerek çalışma biçimi gerekse finansman modellerinin yetersizliği nedeniyle gerekli yatırımı ve hizmeti yapamayacağını savunmaktadır.

Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'ne 2008 yılında şebeke suyu sektörüne özel sektörün katılımı konusunda Küresel Su Krizine Çözüm Arayışları: Şebeke Suyu Hizmetlerine Özel Sektör Katılımı; Dünya Örnekleri Işığında Türkiye İçin Öneriler" başlıklı bir rapor hazırlayan Bülent Gökdemir aşağıda yer alan makalesinde (Gökdemir 2006: 41) özel sektör katılımını şu gerekçelerle savunmaktadır:

“Sorunların üstesinden gelebilmek için su arzının, gerekli altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesi suretiyle arttırılması, buna koşut olarak yeni kanalizasyon sistemlerinin inşası gerekmektedir. Ancak söz

konusu yatırımları hayata geçirebilmek için gereken finansman ihtiyacı son derece yüksektir. Serbestleşme genel olarak, belirli bir bölgeye yönelik kamu imtiyazının özel teşebbüslere verilmesi, özel teşebbüsler ile kamu teşebbüsleri arasında ortaklıklar kurulması ya da hizmetlerin tamamen özel sektöre devredilmesi yöntemlerinden biri ya da birkaçı vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Ekonomik serbestleşme vasıtasıyla yukarıda özetlenen sorunların çözülmesi bakımından su sektöründe sağlıklı bir piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması önem taşımaktadır. Nitekim son yıllarda başta AB ve ABD olmak üzere su sektörüne bakış açısında değişiklik eğilimi gözlenmektedir. Birçok ülke hükümeti, gerek ekonomik ve sosyal önemi, gerekse kaynakların sürekliliğinin sağlanması hususlarını dikkate almakta, sektörde, mümkün olduğu ölçüde piyasa mekanizmasını hakim kılabilecek politikaları hayata geçirmektedir.”

Tartışmanın diğer tarafındakiler ise, suyun kamusal bir mal olduğunu ve özel sektörün elinde olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu görüşü savunanlar; suyun hiçbir kaynağa benzemediğini, yaşam için temel bir madde olmasından dolayı asla piyasa ilkeleri doğrultusunda bir emtia gibi işlem geremeyeceğini savunmaktadırlar.

Su özelleştirmesini eleştirenler temel olarak üç gruba ayrılmaktadır (Prasad 2006: 670-671):

- Joseph Stiglitz, Paul Krugman, David Parker ve Colin Kirkpatrick gibi özel sektör katılımını temelden sorgulamayan, özelleştirme reformlarının ardışıklığını eleştiren ve daha iyi yasal düzenleme çağrısı yapan akademisyenler.

- Public Services International (PSI - Kamu İşçileri Sendikaları Küresel Federasyonu), PSI Araştırma Biriminden David Hall ve Transnational Institute gibi kaynaklar verildiğinde kamunun bu işi daha iyi yapacağına inananlar.

- Eleştiriyi ağırlıklı olarak ideolojik temelde yapan; Water Aid, Polaris Institute, World Development Movement ve Public Citizen gibi sivil toplum örgütleri ve bazı akademisyenler.

Su sunumuna özel sektör katılımında farklı politikalar söz konusudur. Özelleştirme kısmî olabileceği gibi, tümünden de olabilir. Özel sektör katılımı, imtiyaz devri, kiralama,

yönetim devri ve yap-işlet-devret (YİD) gibi uygulamalarla gerçekleştirilebilir. Tümünden özelleştirmede hükümet sorumluluğu ortadan kalmaktadır.

‘Kamu-Özel Sektör Ortaklığı’ diye adlandırılan kısmî özelleştirmede ise suyun kamusal mülkiyeti saklı kalmak koşuluyla hizmetin sağlanması ve dağıtılmasında özel sektörün rol alması önerilmektedir. Söz konusu ortaklığı savunanlara göre, özellikle gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin su hizmetinin yaygınlaştırılması için gerekli sermayeleri yetersizdir ve bu boşluğun şirketler tarafından doldurulması yoksulların suya erişimine hizmet etmektedir (Kartal 2006: 480).

OECD ülkelerinde su hizmetlerini özel sektörden alan nüfus 200 ile 300 milyon arasındadır. Bu da OECD ülkelerinin toplam nüfusunun yüzde 17-25’idir. Ancak, su sunumunda özel sektörün payı OECD ülkelerinde de ülkeden ülkeye değişmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğu (toplam nüfusun yüzde 50’si ve üzeri) su sunumunu özel sektörden alan ülke sayısı üçü OECD üyesi olmak üzere beştir: Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, Malezya ve Şili. Buna karşılık 30 OECD ülkesinden 17’sinde özel sektör katılımı düşük (özel sektörün nüfusun yüzde 10’unun altına hizmet ettiği) ya da yoktur (Perard 2008: 193).

Dünya su piyasasının en büyükleri olan Fransız Suez ve Veolia, ABD’li Bechtel, Alman RWE gibi çokuluslu şirketler, su hizmetleri altyapısı zayıf olan yoksul ülkelerde, konuya ilişkin uzmanlıkları ile altyapıyı geliştirecekleri iddiasıyla özelleştirmelerden pay kapmaya çalışmaktadır. Dünyada 1990’da özel su şirketleri 12 ülkede faaliyet sürdürüyordu. 2000’lerin başında bu faaliyetler 100 ülkeye yaklaşmıştır. 1990 yılında 51 milyon kişi özel su şirketlerinin hizmetlerinden yararlanırken, bu sayı Dünya Bankası ve IMF’nin baskıları sonucu 2004 yılı başı itibarıyla 460 milyona çıkmıştır. 2000’li yılların başında Suez ve Veolia, çoğu Avrupa’da olan dünyada 230 milyon insana su hizmeti götürüyordu (Sökmen, Bora, Şensever 2005).

Dünya su ticaretinin hacmi 2000’li yılların başında 800 milyar doların üzerindedir ve bu boyuttaki pazar sadece dünya nüfusunun yüzde 6’sına hitap etmektedir. Ancak 2015 yılına geldiğinde özel şirketlerin pazarladığı suyun dünya nüfusunun yüzde 17’sine ulaşması ve parasal boyutunun da trilyonlarca dolara tırmanması beklenmektedir. 1997-

2010 döneminde Asya kıtasında özel su şirketlerinin su ve kanalizasyon kaynaklarını işletme payı yüzde 1'den yüzde 20'ye çıkması beklenmektedir. 2010 yılında dünyanın dört kıtasında su kaynaklarının işletilmesinde özel kesimin payının şöyle olması beklenmektedir; Avrupa yüzde 55, Kuzey Amerika yüzde 15, Latin Amerika yüzde 60, Afrika ise yüzde 33 (Uluğbay 2007).

2.4.1. İçme Suyu Hizmetine Özel Sektör Katılımında Uygulanan Yöntemler

Su sunumuna özel sektör katılımında, genellikle “İngiliz Modeli” ile “Fransız Modeli” olarak bilinen iki ana uygulama vardır. İngiliz Modeli, hem varlıkların (su ve sanitasyon şebekesi, arıtım tesisleri) hem de bu varlıkların işletilmesinin özelleştirilmesidir. Fransız Modeli'nde ise mal varlıkları kamunun elinde kalmaya devam eder. İngiliz Modeli, dünyada ağırlıklı olarak İngiltere ve Galler ile sınırlıdır. Daha sık rastlanan, varlıkların kamuda kalması ve hizmet faaliyetlerinin özelleştirilmesinde, riskin büyük bölümünün özel işletmeciye transfer edilmesi amacıyla üç ana uygulama vardır:

- Uzun vadeli imtiyaz hakkı devri veya onyıllarca sürecek kiralama. Burada özel şirket bütün faaliyeti üzerine almaktadır.
- Özel şirketin, kamu hizmet şirketinin yönetimini ve aktiflerini 5-10 yıl süreyle üzerine aldığı kiralama anlaşması.
- Özel şirketin sadece üst düzey yöneticileri sağladığı yönetim devri anlaşması (Wallsten ve Kosec 2005: 27 ve diğerleri).

İngiltere tüm varlığın özelleştirildiği yegâne örnektir. Pek çok örnekte su varlığı, Fransız modelinden esinlenilerek, özel şirketler tarafından hükümetlerle birlikte yönetilmektedir (Güler 1999: 23). İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacak, Yap-İşlet-Devret (YİD) anlaşması ise, bir başka yapılanmadır.

2.4.1.1. Sözleşme Türleri

Sözleşmeler genel olarak, hizmet sözleşmesi, yönetim sözleşmesi, imtiyaz devri, yap-işlet-devret (YİD) sözleşmeleri şeklinde tasarlanmaktadır. Su sektöründe ölçümleme, faturalandırma, bakım onarım gibi perakende hizmetleri sözleşme ile devredilmeye oldukça elverişlidir. Zira perakende hizmetlerin sabit maliyetleri görece düşük, ölçek ekonomileri sınırlıdır. Bu nedenle, diğer hizmetlerden farklı olarak anılan hizmet sözleşmeleri daha kısa aralıklarla yenilenebilmekte, böylece rekabetin seviyesi arttırılabilmektedir (Gökdemir 2005).

Tablo 2.2: Özel Sektör Katılımında Sözleşme Türleri

Sözleşme Biçimi	Sahiplik	Yönetim ve İşletme	Sermaye Yatırımı	Ticari Risk	Süre (yıl)
Hizmet Sözleşmesi	Kamu	Özel/kamu	Kamu	Kamu	1-2
Yönetim Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Kamu	3-5
Kiralama Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Kamu/Özel	8-15
İmtiyaz Sözleşmesi	Kamu	Özel	Özel	Özel	25-30
Yap-İşlet ve Türevleri	Özel/Kamu	Özel	Özel	Özel	20-30
Özelleştirme	Özelveya Özel/Kamu	Özel	Özel	Özel	-

Kaynak: Gökdemir Bülent 2005, “Şebeke Suyu Sektöründe Serbestleşme ve Rekabet”, **Rekabet Dergisi**, 22, Nisan-Mayıs-Haziran, <http://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/dergi/dergi22.pdf>, sayfa 14’ten naklen.

Hizmet Sözleşmesi: Hizmet Sözleşmesi kapsamında, mühendislik, faturalandırma, şebeke bakım ve onarımı ve İT hizmetleri gibi işler özel sektör tarafından üstlenilmektedir. Sözleşme ile özel sektör uzmanlık ve teknik bilgi birikiminden yararlanılmakta, ayrıca söz konusu hizmetlerin rekabete açılması ile etkinlik arttırılmaktadır. Sözleşmenin süresi 6 ay ile 2 yıl arasında sınırlıdır. Hizmet sözleşmesi, etkin olmayan yönetim koşulları altında

bazı teknik taleplerin karşılanması bakımından etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Gökdemir 2008: 46).

İmtiyaz Sözleşmesi: Anılan sözleşme türleri arasında en geniş kapsamlı olan sözleşme biçimi, imtiyaz sözleşmeleridir. İmtiyaz sözleşmeleri kapsamında, imtiyazı devralan taraf finansman sağlama, altyapıyı yatırımlarını tamamlama ve işletme ile sorumlu kılınmaktadır. Böylece imtiyazı devralan taraf finansal ve operasyonel riski üstlenmiş olmaktadır. Sözleşmede hizmetin kapsamı ve bedelinin tespitine ilişkin açık hükümler mevcuttur. İmtiyaz sözleşmesi, özellikle hizmetin kalite ve kapsamının genişletilmesini hedefleyen ve bu nedenle yüksek yatırıma gereksinim duyulan bölgelerde kullanılabilir etkin bir yöntemdir. Diğer yandan sözleşmenin tüm performans ölçüt ve standartları ile tarife rejimini öngörmesi nedeniyle karmaşık bir yapıya sahip olması kamu otoritesi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Bu model Fransa, Arjantin ve Malezya gibi ülkelerde birçok kez kullanılmıştır (Gökdemir 2005).

Kiralama Sözleşmesi: Birçok açıdan imtiyaz sözleşmelerine benzer. Temel farklılığı, gereken yatırımların yerel ya da merkezi kamu otoritesi tarafından gerçekleştirilmesidir. Sistemin işletilmesi, burada da, sözleşmeye taraf teşebbüsün sorumluluğundadır. Bu modelde yatırım planlaması ve finansman kamu otoritesinin sorumluluğunda bulunmaktadır. Bununla birlikte yatırım kararı noktasında tarafların eşgüdümü önem taşımaktadır. Kiralama sözleşmesi, işletme verimliliğinin düşük olduğu bununla birlikte yatırım ihtiyacının sınırlı olduğu ya da bulunmadığı koşullar altında faydalı olabilecek bir modeldir. Kiralama sözleşmesi Fransa ve İspanya'da yaygın olarak kullanılan, Çek Cumhuriyeti, Gine ve Senegal'de ise uygulama alanı bulan bir modeldir (Gökdemir 2008: 46).

Yönetim sözleşmesi: Hizmet şirketinin, yönetim sorumluluğu, genellikle 3-5 yıl süresince, özel bir işletmeciye transfer edilmektedir. Basit yönetim sözleşmesinde, özel işletmeciye, gerçekleştirdiği yönetim görevleri karşılığında belirli bir ücret ödenmektedir. Diğer yönetim sözleşmelerinde verimlilik artışı için, performans hedefleri oluşturmak ve hedeflerin yerine getirilmesine bağlı olarak gelirden bir pay almak gibi daha büyük teşvikler sunulmaktadır. Yönetim sözleşmesinin oluşturulmasında önemli bir sorun, yönetim performansının ölçülmesi ve özel işletmecinin hedefleri yerine getirip

getirmediğinin kontrolünün oldukça güç olmasıdır. Performansı etkileyecek bir diğer sorun da, özel işletmecinin birkaç üst düzey yönetici dışında, özel işletmecinin kamu şirketinin personelini kullanmasıdır. Yönetim sözleşmesi, hizmetin teknik kapasitesini arttırmak, ilaveten ileri tarihli daha geniş kapsamlı bir model için hazırlamak bakımından özellikle regülasyon kabiliyet ve deneyimi sınırlı ülkeler için tercih edilebilir bir yöntemdir. Yönetim sözleşmesi Amman ve Trinidad Tobago’da denenmiştir (The World Bank Toolkit 1997: 7).

YİD Sözleşmesi: İmtiyaz sözleşmesine benzemekle birlikte daha çok su ve atık su arıtma tesisi, baraj gibi yapıların finansmanında kullanılan modeldir. YİD sözleşmesinin, Yap-İşlet, Dizayn Et-Yap-İşlet gibi çok sayıda farklı uygulanma alanı bulmaktadır. YİD sözleşmesi uyarınca özel kesim, örneğin, yeni bir baraj ya da arıtma tesisi inşa etmeyi taahhüt etmekte, söz konusu tesisi belli bir süre boyunca işletmekte, bu sürenin sonunda tüm varlığı kamuya devretmektedir. Sözleşmenin süresi genellikle 20-30 yıl arasında değişmekte, bu süre içinde altyapı hizmetinden elde edilen gelir ile teşebbüsün yaptığı yatırımların bedeli ve hizmetlerine karşılık belirli bir bedel ödenmektedir. YİD sözleşmelerinde genellikle “al ya da öde” yükümlülüğüne rastlanmaktadır. Buna göre, kamu kesimi hizmeti üstlenen özel işletmeciye belirli miktarda ürünü belirli bir birim fiyattan satın alma taahhüdünde bulunmaktadır. YİD ve türev sözleşmeler Avustralya, Malezya, Şili, Türkiye ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde uygulanmıştır (Gökdemir 2008: 49).

2.4.1.2. Doğrudan Özelleştirme

Doğrudan özelleştirme su sunum ve dağıtım sistemleri ve atık su arıtım tesisleri gibi kamuya ait varlıkların, bir özel sektör firmasına satılmasıdır. Özelleştirme, hükümete varlık satışından gelir sağlama imkanı verdiği gibi, kâr motivasyonu sağlayarak yerel su hizmetlerinin verimliliğini artırma iddiasındadır. Bu uygulamada ticari risk tamamen özel kesim tarafına geçmekte, kamu kesimi denetimden ziyade regülasyon işlevine odaklanabilmektedir. Özelleştirme özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında yaygındır. 1989’dan bu yana en az 29 özelleştirme vakasında; su ve atık su şebekelerinin sahipliği resmen kamu sektöründen özel sektördeki yatırımcılara geçmiştir. İngiltere, Kasım 1989’da 10 su işletmesinin yüzde 100 hisselerini satarak su endüstrisini özelleştiren ilk

ülke olmuştur. İngiltere, aynı zamanda su ve atık su endüstrisinin tamamını özelleştiren tek ülke olmayı sürdürmektedir. Diğer ülkeler, su işletmelerinin yüzde 20 ile 70 arasında değişen hisselerini özel yatırımcılara satmıştır. Almanya, 1997 ve 1999'daki iki özelleştirme ile hisselerin yüzde 50'sinden biraz fazlasını kamunun elinde bulundurmaya tercih etmiştir. İtalya'da aynı yöntemi 1996'da gerçekleştirmiştir. Şili, beş bölgesel su işletmesini, hisselerinin yüzde 51'e kadar satarak 1998-2001 arasında özelleştirmiştir. Sonuç olarak, Şili'de hane halkının yüzde 75'i su hizmetini özel şirketlerden almaktadır (Baumert and Bloodgood 2004: 14-16).

2.4.1.3. Kamu - Özel Sektör Ortaklığı

İspanya gibi bazı ülkelerde uygulanan bir model de kamu-özel kesim ortak girişimidir. Bu modele başvurulmasının temel nedeni kamu otoritesinin, bazı hizmetleri daha etkin yürütmek ve kamu hukuku ve kamu bürokrasinin katı kurallarından ve ağır işleyişinden kurtulmak amacıyla, ilgili faaliyetini özel hukuk hükümlerine tabi kılmaktır. Sistemde üç olasılık vardır: Birinci olasılık dahilinde, kamu kuruluşu veya kamu kuruluşuna bağlı girişimci kuruluşlardan biri veya uluslararası bir kuruluş, bir ya da birden fazla özel girişimci ile bir karma şirket veya ortak girişim oluşturur. Söz konusu kamu kuruluşu, daha sonra bu şirketle sözleşme yapar. İkincisi, kamu kuruluşunun kamu hizmeti yapan mevcut bir şirketle ortaklığa girmesidir. Üçüncü olasılık ise kamu kuruluşunun söz konusu tipte bir şirketten hisse senedi almasıdır. Ortak girişim yönteminin başarılı sonuçlar verebilmesi için devletin söz konusu girişim üzerinde üretim, yatırım, finansman ve fiyat gibi konularda etkide bulunmaması, girişimin bir özel teşebbüs gibi bağımsız faaliyet gösterebilmesi gerekmektedir (Gökdemir 2008: 49).

2.5. Gelişmekte Olan Ülkelerde Su Sunumunda Özel Sektörün Yükseliş ve Düşüşü

Çokuluslu şirketler gelişmekte olan ülke pazarında hızla yayılmıştır. Örneğin Fransa'da iç pazarı doyuran Fransız su şirketleri, Manila, Buenos Aires, Jakarta, Santiago gibi orta gelirli ülke başkentlerine ilk girenler olmuştur. Bu şirketler, gelişmekte olan

ülkelerde su ve sanitasyon çözümleri sağlama potansiyelleri ile kendilerini tanıtmış ve büyümüşlerdir. 1990'ların ortasında Dünya Bankası'nın finansal desteği ve hükümetlerin kredi ve hibeleri ile Fransız şirketlerine Thames Water, Severn Trent, AWG ve Biwater gibi İngiliz şirketleri de katılmıştır. Bunlara, özel sektör katılımının Yapısal Uyum Programlarının ana unsuru olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki su reform politikaları da eşlik etmiştir.

Özel sektöre olan bu desteğe paralel olarak bir çok gelişmekte olan ülke hükümeti de yoksul kesime verimli ve sürekli bir su ve sanitasyon hizmeti sağlayamıyordu. Bu başarısızlığın nedenleri arasında; sivil topluma danışma geleneğinin olmaması, hızla artan nüfusa karşın kötü şehir planlaması, politik yozlaşma, kamu sektörünün rolündeki aşınma, kamu finansmanı ve hükümet borçlanmasındaki kısıtlamalar, finansal yönetimdeki zaafiyet ve nitelikli personel eksikliği sayılabilir. 1997 yılında özel sektörün altyapı hizmetlerine (bunun çok az bir bölümü su ve arıtım sektörüdedir) yatırımlar 120 milyar dolar ile zirveye çıktıktan sonra 2002 yılında 50 milyar doların altına inmiştir (Joy and Hardstaff 2005: 15).

Su sektöründe özel sektör katılımı yabancı yatırımcıların risk algılamalarının yükselmesinin bir sonucu olarak Asya krizinden bu yana keskin olarak azalmıştır. Yabancı yatırımcılar, artık imtiyaz hakkı devri ya da YİD gibi yüksek riskli proje türlerine yatırım yapmak istememektedirler ve daha az risk içeren yönetim hakkı devri gibi projelere yönelmektedirler (Jensen and Blanc-Brude 2006: 5).

Dünya Bankası özel sektörün altyapı hizmetlerine olan ilgisinin azalmasını şöyle açıklar:

“1990'larda özel sektör sunumuna geçiş, on yılın başında beklenenden fazlasıyla hızlı ve yaygın olmuştur. Özel sermaye akışı 1997'de zirveye çıkmış ve bu tarihten sonra istikrarlı bir biçimde düşmüştür. Bu düşüslere; bazı projelerde oldukça yüksek ses çıkaran ertelemeler ve yeniden görüşmeler, dünyanın bazı bölümlerinde bu tür faaliyetler için yatırımcı iştahındaki azalma ve altyapı hizmetlerinde özel sektör sunumu konusunda kamuoyunun görüşünde değişiklik eşlik etmiştir” (Harris 2003).

Tablo 2.3.: 1991-2004 arasında Proje Türüne Göre Su ve Sanitasyon Sözleşmeleri

Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Sözleşme Sayısı	2	8	9	17	22	20	39	35	45	45	40	36	32	47	27
YİD	2	3	6	11	14	13	28	29	28	31	21	27	19	18	20
İmtiyaz	0	2	2	0	1	1	5	4	1	4	5	6	5	6	5
Doğrudan Özelleştirme	0	0	0	0	1	1	1	2	6	2	4	2	4	7	0
Kiralama	0	1	1	4	5	4	4	0	5	5	4	0	2	1	2
Faaliyet ve Bakım Sözleşmesi	0	2	0	2	1	1	1	0	5	3	6	1	2	6	0

Kaynak: Jensen and Blanc-Brude 2006: sayfa 5'ten naklen.

Tablo 3.2.'de görüleceği gibi su sektöründe imzalanan sözleşme sayısında 2000 ile 2003 yılları arasında bir düşüş vardır. Ancak, 2004 yılında keskin bir yükseliş vardır ve 2004 şimdiki dek imzalanan sözleşme sayısı açısından en yüksek yıldır. 2004 yılında, özellikle Çin pazarındaki üst seviyedeki canlılığın bir sonucu olarak 14 ülkede 60 yeni proje imzalanmıştır. Ondan önceki yüksek sayılar 1998 ve 1999 yıllarında olmuştur. Asya krizinin hemen ertesindeki bu yıllarda yüksek seviyedeki yatırımlar şaşırtıcı olabilir. Ancak, firmanın yatırım yapma kararı ile anlaşmanın imzalanması arasında zaman aralığı vardır ve bu nedenle Asya krizinin etkileri 2000-2003 arasındaki gerilemede hissedilmektedir. Sözleşme türlerine bakıldığında 2000'li yıllarda YİD projelerinin yanında görülen düşüş, Asya bölgesindeki ülkelerin bu tip altyapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca YİD projeleri yatırımcı şirketin risk almasını ve sermaye harcaması yapmasını gerektirdiğinden son yıllarda özel sektör bu tür projelerden kaçınmış olabilir. Kiralama ve yönetim hakkı sözleşmesinin daha çok görülmesi de yine özel şirketlerin gelişmekte olan bölgelerde risk almaktaki isteksizliği ile açıklanmaktadır (Jensen, Blanc-Brude 2006: 5).

1990'ların sonuna doğru şirketler bile, su sektöründe beklentileri yerine getirme konusunda yeterli donanımına sahip olmadıklarını kamuoyunda açıklamışlardır. Örneğin 2001 yılında Uganda'da yapılan bir su politikası toplantısında Fransız çokuluslu

Veolia'dan bir yönetici, yeterli kâr etmek için büyük ve zengin şehirlere yatırım yapmak gerektiğini söylemiştir (Joy, Hardstaff 2005: 16).

Örneğin 2005 yılında dünyanın en büyük iki su şirketinden biri olan Suez, iki büyük projeden; La Paz-El Alto (Bolivya) ve Buenos Aires'ten (Arjantin) çekildiğini açıkladı. Dünya Bankası, veritabanına göre, 1990 ile 2004 arasında 20 proje ertelendi veya büyük ölçüde sorunla hale geldi, bu tüm projelerin yüzde 7'sine ve yatırım yükümlülüklerinin yüzde 37'sine denk gelmektedir (Jensen, Blanc-Brude 2006: 6).

2.6. İçme Suyu Şebekelerinin Özelleştirilmesinin Olumsuz Yanları

Su özelleştirmeleri genellikle gelişmiş ya da gelişmekte olan, hangi ülkede uygulanmışsa gerilim ve çatışmalara neden olmuştur. Dünyanın 400 büyük kenti ile ilgili bir araştırmada suyunu özelleştirmiş olan kentlerin yarısında büyük sorunlar yaşandığını, çoğunda bu işletme sözleşmelerinin iptal edildiğini; bunun yanında su fiyatlarının da çok arttığını göstermiştir.

Tablo 2.4.: Latin Amerika’da Bazı Özelleştirme Sorunlarından Örnekler

Ülke	İmtiyaz	Çokuluslu	Problem	Yorumlar
Arjantin	AGBA	Ag Bilbao	Düşük yatırım, yeniden müzakere, rekabetin yokluğu	Çok düşük teklif verme, 18 aydan sonra yatırımlarda başarısızlık; rekabet olmadı, diğer teklif verenler geri çekildi (Urbaser, Dycasa); sözleşmeyi kazandıktan sonra AGBA’ya katıldı.
Arjantin	BA Prov	Azurix	Sona erdi	Kötü performans, finansal olarak sürdürülebilir değil
Arjantin	Cordoba	Suez	Yoksullara bağlantı yapılmaması, iş kesintileri	İç bağlantılar evlerin sorumluluğunda kaldı, 2 yılda işler 1300’den 436’ya indi.
Arjantin	Tucuman	Vivendi	Sona erdi	Zayıf performans
Brezilya	Cochabam ba	IWL	Fiyat artışları; Sona erdi	ADT/IWL tazminat için dava açtı.
Brezilya	Sanepar	Viveni	Düşük kalite, dolandırıcılık	
Brezilya	Limeira	Suez	İşe ilişkin düzensizlikler, düşük yatırım, yeniden müzakere	Şirket söz verdiği miktarın sadece yarısı kadar yatırım yaptı + performans sorunları.
Brezilya	Manaus	Suez	Düşük yatırım	Suez kötü sistem, enflasyon ve düşük

				getiri yüzünden söz verdiği gibi hizmeti genişletemeyeceğini bildirdi.
Brezilya	Campo Grande	Suez/Agbar	Düşük yatırım	Sözleşmenin uzatılması ile yatırım planları 144 milyon \$'dan 105 milyon \$'a düştü.
Şili	EMOS	Suez	Fiyat artışları, rekabetin yokluğu	Fiyatlar %15 arttı (düzenleyici kurum %6 indirmesini, şirket ise %58 artırmayı istedi). Aynı zamanda endüstriyel atıksuyuna da yöneldi; 217 milyon \$ Farfana sözleşmesi yaptı.

Kaynak: TOPÇU Hayırsever Ferhunde 2003, "Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler 2002" **Emek Araştırma Dergisi**, 1(9), <http://www.genelis.org.tr/GEAD1.htm>

Tablodan da anlaşılacağı gibi özellikle Arjantin ve Brezilya'da su özelleştirmesi sorunlu olmuştur. Arjantin'de Buenos Aires'te başlayan su özelleştirme dalgası Santa Fe ve Tucuman eyaletlerinde uygulanmaya başlandı. Ancak, 2001'deki Arjantin ekonomik krizi Latin Amerika'nın ilk büyük çaplı su özelleştirmesi olan Buenos Aires'i zora soktu (Akdoğan 2006: 183-188). Latin Amerika'da sadece Arjantin değil, Bolivya, Brezilya,

Meksika, Şili'deki özelleştirmeler de sorunludur. Bu ülkel örnekleri ilerleyen bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Su özelleştirmeleri sadece Latin Amerika'da değil dünyanın birçok ülkesinde sorunlu olmuştur. Beklenen sonuç öne sürülenler gibi olumlu olmamış ve bir insan hakkı olarak tanımlanan su ve kaynaklarının özelleştirilmesi mevcut sorunlara çözüm getirmemiştir, Çünkü şirketlerin ana amacı kar olmuştur. Bu şirketler suya eşit ulaşım ve suyun sürdürülebilirliği ilkesini dikkate almamıştır. Örneğin Bolivya'nın Cochomamba kentinde 1999 yılında su hizmetlerini satın alan Bechtel şirketi, satın almadan sadece iki hafta sonra su ücretlerini yüzde 300 artırmıştır. Sokağa dökülen binlerce Bolivyalının protestosu sonrasında şirket ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Gana'da su ücretleri yüzde 95 yükselmiş, Hindistan'da aile bütçesinin yüzde 25'i su faturalarına gitmeye başlamıştır. Güney Afrika'da Johannesburg'da su sistemi Suez Lyonnaise tarafından özelleştirildikten sonra su yoksullar için ulaşılamaz, bedeli ödenemez hale gelmiş, binlerce abonenin suyu kesilmiştir. Susuz kalan halkın su gereksinimini tuvaletlerden sağlamaya çalışması sonrasında binlerce insan kolera ve tifüsten hastalanmış ve ölümler ortaya çıkmıştır. Tanzanya'da ise başkent Dar es Salaam ve çevresinin su hizmetini özelleştirmeden alan İngiliz şirketi Biwater'ın sözleşmesi, yatırım yapılmadığı ve su kalitesinin bozulduğu gerekçesiyle hükümet tarafından iptal edilmiştir. Dünya Bankası'ndan fon alan Peru'nun yoksul halkı ABD halkından 6 kat pahalıya musluk suyu kullanmaya başlamıştır. Su hizmetlerinin özelleştirilmesinin ardından Fransa'da faturalar yüzde 150 oranında artmıştır. İngiltere'de su dağıtım hizmetleri ihalesini alan Thames Water kamu sağlığı ve çevreyi ihlal eden uygulamaları yüzünden defalarca para cezasına çarptırılmış ve bu cezalar 700 bin doları aşmıştır. Halkın su faturalarının altında ezildiği ve ücretlerinin yarısına yakının su faturalarına gittiği Filipinler'de yüzde 400 fiyat artışları yaşanmıştır (Tomanbay 2008: 111-112).

Özelleştirme yalnızca insanların demokratik su haklarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda belediyelerde ve yerel su ve temizlik işlerinde çalışanların rızklarını ve çalışma haklarını da etkiler. Tüm dünya genelinde kamu sistemleri 1000 su bağlantısı başına beş ila on çalışan istihdam ederken, özel şirketler iki ila üç çalışan istihdam etmektedirler (Shiva 2007: 117).

Mevcut su özelleştirmelerinde birçok sorun gözlemlenmektedir. Bunlar şu şekilde gruplandırılabilir (Topçu 2003: 28):

- Tekelleşme: sektör birkaç çokuluslunun hakimiyeti altındadır.
- Hizmet yaygın değil: sözleşmedeki yükümlülüklerle rağmen, hizmet yoksullara götürülmemektedir.
- Uzun vadeli borçlar: tüketiciler sözleşme süresi boyunca (30 yıl gibi) borç ödemek zorundadırlar.
- Fiyatlar ve yatırım: uygun bir mazeret olmaksızın fiyatlar yükselmektedir.
- Su kalitesi: su kalitesi açısından performans zayıftır.
- Düşük yatırım: belirtildiğinden daha az para yatırıma ayrılmaktadır.
- İşgücü sorunları: işçiler işten atılmakta, hak ve ücretlerde kesintiler olmaktadır.
- Rüşvet: politikacılar, siyasi partiler ve kamu otoriteleri kötü tercih yapmaya teşvik edilmektedir.

Ayrıca, beklentilerin aksine özelleştirme gelişmekte olan ülke hükümetlerinin su konusundaki altyapı yatırımı ve bunların finansmanı konusundaki ağır yüklerine bir destek olmamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde altyapıya yapılan toplam özel yatırımların sadece yüzde 5'i su konusundadır. Yatırımcıların çoğu orta gelirli ülkelere yatırım yapmayı tercih etmiştir. Özel su şirketleri yatırım finansmanında yeni kaynak getirmemiş, ağırlıklı olarak, kamu şirketlerinin gibi aynı kaynaklara bağımlı kalmıştır (Araral 2008: 226).

Özel sektörün su ve arıtım sektöründe, daha önce devletin üstlendiği rolü alması ve bu hizmet alanlarında devlete alternatif olarak boy vermesi; özellikle 1980'lerden sonra gittikçe yaygınlaşan bir durumdur (Kıran 2005: 237).

Su arzına özel sektörün katılımı yeni bir olgu değildir. Yeni olan özel sektörün su sorunlarında tek çözüm olduğu yolundaki yeni düşüncedir. Dünya Bankası gibi kalkınma kuruluşları ve onun özel birimi IFC, 1960'lardan bu yana su arzını geliştirmeleri için hükümetlere krediler vermiştir. Ancak altyapıya özel sektör yatırımları 1990'ların başından itibaren önemli derecede artış göstermiştir. Özel sektör yatırımları 1997'de zirveye ulaşmış ancak ardından gelen Asya Krizi ve diğer ülkelerdeki krizlerin etkisiyle inişe geçmiştir. Ayrıca bu düşüşte bir başka neden de; zayıf yasal düzenlemeler ve piyasa ekonomisindeki başarısızlıklar nedeniyle gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı projelerine özel sektör

katılımındaki kaygıların artmasıdır. Bunlar özel yatırımlarda genel bir düşüşe neden olmuştur (Prasad 2006: 679).

2.7. İçme Suyu Şebekelerine Özel Sektör Katılımının Hizmet Kalitesine Etkileri

Su kaynaklarının özelleştirildiği ülkelerde karşılaşılan sorunları da şu noktalar etrafında toplamak mümkündür; 1) Özelleştirmeyi izleyen dönemde su fiyatlarında ciddi artışlar yer almaktadır. ABD'nin Massachusetts eyaletinde özelleştirmeyi izleyen beş yıl içinde su fiyatları iki kattan fazla artmıştır. ABD'deki enflasyon oranlarının tek haneli olduğu göz önüne alındığında bu artışın ne denli yüksek olduğu kolayca anlaşılır. 2) Belediyelerden özel şirketlerin denetimine geçen su hizmetlerinde oldukça sık karşılaşılan sorunlardan birisi de suyun kalitesindeki bozulmalardır. 3) Özel şirketler su kaynaklarını kullanırken doğal kaynakların zarar görmemesine gereken özeni de göstermemektedirler. 4) Su hizmetlerinin özelleştirildiği gelişme yolundaki ülkelerde çocuk ölüm oranlarında artış görülmektedir. Bu ölüm artışlarının nedenlerinin başında gelen husus ise, su fiyatlarının yükselmesi nedeni ile fakir kitlelerin sağlıklı sulara ulaşamamalarıdır (Uluğbay 2007).

2.7.1. Rekabetin Olmamasının Verimliliğe Etkisi

Tam rekabetin olduğu bir pazarda, özel şirketler, kamuya oranla daha verimli olabilir; ancak buradaki sorun su sunumu ve sanitasyon gibi rekabetin az olduğu piyasalarda verimlilik konusudur. Su endüstrisi bir doğal tekel olduğundan tam rekabet piyasasına dönüşmesi zordur. Maliyetler, su şebekesi sayısının artmasına, pazarın bölünmesine izin vermemektedir. Bu nedenle tam rekabetin olmadığı bir piyasada su özelleştirmesinin verimlilik kazancı sağlayacağı teorisi netliğe kavuşmamaktadır (Perard 2009: 197).

Su sunumunda rekabetin olmaması nedeniyle kamu veya özel sektör sahipliği verimlilik artışında kayda değer bir artışa neden olmamaktadır. American Enterprise Institute ve Brookings Joint Center tarafından 2005 yılında yayımlanan en son ampirik çalışmada, (Wallsten ve Kosec, 2005) şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "Özetleyecek

olursak, rekabetin olmadığı ortamda su sistemlerinin kamuya veya özel sektöre ait olup olmaması pek önem taşımamaktadır."

2.7.2. Yatırım ve Borçlanma İkilemi

Kamu sektörüne benzer bir şekilde çokuluslu şirketler de finansman sağlamak için borçlanmak zorundadır. Ancak, kredi notları hükümetlerden daha düşük olan şirketler piyasadan borçlandıkları zaman daha yüksek faiz ödemek zorundadırlar. Düşük gelirli kalkınmakta olan ülke hükümetleri bile kalkınma bankalarından daha uygun koşullarla finansmana erişebilmektedirler. Özel şirketler, bu pahalı kredileri geri ödeyebilmek için, su sunumundan, kamu şirketlerine oranla daha çok kazanmak zorundadırlar. Özel şirketler, kamuya oranla daha verimli olsa da, bu yüksek borçlanma maliyetlerinin telafi edilmesini sağlayacaktır. (Joy, Hardstaff 2005: 16).

2.7.3. Dışsallıkların Su Şirketlerinin Performansına Etkisi

Özelleştirmenin zor olmasının bir nedeni, özel işletmecinin rekabetçi bir piyasa yerine tekel olarak faaliyet göstermesidir. Rekabetin varlığı söz konusu olsa bile, ek faktörler özel sektör katılımını tartışılmalı hale getirmektedir. Bunlardan biri, suyun yaşam için temel unsur ve bir doğal kaynak olmasıdır. Bu nedenle, hükümetler bu sektördeki varlıkları özel sektöre satmakta siyasi ve yasal engellerle karşılaşmaktadırlar. Özelleştirmenin daha zor olmasının ikinci bir nedeni, su ve arıtım sektörlerinde dışsallıkların elektrik veya telekomünikasyona oranla daha fazla rastlanmasıdır. En sık vurgu yapılan dışsallık, sağlıktır. Örneğin, sızıntı yapan ve yüzeyde mikrop taşıyan su birikintisine neden olan borular, arıtılmayan atık sular negatif sağlık dışsallığına neden olmaktadır. Suyun kaynağından özensizce alınması da kalan suyun kalitesinin düşmesi ve tuzlanmaya neden olmasından dolayı bir başka negatif sağlık dışsallığıdır. Bu nedenlerden dolayı, su ve arıtım hizmetlerinde dışsallıklar, diğer şebeke hizmetlerine oranla daha çok önem taşımaktadırlar. Özel sektör katılımında sorunlarla karşılaşan ülkeler özel sektörü teşvik etmek için geniş bir yelpazede değişik yaklaşımlar uygulamaya başlamıştır. Su ve arıtım hizmetini özel yatırımcıya tamamıyla satmak yerine, birçok ülke, özel sektör

katılımında, franchising, kiralama kontratı, imtiyaz hakkı ve yap-işlet-devret (YİD) sözleşmesi gibi ara formüller uygulamıştır (Clarke, Kosec, Wallsten 2004: 2).

2.7.3.1. Fiyat Artışları ve Yatırım Sorunu

Özel sektöre yönelik en temel eleştirilerden birisi, su arzı yetkisinin kendilerine transfer edilmesiyle birlikte fiyatlarda görülen artışlardır. Birçok kez, su çöküşlularına yönelik kamuoyu direncinin temel unsuru, fiyat artışlarına olan hoşnutsuzluktur. Örneğin, Gine Conakry'de özelleştirmeye birlikte su fiyatları beş yıl içinde yüzde 500 artmış ve kabul edilemez yüksek fiyatlar hükümetin başlangıçtaki on yıllık sözleşmesini yenilememesine neden olmuştur. Bolivya Cochabamba'da özelleştirme su fiyatlarında yüklü miktarda artışa neden olmuştur, faturalar ödenmeyince kâr sağlamak zorunda olan su şirketi de yağmur suyu toplayan insanları cezalandırmıştır. Birçok ülkede, fiyat artışları yoğun protestolara ve tüketicilerin faturaları ödememesine neden olmuştur. Arjantin'in Tucuman eyaletinde, su fiyatlarının ikiye katlanması ödememe kampanyasına ve yeniden devletleştirmeye yol açmıştır (Joy, Hardstaff 2005: 16).

Hanelere su dağıtımı, zaman, emek ve yüklü miktarda kaynak gerektirmektedir. Suya erişimin sağlanmasında temel sorun boru şebekesi, pompalama kapasitesi, depolama kapasitesi, su arıtım kapasitesi ve ölçüm gibi altyapı unsurlarının yetersizliğidir.

Sonuç olarak, su sektörü; yatırım için gerekli paranın maliyetinin ücretler gibi diğer maliyetlerden çok daha önemli bir faktör olduğu sermaye yoğun bir sektördür. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde gerekli yatırım seviyesi oldukça yüksektir ve bu kesinlikle ödenmelidir. Su ve arıtım kamu veya özel sektörün elinde olsa da, bu para vergilendirme ya da doğrudan faturalandırma yoluyla gelmelidir. Ancak, çöküşlü şirketler için yeterli miktarda meblağı bulmakta ve yatırıma yöneltmekte ek zorluklar söz konusudur (Joy, Hardstaff 2005: 16).

2.8. Çokuluslu Su Şirketleri

Küresel su endüstrisi takip eden Mason's Water Yearbook 2004-5'e (2004: 203-223) göre, dünyada 545 milyon kişi (toplam nüfusun yüzde 9'u) özel su şirketlerinden hizmet almaktadır. Su endüstrisine üç büyük şirket hakimdir. SUEZ; 117.4 milyon kişiye, Veolia Environnement; 108.2 milyon kişiye, RWE (ana su birimi Thames Water'ı Kemble Water'a satmadan önce) 69.5 milyon kişiye hizmet vermektedir. Endüstrinin diğer büyük oyuncularını Aqua de Barcelona (35.2 milyon kişi), SAUR (33.5 milyon kişi), SABESP (25.1 milyon kişi) ve United Utilities'dir (22.1 milyon kişi). Üç büyüklerden SUEZ ve Veolia Fransız, RWE ise Alman kökenlidir.

Yüzlerce projede dünya çapında 110 milyon kişiye hizmet veren dünyanın en büyük su endüstrisi şirketi Veolia Environnement yaklaşık 100 ülkede faaliyet göstermektedir. 2002 yılına kadar Vivendi Environnement olarak biliniyordu. Veolia'nın 2008 yılı cirosu 36.2 milyar Euro, vergi öncesi faaliyet karı da 1 milyar 951 milyon Euro'dur. 1999'da dönemin en büyük su tedarikçisi US Filter'ı 6 milyar doların üzerinde bir fiyata satın almıştır. Şirket geçtiğimiz yıllarda yolsuzluk ve rüşvet suçlamalarıyla karşı karşıya kalmış ve Atlantik'in her iki yakasındaki büroları resmi yetkililerce basılarak, hakkında kamu davası açılmıştır. Bu olaylar, şirketin hisse senedi fiyatında keskin bir düşüşe, itibar kaybına, kredi notunun düşürülmesine, borçlarında artışa ve bazı varlıklarının yok pahasına satışına neden olmuştur. Veolia, halen Avrupa, ABD ve Asya'daki pazarlara odaklanmış durumdadır(www.foodandwaterwatch.org,2009, <http://www.foodandwaterwatch.org/water/private-vs-public/corporations/Veolia>)

Suez (ABD'de United Water olarak tanınmaktadır), 130 ülkede faaliyet göstermektedir. 2007 yılında Gas de France ile birleşerek dünyanın en büyük sıvı gaz tedarikçisi olmuştur. Su ve atık su birimi (çoğu ülkede Ondeo olarak bilinmektedir) halka açık bir şirkettir. Dünyada 68 milyon kişiye içme suyu hizmeti vermektedir. 2008 yılı itibarıyla toplam cirosu 12 milyar 363 milyon Euro, vergi öncesi net faaliyet karı da 1 milyar 59 milyon Euro'dur. Suez, 2000 yılında ABD'deki ikinci büyük şirketi United Water'ı satın almıştır. United Water, ABD'de 21 eyalette 7.3 milyon kişiye hizmet vermektedir. Ülkedeki, en büyük su ve atık su sözleşmelerinden üçü olan Indianapolis,

Gary ve Jersey City'nin sahibidir. Son yıllarda, Atlanta, Puerto Rico, Buenos Aires ve Manila'daki sözleşmeleri iptal edilen şirket önemli bir prestij kaybına uğramıştır(www.foodandwaterwatch.org,2009, <http://www.foodandwaterwatch.org/water/private-vs-public/corporations/Suez>).

RWE, dünya çapında 640 birimi olan, 50 milyar dolarlık cirosuyla dünyanın en büyük enerji şirketlerinden biridir. Şirket, 2000 yılında Thames Water'ı satın alarak su endüstrisindeki varlığını güçlendirmiştir. Thames Water, İngiltere ve Galler'de yıllardır çevreyi en çok kirleten şirketlerin başında gelmektedir. RWE, daha sonra, 2003 yılında da, 29 eyalette 16 milyon müşterisi ile ABD'nin en büyük su işletmesi olan American Waterworks'ü 6 milyar dolara satın alarak iyice büyümüştür. Ancak, kar hedeflerine ulaşamayan şirket su sektöründen çekilmeye karar vermiştir. Önce Thames Water'ı satan RWE, daha sonra Nisan 2008'de American Water hisselerini borsada sattığını bildirmiştir (www.foodandwaterwatch.org,2009, <http://www.foodandwaterwatch.org/water/private-vs-public/corporations/RWE>).

SAUR, 1933'te kurulmuş bir Fransız şirkettir, 6'sı Fransa'da olmak üzere dünya çapında 31 milyon kişiye su hizmeti vermektedir. Ağırlıklı olarak, Fransızca konuşulan Batı Afrika'da hâkimdir (www.foodandwaterwatch.org,2009, <http://www.foodandwaterwatch.org/water/private-vs-public/corporations/SAUR>).

Tablo 2.5.: Merkezinin Bulunduğu Ülke Dışında Faaliyet Gösteren OECD Merkezli Su Şirketleri

Şirket	K=Kamu F=Finansal Ortak	Ülkesi	AB	D.Avrupa Ortadoğu K.Afrika	Asya- Pasifik	Latin Ame.	Afrika
Suez		Fransa	X	X	X	X	X
Veolia		Fransa	X	X	X	X	X
Thames Water/RWE		Alm./İng.	X	X	X	X	X
SAUR	F	Fransa	X	X			X
Biwater		İngiltere		X	X	X	
United Utilities		İngiltere	X	X			
EVN		Avusturya	X				
Acea		İtalya	X		X		
Vitens	K	Hollanda				X	
Aguas do Portugal	K	Hollanda					X

Kaynak: PSIRU veri tabanından aktaran Hall David, Public Services Yearbook 2005/6.

2.8.1. Çokuluslu Su Şirketlerinin Bölgeler İtibarıyla Faaliyetleri

Küresel su pazarına hakın çokuluslu şirketlerin bölgeler itibarıyla faaliyetlerine baktığımızda, özetle durum şöyledir:

Latin Amerika: Latin Amerika’da su, dünyanın geri kalanında olduğu gibi, ağırlıklı olarak iki Fransız çokuluslusunu Suez ve Veolia’nın hakimiyeti altındadır. Diğer büyük şirketler olan Saur, Thames, Anglian, IWL ise çok küçük kalmaktadırlar. Suez Latin Amerika’da hakim bir çokulusludur. Ayrıca İspanyol Aguas de Barcelona (Agbar) işletmeleri de Suez grubunun Agbar’ı kontrol etmesi ile önemli parçaları durumundadır. Veolia, Anglian Water ile ortak olarak Aguas Argentinas özelleştirmesinin büyük bir

bölümünü idare etmekte; Brezilya, Limeira’da ilk su imtiyazını elinde tutmakta; Agbar aracılığıyla Küba, Habana’da su imtiyazını kontrol etmektedir (Topçu 2003: 39).

Afrika: Suez; Burkina Faso, Çad, Gabon, Fas, Nijer ve Güney Afrika’da su tedarik şebekelerini işletmektedir. Veolia da, Gine, Senegal, Fildişi Sahili ve Orta Afrika Cumhuriyeti pazarlarına hakimdir (Salihoğlu 2006: 18-19).

Merkezi ve Doğu Avrupa: Merkezi ve Doğu Avrupa’da su alanındaki yeniden yapılanma iki ayrı yol izlemektedir. Sofya ve Bükreş’te içinde yer aldığı şehirlerin bir grubu, etkin, kârlı ve iyi-finanse edilen belediye su şirketlerinin varlığına rağmen, bazı durumlarda su özelleştirmesini başlatmışlardır. Diğer grup, özellikle Polonya ile Macaristan ve Baltık Bölgesi’nde, EBRD ve Avrupa Yatırım Bankası gibi uluslararası kalkınma bankalarından kredi kullanarak, belediye su hizmet kuruluşlarını geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu şehir grubunun sürdürülebilirliği en büyük yarara sahiptir, çünkü özelleştirme gidişatına gerçek bir alternatif sunmaktadır. Bölgede su özelleştirmeleri alanında hakim olan çokuluslu şirketler Vivendi, Suez ve International Water/United Utilities’tir. Ocak 2001’de Vivendi Water 1.2 milyon yerleşimcisi ile Prag’da (Çek Cumhuriyeti) su hizmetlerinin işletmesine ilişkin 13 yıllık bir sözleşme kazanmıştır. Vivendi aynı zamanda Prag’ın Su şirketi PVK’da 174 milyon Euro karşılığı yüzde 66 hisse almıştır (Topçu 2003: 12).

Latin Amerika: Suez; Meksika, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili pazarlarında faaliyette bulunurken, cirosunun yüzde 8’ini bu bölgeden sağlar. Veolia; Brezilya ve Şili’nin yanı sıra Kolombiya, Guadolope, Guyana, Martinik, Porto Riko’da yer almaktadır (Salihoğlu 2006: 18-19).

2.8.2. Çokuluslu Su Şirketlerinin Politikaları: Tekelleşme ve İşbirliği

Su alanına, uluslararası bir şekilde özelleştirilen su işlerinin yüzde 70’ini ellerinde tutan en büyük iki Fransız çokuluslusunu Suez ve Veolia hakimdir. Tablo 2.7.’de bu iki şirketin 2008 yılındaki satış ve kar rakamları karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2.6. İki Fransız Su Devinin Ciro ve Kar Rakamları (2008, Milyon Euro)

	Ciro	Net kar	Vergi sonrası kar
Suez	12.363	1.059	647
Veolia	36.210	1.951	405

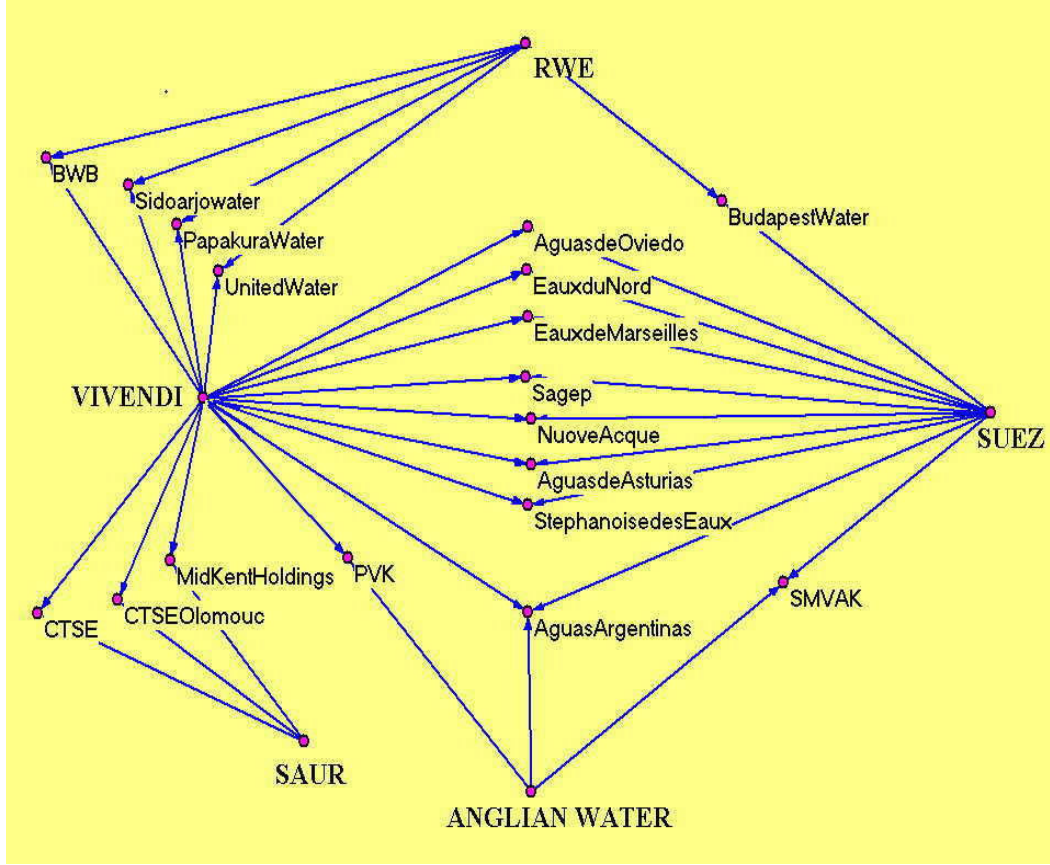
Kaynak: Şirketlerin internet sitesinden tarafımca derlenmiştir.

Tekelleşme süreci, özellikle bir dizi ABD şirketinin yakın zamanda satın alınmasıyla devam etmektedir. Suez, Bechtel ve United Utilities'in sahip olduğu US Water şirketini satın almış ve aynı zamanda Meksika'da birçok sözleşme imzalamıştır. RWE- Thames ABD'de Anglian Water'dan özel su işletmelerini satın almıştır. Daha ileri bir tekelleşme Almanya'da beklenmektedir: RWE'den bile büyük olan enerji grubu Eon'un Ruhrgas şirketini satın almasına izin verilmiştir ve RWE'nin buna karşı koymaması için ödül olarak da Almanya'daki özel su işletmesi olan Gelsenwasser'i RWE-Thames'a satması beklenmektedir. 11 Temmuz 2002'de Fransız Rekabet Konseyi (Conseil la Concurrence) Suez ve Vivendi'nin özel suyun yüzde 85'ini kontrol ettikleri Fransa'da pazar hakimiyetlerini kötüye kullandıklarına karar vermiştir. İki şirket birbirleri karşısında rekabet etmek yerine su imtiyazının kârlarını paylaşabilmek için birçok şehir ve bölgede ortak yavru şirketler kurmuşlardır: Marseilles ve Lille gibi şehirler dahil Fransa'da 12 ortak şirket sayılmıştır. Konsey ayrıca Haziran 1997'den itibaren 40'dan fazla anlaşmanın gruplar tarafından rekabetçi olmayan bir şekilde yapıldığını belirtmiştir. Vivendi 37 olayda, Suez 33 olayda isteyerek teklif vermede başarısız olmuştur (Topçu 2003: 29).

Şirketler arasında ortaklık kurma şekli Fransa ile sınırlı değildir. Grafik 2, bu ortaklıkların birçoğunu göstermektedir. En dikkat çekici olan şey ise Suez ve Vivendi'nin en yakın rakiplerinin- Thames, SAUR ve Anglian- bile kendilerine pazarda yer edinmek için Suez ve Vivendi ile ortaklık yapmaya zorlanmalarıdır. Örneğin, RWE/Thames, üç büyük su işinde- Berliner Wasserbetriebe, Budapest Sewerage ve Adelaide, Avustralya'da United Water ve bunun Yeni Zelanda (Papakura) ve Endonezya'daki (Sidoarjo) yan çalışmaları- Vivendi ile ortak olmuştur. Saur, Vivendi ile hem İngiltere'de hem de Çek Cumhuriyeti'nde ortaktır. Anglian ise Aguas Argentinas'ta Suez ve Vivendi'nin birlikte

ortağı, Çek Cumhuriyeti'nde ise ayrı ayrı ortağıdır (Topçu 2003: 30).

Grafik 2.1: Lider Çokuluslular Arasındaki Ortaklıklar

Kaynak: TOPÇU Hayırsever Ferhunde, “Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler ve Özelleştirmeler 2002” **Emek Araştırma Dergisi**, 1(9), <http://www.genel-is.org.tr/GEAD1.htm>

Talep yönlü politikalara geçiş suyun işlenmesi, yönetim, dağıtım ve kullanımının kamu yetkesinden çıkartılarak özel şirketlere devridir. Böylelikle kamunun “sürdürülebilirlik” ve “herkesin suyu kullanma hakkından yararlanması” hedeflerinin yerini özel şirketlerin kâr maksimizasyonu alır. Başlangıçta KOBİ şeklinde örgütlenen bu firmalar ulus ötesi su şirketlerine geçtikçe piyasada serbest rekabet piyasası özelliklerinden önce monopollü rekabet, daha sonra oligopolistik özellikler gösteren piyasalara dönüşmektedir (Minibaş 2007: 6).

2.9. İçme Suyu Şebekelerinin Yönetimine Özel Sektör Katılımında Gelişmiş Ülke Örnekleri

ABD: ABD’de su arzı ve atık su endüstrilerine özel sektör katılımına olan ilgi 1990’lı yıllarda büyük bir hızda artış göstermiştir. Kamu sahipliği ve işletmeciliği konusunda uzun bir tarihi olan birçok Amerikan su işletmesinde başlangıçta özel sektör katılımı söz konusudur. Ancak güçlü bir kamu işletmeciliği geçmişine rağmen, özel sektörün rolü konusundaki görüşler, 1990’larda bir dizi ekonomik, mali, yasal ve çevresel faktörler nedeniyle değişim göstermiştir. Şehir ve su işletmesi yetkilileri, artan bir oranda; sınırlı finansal ve teknik kaynak, sınırlayıcı yasal yükümlülükler ve yetersiz altyapı gibi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bununla bağlantılı olarak, özel su şirketleri; su işletmelerinin sahipliği ve işletmesinde kar fırsatları görmüşler ve hizmetlerini geliştirmişlerdir. ABD’de özel su şirketleri, içme suyuna dayalı toplam cironun yüzde 14’ünü toplamakta, endüstrideki tüm varlıkların değerinin yüzde 11’ine sahip olmayı sürdürmektedir. Ağırlıklı olarak yerel belediyelerin garantörlüğünde, uzun vadeli kiracı olarak faaliyet göstermektedirler. Eyalet komisyonları su fiyat ve harçlarını belirlemektedir (National Research Council 2002: 10-11).

ABD’de şimdiye dek bir şehir su hizmetinin tamamını özel şirkete devretmemiştir. ABD’de su özelleştirmesi teriminin geniş anlamı su işletim ve bakım hizmetlerinin bir kamu işletmesinden özel şirkete dışarıdan hizmet almak üzere devredilmesidir. ABD belediyelerinin içme suyu ve atık su arıtım sistemlerini özelleştirmelerinin ana nedeni; su depolama arıtım ve dağıtım sistemlerinin bakım ve korunmasına ilişkin maliyet artışlarıdır. Tahminlere göre, gelecek 30 yıl içinde altyapı yatırımları için gerekli miktar 250 milyar dolar ve daha fazlasıdır. Kamu su işletmelerinin ayrıca, gittikçe sıkılaştıran su kalite standartlarına uyması gerekmektedir. 1974 tarihli Güvenli İçme Suyu Senedi, işletmelerin yönetiminde ve faaliyetinde hala önemli bir rol oynamakta ve su işletmeciliği gittikçe karışık, nitelikli profesyoneller ve teknolojik gelişmelere hızla ayak uydurmayı gerektiren bir iş halini almaktadır (Jacobs and Howe 2005: 89).

Fransa: Yerel yönetimler uzun süreli sözleşmelerle içme suyu dağıtım yetkilerini özel sektörü devretmektedir. Suez ve Veolia pazara egemenlikleriyle kamusal hizmetlerin

yarıdan çoğunu yapar hale gelmiştir. Su hizmetleri ve faturalarında saydam olunmaması, aşırı faturalama ve monopolcü yaklaşımlar yıllardır sürmektedir ve “yapısal yolsuzluk” denebilecek bir durumdadır. Su şirketlerinin patronları güç odaklarının başındadır ve medyaya da yatırım yapmaktadırlar (Kayır 2006: 114).

Büyük şehirlerin su hizmetleri özelleştirilmiştir. Kırsal kesimlerde ve küçük yerleşim yerlerinde su hizmetleri hala kamu eliyle yürütülmektedir. Özel firmaların su fiyatları kamunun fiyatlarının yüzde 30 üzerindedir (TMMOB Su Raporu 2009: 67). 1987 yılında, Grenoble kentinin suyunun özelleştirilmesinde, Suez'in bir dizi yolsuzluğa bulaştığı ve aşırı yüksek fiyatlandırma yaptığı ortaya çıkmıştır. 1999 yılına gelindiğinde ise, mahkeme, hem olaya karışan eski bakanları hem de Suez yöneticilerini hapis cezasına çarptırmış ve şirketi, 1990-1998 yıllarında halktan tahsil ettiği bütün su cezalarını halka geri ödemeye mahkum etmiştir. Mahkeme, Grenoble suyunu özelleştiren sözleşmeyi feshedip su dağıtımını kent belediyesine verdikten sonra su fiyatları hızla gerilemiş ve hatta Grenoble'da su, Fransa'nın en ucuz suyu haline gelmiştir (ivmedergisi.com, 04.08.2008, <http://www.ivmedergisi.com/tam-bir-asir-sonra-parisin-su-dagitimi-tekrar-kamuya-geri-donuyor.html>)

Paris'te içme suyu dağıtımını bir asır sonra kamuya geri dönmüştür. Paris Belediye başkanı Delanoë, 2 Haziran 2008 günü yaptığı açıklamada, Paris'te 100 yılı aşkın bir süreden beri özel sektörün tekeline ait olan bütün su hizmetlerinin kontrolünün 2010 yılında tekrar belediye idaresine geçeceğini bildirmiştir. Böylece, dünyanın en büyük iki su tekeli Suez ve Veolia şirketleriyle yapılmış olan sözleşme 31 Aralık 2009'dan sonra bir daha uzatılmamıştır. Delanoë, suyu kent halkına daha iyi kalitede, daha iyi fiyatta ve istikrarlı bir şekilde sunmak istedikleri için kamuya devrettiklerini belirtmiştir (ivmedergisi.com, 04.08.2008, <http://www.ivmedergisi.com/tam-bir-asir-sonra-parisin-su-dagitimi-tekrar-kamuya-geri-donuyor.html>)

İngiltere: İngiltere ve Galler'de 1989'dan itibaren oluşturulan yapının belirleyici özelliği su ve arıtım hizmetinde görülen işletmelerin mülkiyeti ve finansmanının özel sektöre verilmiş olmasıdır. Sistemin temel özelliklerinden birisi de talep odaklı bir yöntemin belirlenmiş olmasıdır. Önceleri sayaç kullanımı zorunluydu ancak daha sonra yaşanan sorunlar nedeniyle sayaç kullanımı zorunlu olmaktan çıktı. Müşterilerin yüzde

23'ünde sayaç bulunmakta ve kullanılan su, hacim hesabına göre faturalandırılmaktadır. İngiltere'de "talep odaklı" su yönetim pratiği toplumsal ve insani bir hak olan "su hakkının" fiyatlandırma yoluyla nasıl bir hak olmaktan çıkarıldığını göstermesi açısından çarpıcıdır (Taşkın 2006: 121-142).

1990'ların başında su ilk özelleştirildiğinde fiyatlar yüzde 150-450 arasında artarken şirket kârları yüzde 692 arttı. Birmingham'da ön ödemeli kontör uygulamasına geçilince, insanlar maliyetli olduğu için sifon çekmek yerine saksılara dışkılamaya ve saksıları sokaklara atmaya başlamıştır. Bölgede dizanteri vakaları 6 kat artmıştır. Bu gelişmeler üzerine 1998'de sayaç uygulamasından vazgeçilmiştir. Londra'da milyonlarca hazır müşterisiyle 1999 yılında özelleştirme yoluyla satılan su dağıtım şirketi, halen Alman enerji devi RWE'nin işletmesindedir. Eskiye su dağıtım ağına şirket tarafından herhangi bir yatırım henüz yapılmamıştır. Aşırı yağmur yağdığına arıtım yetersizliği nedeniyle içme suyuna karışan yağmur suyu halkın sağlığını önemli oranda tehdit etmektedir. Özelleştirmenin gerçekleştiği ilk yılda 21 bin evin suyu kesilmiştir.

Kanada: Özelleştirme işlemi diğer örneklerden farklılıklar taşımaktadır. Kanada'da, Devlet tarafından işletilen laboratuvarlar özelleştirilmiş, kamu çalışanı olan 113 laboratuvar elemanın yarısından fazlası birkaç ay içerisinde işten çıkarılmış, çalışan sayısı 41'e düşürülmüştür. Özelleştirme bu kez farklı bir alanda da olsa sonuç aynı olmuştur. İçme suyu kalitesi düşmüş; 2000 yılının Temmuz ayında Ontario kentinin Walkerton kasabasında içinde koli basili bulunduğu anlaşılan içme suyu 7 kişinin ölümüne, yüzlerce kişinin ağır şekilde hastalanmasına neden olmuştur.

2.10. Özel Sektör Katılımında Gelişmekte Olan Ülkelerden Örnek Vakalar

Filipinler: Filipin Hükümeti 1997 yılında şebeke suyu hizmetlerini özel sektöre açmıştır. Yaklaşık 10 milyon nüfusa sahip olan, doğu ve batı bölgesi olmak üzere iki bölgeye ayrılan Manila'da şebeke suyu hizmeti iki farklı şirkete verilmiştir. Doğu bölgesinde Ayala, Bechtel ve Mitsubishi ortaklığında kurulan Maynilad Water Services (MWS), batı bölgesinde ise Benpres ve Suez ortaklığında kurulan Manila Water Company (MWC) şirketlerine 25 yıl süreyle su hizmetleri devredilmiştir. MWS'nin su hizmetlerini

yürüttüğü bölgede fiyatlarda 4 kat , MWC'nin su hizmetlerini yürüttüğü bölgede ise 3 kat artış yaşanmıştır (TMMOB Su Raporu 2009: 66).

Hindistan: Hindistan'da su ekonomisine Dünya Bankası ve tekellerin müdahale etmesiyle suyun kullanımı, kırsal kesimlerin kullanımından kentsel kesimler ve endüstri lehine değiştirilmiştir. Bu noktada yeni baraj inşaatlarına başlanmıştır. Şu ana kadar 200 milyon insanı yerinden eden bu projeler, yaklaşık 1 milyar insanı da yerinden edecek şekilde planlanmaktadır. Suez'in ülkeye girişini sağlamak için önce Delhi'de su ücretleri 7-10 kat artırılmıştır. Sonra su işletmesi Suez'e satılmış ve su ücretleri daha da artmıştır. Şirket, su ve elektrik ihtiyacını karşılamadı ve bu yükü kamu şirketlerine ödetmiştir. Mart 2000'de kurulan Coca Cola fabrikası, milyonlarca litre temiz suyu yasadışı bir şekilde aldı ve suyun miktarı üçte iki oranında azalmıştır. Suyun bol olduğu bölgede su kıtlığı yaşanması üzerine kadınlar, şirketin önünde oturma eylemine başlamışlardır.

Endonezya: Endonezya'nın 220 milyon nüfusla ABD'den ardından yedinci yoğun nüfusa sahip ülke olmasına rağmen nüfusun yalnızca yüzde 33'üne şebeke suyu sağlanmaktadır. Dünyadaki su kaynaklarının yüzde 6'sına sahip olması su şirketlerinin iştahını kabartmaktadır. Endonezya'da yeni anayasa ile su hakkı ticari bir hak şeklinde ifade edilmiş, yasa kabul edildikten sonra su tarifesine gereksinim neden gösterilerek su işletmecilerince suya erişim tarifeleri yükseltilmiştir. Su tarifesinin belirlenmesinde özel sektör de söz sahibidir. Jakarta'daki su hizmetlerini 10 yıldır Suez's Financial Engineering şirketi yürütmekte ve su tarifeleri de her altı ayda bir otomatik olarak artmaktadır (TMMOB Su Raporu 2009: 67).

Gana: Gana'da, yıllarca siyanürle altın elde edilen ülkede temiz suya ulaşmak bir hayli zorlaşmışken, Dünya Bankası kredi anlaşması yapmak için Gana Hükümetine ülkedeki kentsel su dağıtımının özelleştirmesini şart koşmuştur. Bu reform programı, ülkeyi suyun sunumu karlı olan şehir suyu ile karlı olmayan kırsal bölgeler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Suyun özelleştirilmesi kapsamında fiyatlar yüzde 95 oranında artmıştır (Tuncaelli 2008). Gana'da planlanan su özelleştirmesine karşı iyi-organize edilmiş, etkili, geniş çaplı bir protesto olmuştur. Protestoya Ganalı bir sivil toplum örgütü olan ISODEC (Integrated Social Development Centre) hakim olmuştur. Kampanya yardım kuruluşları, akademisyenler ve sivil toplum örgütlerinin desteği ile olmuştur. Ancak söz konusu

katılımcıların çoğu diğer su özelleştirmelerini protesto etmemişlerdir, bu nedenle desteğin düzeyi ISODEC'in konuyu uluslararası alana taşımalarının başarısı olarak görülmektedir (Topçu 2003: 46-47).

Güney Afrika Cumhuriyeti: Güney Afrika anayasasında halkların su hakkından faydalanma hakkı var denmesine rağmen 2003 yılında özelleştirme stratejileri hayata geçirilmiştir. Güney Afrika'da yetkililerle Fransız su tekeli Suez arasında bir sözleşme imzalanmıştır. "Suyun Muhafaza Edilmesi" kapsamındaki bu sözleşmede, zenginlere suyu istediği kadar kullanma hakkı verilirken yoksul halklar için suyun muhafaza edilmesine yönelik hedefler bulunmaktadır. İlk uygulama bölgesi olan Johannesburg'ta hükümet bu projeyi uygulayabilmek için halk, alt yapının yenileneceği üzerinden ikna edilerek aboneler için konturlu sayaç uygulamasına geçilmiştir. Böylece suyun tasarrufu değiştirilerek öde-kullan yani "paran kadar su" sistemi işletilmeye başlanmıştır. Ancak fakir halkın çoğunlukta bulunduğu Güney Afrika Cumhuriyetinde suya erişemeyen halk ayaklanarak özelleştirmelere karşı mücadele başlatmıştır. "Sayacı yok et suyun tadını çıkar" kampanyasıyla 20 bin abone sayaçlarını kırıp direk su sistemine bağlanmış suya erişim haklarını kullanmışlardır (TMMOB Su Raporu 2009: 67).

Meksika: Meksika'da 1990'lı yılların başından itibaren su işleri özel sektöre açılmış ve bu işlerin kolaylaştırılması için Anayasa dahi değiştirilmiştir. Su ve kanalizasyon işleri tümüyle yerel yönetimlere aktarılmış ve bu yetki devrinden sonra Meksika su sisteminin yüzde 20'si on yıl içinde özelleştirilmiş, iki Fransız şirketi Suez ve Vivendi yanında bir İngiliz şirketi United Utilities ile İspanyol Aguas de Barcelona Meksika'da pazarın yöneticileri durumuna gelmiştir. Bugün Meksika'da su fiyatları artmıştır (TMMOB Su Raporu 2009: 66).

Arjantin: 1992 yılında Suez'in alt şirketi olan Aguas Argentinas, Buenos Aires'in özelleştirilen su ve kanalizasyon sisteminin işletmesini üstlenerek 1 milyar dolar yatırım yapma sözü vermiştir. Gereken 1 milyar doların yüzde 97'sini Dünya Bankası, IMF ve başka küçük bankalar karşılamıştır. Suez ise, yalnızca 35 milyon dolar harcamasına karşılık, altyapının genişletilmesini başaramamış ancak 1990'ların ortasında kâr artış hızını yüzde 25'te tutmayı başarmıştır. 2005 yılında Arjantin Devlet Başkanı Nestor Kirchner, daha fazla fiyat artırımına göz yumulamayacağını açıklamıştır. Suez şirketinin Buenos

Aires'ten çekilmesini Santa Fe bölgesindeki 15 kent de izlemiştir. Su özelleştirmelerinde benzer deneyimler Paraguay, Panama, Brezilya, Peru, Kolombiya, Hindistan, Pakistan, Filipinler, Macaristan ve Güney Afrika gibi ülkelerde de yaşanmış ve gerginliklere yol açmıştır (Akdoğan 2006 ve diğerleri).

Şili: 1981 yılında yapılan bir yasa değişikliği ile su hakkını satın alanlar bu alanda sorumlu kamu idaresi olan Devlet Su Teşkilatı'ndan izin almadan su kullanım haklarının yerlerini ve şekillerini serbestçe değiştirme yetkisine sahip olmuştur. Bununla beraber şirketler, su kullanım hakkını satın aldıktan sonra herhangi bir vergi ya da ücret ödememişlerdir. Şili'de su piyasasını Suez elinde tutmaktadır ve Dünya Bankası'nın koyduğu bir koşul olarak Suez Lyonnaise des Eaux şirketine yüzde 33 kâr payı Şili devletinin garantisini altındadır. Su fiyatlarında ise yüzde 41'den artış olmuştur (TMMOB Su Raporu 2009: 66).

Peru: Nüfusunun yüzde 40'ının günlük gelirinin iki dolardan az olduğu Peru'da içme suyu fiyatlarının halkın alım gücünün üzerinde tutulması nedeniyle Perulular diğer zorunlu ihtiyaçları ile su arasında tercih yapmak zorunda bırakılmışlardır. Birçok aile eğitim, sağlık ve gıda gibi harcamalarını su faturalarını ödeyebilmek için kısmak zorunda kalmıştır (TMMOB Su Raporu 2009: 67).

Bolivya: Bolivya, Dünya Bankası ve IMF'nin temiz su ulaşımı söylemi altında çok uluslu şirketler ve Dünya Bankası ilişkisi açısından da önemli bir örnektir. 600 bin nüfuslu Cochamamba, banliyöleriyle beraber Bolivya'nın üçüncü büyük yerleşimidir. Cochamamba'da yaşayanlar yaklaşık 50 yıldır su sıkıntısı çekmekteydiler. Sebze tarımının yaygın olduğu bölge olmasından dolayı sadece içme suyu sıkıntısı değil, tarımsal amaçlı su sıkıntısı da çekilmekteydi (Lewis 2004: 8).

Özelleştirme sürecinde danışmanlık ve mühendislik işlemlerini yürüten Bechtel ve İspanya kökenli Abengoa'nun Bolivya'da uyguladığı su politikası, su fiyatlarını artırırken, halkın tepkisi ile karşılaşmıştır. Cochamamba'da su, Bechtel şirketine 40 yıl süreyle devredildiğinde su yüzde 300 zamlanmıştır. Şirket 2000 yılında yoksul semtlere su götürmemiş; bu da su isyanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şirketin su satış fiyatlarını indirmeyi reddetmesine halktan gelen tepkiler ve geniş çaplı protesto eylemleri

Bechtel'i Bolivya'dan ayrılmaya mecbur etmiştir. Kasım 2001'de şirket Bolivya devletine karşı, DTÖ'nün tahkim mekanizması olarak kullandığı ICSID (yatırım uyuşmazlıklarının uluslararası çözüm merkezi)'de 25 milyon dolar tutarında bir tazminat davası açarak "bu tutarın, yatırım miktarının yanı sıra, şirketin kar beklentisini de içerdiğini de" açıklamıştır. Şirket davayı Bolivya ve Hollanda arasında imzalanmış olan bir ikili yatırım anlaşmasına (BIT) dayandırmaktaydı. Dava, Dünya Bankası'nın kendisini tarafsız bir yargı merkezi gibi tanımlayan ICSID'de açılmıştı. Cochomamba'daki kamusal su hizmetlerinin Bechtel'e devredilmesinde Dünya Bankası'nın zorlayıcı rolü dikkate alınırsa ICSID'ın tarafsız olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim ICSID'da bir yıldan daha fazla süren dava 2003 yılı başında Bechtel şirketi lehine sonuçlanmış, Bolivya hükümeti de Bechtel firmasının su için yaptığı yatırımın miktarının çok üzerinde tazminat ödemeye mahkum edilmiştir. Bolivya hükümeti 2007 Ocak ayında su hizmetlerinin yeniden kamulaştırılacağını açıkladığında Fransız Suez şirketinin bir kolu olan Aguas del Illimani (AISA) özel şirketinin dokuz yıllık idaresine son verilmiştir. Özellikle Bolivya'daki yerli halk 2005-2006 yıllarında suyun özelleştirilmesine karşı yaygın protestolar gerçekleştirmişlerdi (Minibaş 2007: 8).

Tablo 2.7: Bolivya'da İçme Suyu ve Temizlik Hizmetlerinde Son Durum

İçme suyuna erişim	%96
Temizlik Hizmetlerine erişim	%50
İçme suyu şebekesindeki bağlantı sayısı	123.597
Temizlik şebekesindeki bağlantı sayısı	64.096
Çalışan işçi sayısı	387
Her 1000 bağlantıya düşen işçi sayısı	3,13
Ortalama su fiyatı (US\$/m3)	0,31
Su toplamada etkinlik	%94

Kaynak: Yılmaz 2006: "Meta Fetişizmde Yeni Açılımlar: Su", **Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, Su Özel Sayısı**, Temmuz, Ağustos, Eylül, Sayfa53.

Su ve temizlik hizmetleri alanında 1999 yılında çıkarılan “İçme Suyu ve Temizlik Hizmetleri Yasası”, Cochamamba su savaşını takiben 2000 yılında değiştirilmiştir. Yasanın son haline göre su hizmetlerine erişimin evrensel olması; temel hizmetlerde kalite ve sürekliliğin sağlanması; hizmetlerin -gümrük vergisine konu olma gibi- ekonomik bir değere sahip olduğunun kabul edilmesi esastır. Yasada yapılan bu değişiklik, kendi içindeki tutarsızlığın da ötesinde (evrensel olan/ekonomik olan) özellikle “hizmetlerin ekonomik bir değere sahip olduğuna” dair son hüküm, Morales iktidarı sırasında da değişmeden kalacak olursa, Bolivya’daki iktidar değişikliğine bağlanan umutların yerini hayal kırıklığının alacağı tespitini yapmak pek de yanlış olmayacak gibi görünmektedir (Yılmaz 2006: 52-53).

2.11. Özel Kesim İçin Karlı Bir Alan: Şişelenmiş Su Sektörü

Son birkaç on yılda, çokuluslu şirketlerin kar güdüsünü besleyen alanlardan biri de hızla büyüyen şişelenmiş su pazarıdır. Şişelenmiş su pazarı, yıllık yüzde 15 büyümeye oranıyla en hızlı gelişen pazarların başında gelirken, Coca Cola, Pepsi, Nestle, Danone gibi dünya devleri, yatırım bütçelerinden şişelenmiş su sektörüne çok daha fazla pay ayırmaya başlamışlardır.

Son 10 yılda şişelenmiş su satışları dramatik bir yükselişle 100 milyar dolarlık bir pazar seviyesine ulaşmıştır. 1999’dan 2004 yılına kadar olan dönemde küresel şişelenmiş su tüketimi 26 milyar galon¹’den 40 milyar galona çıkmıştır. 2004 yılında ABD’de şişelenmiş su satışları 6.8 milyar galon ile 9 milyar dolara ulaşmıştır. Şişelenmiş su tüketiminde ilk 10 ülke şöyledir: Meksika, Çin, Brezilya, İtalya, Almanya, Fransa, Endonezya, İspanya ve Hindistan. Birçok şirket bu ürünü, musluk suyundan daha güvenli olduğu varsayımıyla pazarlasa da, çeşitli araştırmalara göre, çeşitli ülkelerde şişelenmiş su konusundaki yasal düzenlemelerin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır (The United Nations World Water Development Report 2; Water: A Shared Responsibility 2006: 402)

Şişelenmiş su pazarının yüzde 70-75’i yerel markaların, geri kalan yüzde 25’e yakın bölümü de dev tekellerin elindedir. Ancak, büyük şirketler en büyük pazar payına

---

¹ Bir galon (ABD) = 3.785 litre

sahip yerel markayı satın alıp pazar paylarını hızla artırmaktadırlar. Endüstrinin önde gelen şirketlerinin başında Perrier, Evian, Naya, Poland Spring, Clearly Canadian, La Croix ve Purely Alaskan gelmektedir. Bu şirketlere şimdi büyük meşrubat üreticileri katılmıştır. Pepsi ve Coca Cola değişik ülkelerde farklı markalar üretimi sürdürmektedir. ABD pazarının yüzde 13'ü Aquafina ile Pepsi'nin elindedir.

2.12. İçme Suyu Tedarikinde Yeni Eğilimler

İçme suyu tedarikinde, neo-liberal görüşün savunucularının verimlilik ve iyi yönetim gibi kavramsal silahlarla savunduğu özel sektör katılımı beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Malezya, Filipinler, Arjantin, Bolivya, Güney Afrika gibi birçok ülkede özelleştirmelerin olumsuz sonuçları ortaya çıkmış, su kaynaklarının korunması bir yana; su, parası olanın istediği gibi tasarruf ettiği bir metaya dönüşmüştür. Yoksul kesimlerin su hizmetinden dışlanmasına yol açan yüksek su tarifeleri önlenememiştir.

Bunun üzerine özel sektör yanlısı politikaları destekleyen uluslararası kurumlar Kamu Özel Sektör Ortaklıkları (KÖSO) uygulamasının destekçisi olmuşlardır. Bunun yanı sıra kamu su şirketleri arasındaki işbirliğinin artırılması da bir seçenek olarak durmaktadır. Ayrıca, Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulama alanı bulan katılımcı yönetimler de başka bir seçenektir.

Özelleştirme felsefesinin başka bir boyutu da kamusal mülkiyeti tamamen özel sektöre devretmeden kamusal faaliyetlere özel sektörü dahil etmektir. Bu bağlamda son yıllarda KÖSO'lar yaygın olarak gündeme taşınmıştır. Gelişmiş ülkelerde birçok kamusal faaliyet bu yöntemle yürütülmeye başlanmıştır. Bu model son yıllarda gelişmekte olan ülkelere cazip bir seçenek olarak tavsiye edilmektedir. Nitekim birçok uluslararası kuruluş KÖSO'ları gündemlerine almıştır (Şahin ve Uysal 2008: 1) .

2.13. Kamu-Özel Sektör Ortaklığı

KÖSO, kısaca kamunun ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin sağlanması amacıyla devletle bir özel hukuk tüzel kişisi arasında yapılan ve ortaya çıkabilecek risklerin paylaşıldığı bağlayıcı bir sözleşmeye dayanan işbirlikleridir (Tekin 2007: 10). KÖSO'lar kamu sektörü, özel sektör veya kar amaçsız 3. Sektör bünyesindeki çeşitli kurum ve kuruluşlardan bir kaçının bir araya gelip ortaklık kurması sonucunda oluşur. Bu ortaklar finansman, sunum ya da gözetim denetim gibi rollerden birini veya bir kaçını üstlenirler. Devlet vergiler veya sosyal sigorta gibi yollarla finansal katkıda bulunabilirken, özel sektör nakit para transferleri veya özel sigorta yoluyla finansman sağlar. Ortakların üstlendiği rol ya da rollere ve diğer bir takım nedenlere bağlı olarak KÖSO'lar farklı biçimler alırlar (Şahin ve Uysal 2008: 17).

KÖSO modellerinin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür (Tekin 2007: 11):

- KÖSO genel olarak yüksek kaynak gerektiren büyük altyapı projeleri için uygulanmakta ise de günümüzde daha küçük boyutlu uygulamaları da yaygınlaşmaktadır.
- KÖSO modelinin en belirleyici özelliği finansmanın özel sektör tarafından temin edilmesidir.
- KÖSO modeli tek başına bir dışarıdan hizmet alma uygulaması, bir finansman modeli, gayrimenkul geliştirme projesi veya imtiyaz sözleşmesi değildir. Genelde tasarım, finansman, yapım ve bakımı bütünleştiren uygulamalardır.
- KÖSO projelerinde risk devlet ve özel sektörçe paylaşılır. İlke olarak her risk onu en ekonomik yoldan çözebilecek tarafa verilir.
- KÖSO modelinin çekirdeğini Devletle yapılan hizmet veya imtiyaz sözleşmesi oluşturur. Özellikle sunulan hizmetin makul ücretlerle, kesintisiz olarak belirli bir nitelik ve nicelik düzeyinde sunulmasının güvence altına alınması hayati önem taşır.

- KÖSO sözleşmeleri genelde uzun vadelidir.
- KÖSO genel olarak kamu hizmeti olan ve imtiyaz teşkil den altyapı projelerinde uygulama alanı bulur. Projelerin çıktısı olan mal ve hizmetin nitelik ve niceliği devlet tarafından belirlenir.
- Bu modelde devletin ana görevi organizasyonu sağlamak ve denetlemektir, böylece devlet proje ömrü boyunca etkin rol alır.

KÖSO modeli; alt ve üst yapı projelerinin hayata geçirilmesi amacıyla özellikle; çevre, konut, ulaşım, su, kanalizasyon ve katı atık yönetimi konusunda kamu ile özel sektörün projelerin finansmanı yanında, işletme ve yönetimi konusunda da işbirliği yaptığı projelerdir. Bu bakımdan Kamu Özel Sektör Ortaklığı modeli; yap-işlet-devret, gelir hasılat paylaşımı, işletmenin devri, gelir ortaklığı senedi gibi yöntemlere çok benzeyen bir finansman modelidir ve bir anlamda yeni değildir.

21. yüzyılın başında dünya toplumu yaklaşık 1 milyar insanın yeterli yol, 1.1 milyar insanın güvenli su temini, 2 milyar insanın hijyen koşulları ve 2.4 milyar insanın elektriğe sahip olmadığı ve dolayısıyla artan bir altyapı uçurumu olduğu gerçeğiyle yüzleşmiştir. Yapılan tahminlere göre, kaliteli altyapı hizmetlerine ulaşma yönündeki bu artan zorlu talebi karşılamak için, tüm gelişmekte olan ülkelerin GSYİH'sinin yaklaşık yüzde 7'sine karşılık gelen bir miktarda büyük ölçekli yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu miktar gerek yeni yatırımlar gerek bakım harcamalarını karşılamaktadır. Bu kapsamda KÖSO kaynak temininde büyük güçlükleri olan gelişmekte olan bu ülkelere altyapı yatırımlarını süratle gerçekleştirmelerinde büyük kolaylık sağlamaktadır (Şahin ve Uysal 2008: 9).

Kamu-Özel Sektör İşbirliği (KÖSO) modellerinde ilk girişim İngiltere tarafından, özel sektörün kamusal alana girmesini mani tüm engellerin kaldırılmasının ardından, 1992 yılında özel sektör işbirliği ile kurduğu ve KÖSO modelinin genel çerçevesini oluşturan "Özel Sektör Finansman Girişimi" (PFI-Private Finance Initiative) ile atılmıştır. İngiltere'de modelin başarılı uygulamalarını müteakip bir çok ülke bu modeli kendi ülkelerinde uygulamak için harekete geçmişlerdir. 1999 yılında dünyada KÖSO uygulamaları konusunda çalışma yapan ülkelerin sayısı 10 civarında iken bu 2006 yılı

itibarıyla 80'in üzerindedir. Bu da önümüzdeki (en az 10 yıllık) süreçte bu tür uygulamaların hızla artacağını göstermektedir (Tekin 2007: 10).

Her katılımcının üstlendiği risk ve kattığı yatırıma bağlı olarak üç temel KÖSO türü söz konusudur. İmtiyaz tipi KÖSO'larda özel sektör yatırımların tamamını üstlenir. Proje risklerini kamu ve özel sektör bölüşür. Ortak girişim tipi KÖSO'larda projenin hayatta kalma süresi boyunca kamu ve özel sektörler ortak taahhütte bulunur; özel sektörün yatırıma katılımı yüzde 100'den azdır ve taraflar sorumluluğu riski ve finansmanı paylaşır. Melez yapıdaki KÖSO'larda ise proje, çok sayıda proje bileşenine ayrılır. Hükümet projenin tamamını kontrol eder ve projenin çok sayıdaki alt bileşeni arasında ilişkilendirme görevini üstlenir (Şahin, Uysal 2008: 25 – 26).

KÖSO modelinin bir başka özelliği, doğrudan özelleştirmeye karşı yönelebilecek tepkileri bertaraf etmeye uygun nitelikte olması ve kamunun varlığını sürdürmesinde yarar olan hallerde bile kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesine olanak sağlamasıdır. Son on yıldır hükümetlerin izledikleri politikalarla yatırım harcamalarını azaltması, Dünya Bankası ve yabancı yatırımcı bankaların ise gittikçe büyüyen kamunun finansman ihtiyacını "Kamu Özel Sektör Ortaklığı" projelerine kredi vererek karşılamayı seçmesi yüzünden bu model giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.

2.13.1. Kamu Özel Sektör Ortaklıklarının Potansiyel Yararları

KÖSO'lar değişik yöntemlerle kamu idarelerine hareket olanağı vererek, sınırlı personel, kısıtlı bütçe kaynakları gibi sınırlamaları asgari düzeye indirmelerini buna karşılık kamunun hedeflerine ulaşmasını sağlamaktadır. Özel işletmeler arzu edilen hizmetlere müşterilerine stratejik yatırım kararları doğrultusunda ulaştırarak şirket üzerinden etkili kazanç sağlama amacı ile kurulmuşlardır. Bu kapsamda KÖSO'ları, karlılık ve pazar payının artırılması konusunda özel işletmelere çeşitli olanaklar sunmaktadır. KÖSO'ların devlet ve özel sektör ve toplum açısından potansiyel yararları şu şekilde sıralanabilir:

- Proje uygulamasını hızlandırarak ekonomideki modernizasyonun canlandırılmasına yardımcı olur.

- Uluslararası sermayeyi çekerek, sermaye piyasasında ülkenin imajını güçlendirir.
- Proje mümkün olan en kısa sürede tamamlanırken; riskler özel ve kamu sektörü arasında etkin şekilde dağıtılır. Bu süreçte projenin işletme ve sermaye aşamalarının birleştirilmesinden kaynaklanan işletme tasarrufları sağlanır. Ayrıca proje devlet borçlanmasına gerek kalmadan finanse edilir.
- KÖSO'ların artan kullanımı her iki tarafın daha yararlı hale gelmesine katkıda bulunur.
- Yabancı yatırımcıların yerel yönetime teknoloji transferi kolaylaştırırken; özel sektör edindiği deneyimi kamu sektörü ile paylaşır, seçilen projeler de rekabet ve piyasa temelli olur. Yetenek ve inovasyonu arttırıcı yöndedir (Şahin, Uysal 2008: 38-40).

2.13.2. KÖSO Modelinin İçme Suyu Sunumunda Uygulanabilirliği

Hizmetlerin tam kamusal sunumu ile tam özelleştirme arasında bir yelpaze vardır. Bu uygulamalarda kamu ile özel sektörün ağırlığı ile risk ve gelir dengesi modelin türüne göre değişmektedir. Özellikle su sektöründe özelleştirmelerin başarısızlığa uğraması üzerine; başta Dünya Bankası olmak üzere, özelleştirmeyi politik anlamda savunan uzmanlar, KÖSO'lar yoluyla özelleştirmeyi yeniden yapılandırma yoluna gitmişlerdir. Özelleştirmenin ideolojik bir kavram olarak değerlendirilmesi, kalkınma ajanslarının özelleştirmeyi; yeni KÖSO girişimleriyle etiketlemesine neden olmuştur (Prasad 2006: 686).

İçme suyu arzının özelleştirilmesi konusunda da farklı politikalardan söz edilmektedir. Özelleştirme kısmî olabileceği gibi, tümünden de olabilir. Tümünden özelleştirmede hükümet sorumluluğu ortadan kalkmaktadır. KOSÖ modelinde ise suyun kamusal mülkiyeti saklı kalmak koşuluyla hizmetin sağlanması ve dağıtılmasında özel sektörün rol alması önerilmektedir.

Dünya Bankası ve diğer uluslararası kurumların, gelişmekte olan ülkeler ile geçiş ekonomilerinde serbest piyasaya tam geçişi amaçlayan politikalarının bir parçası olarak destekledikleri özel su şirketleri suyu ticarileştirmede esas olarak iki yöntemle başvurmuştur. Bunlardan birincisi İngiltere’de denendiği biçimiyle bütün su iletim şebekelerinin özel sektöre devredilmesi, yani tam anlamıyla özelleştirme, ikincisi ise anlaşma tarafı olan şirket veya konsorsiyuma bir dizi ayrıcalığın tanındığı “Yap-İşlet-Devret” (Build-Operate-Transfer BOT) modelidir. Bu iki ana stratejinin altında, bilhassa “özelleştirme”ye karşı oluşan muhalefeti sindirme amacıyla başka bazı alt stratejiler geliştirilmiş olmakla birlikte bunların daha ziyade bir çeşit retorikten ibaret olduğu konusunda oldukça yaygın bir kanaat vardır. “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” (KÖSO) , “Özel Sektör Katılımı” (PSP) gibi bu alt stratejileri retorik olarak tanımlamamızın nedeni ise, 80’li yıllardan bu yana artan özelleştirme karşıtlığına, toplumu “tepkili hale getirmeyecek” bir çeşit yanıt olarak geliştirilmiş olmalarıdır (Yılmaz 2006: 52).

KÖSO modeli tam özelleştirmeye alternatif çözüm sunmaktadır. Böyle bir hibrid düzenleme hem kamu hem de özel sektör tarafından sağlanan kazançları biraya getirirken, üretim maliyetlerinin en aza indirilmesi ve olası piyasa başarısızlıklarına da engel olunmasını sağlamaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Fransa’da su işletmelerinin verimliliğinin artırılması amacıyla KÖSO modelinin tercih edildiği vakalar mevcuttur. Fransa’da kamu su otoritelerinin KÖSO tercihi rastlantı olmadığı gibi, bu tercihin genellikle tüketici fiyatlarının ortalamanın üzerinde olduğu dönemlerde gerçekleşmesi dikkat çekicidir (Chong, Huet, Saussier, Steiner 2006: 149-150).

KÖSO çeşitli şekillerde Çin’de su sektöründe de tercih edilmiştir. Özel sektörün kamu ortaklığıyla su işletmelerinin yönetimine katılması geçiş dönemindeki Çin’de bir orta yol olarak değerlendirilmektedir. Burada dikkati çeken KÖSO seçiminin yerel ölçekte su fiyatlarının seviyesi ile yakından bağlantısı olmasıdır. Genellikle içme suyu fiyatlarının yükseldiği şehirler KÖSO modelini uygulama yoluna gitmiştir (Zong, Mol, Fu 2008: 876).

Filipinler’de başkent Manila’nın doğu ve batı kesimi için Dünya Bankası’nın desteğiyle geliştirilen, iki adet 25 yıllık imtiyaz, su arzı ve arıtımını dikey olarak entegre etmiş modellerdir. Bu uygulamalar imtiyaz yaklaşımının en iyi uygulanan modelleri olarak görülmektedir (Şahin ve Uysal 2008: 101).

Asya Kalkınma Bankası 2006 yılında yayımladığı Su Politikası Uygulamalarının Değerlendirilmesi başlıklı raporda; KÖSO'ların en zor ve en tartışmalı hedeflerden biri olduğunu belirtmiştir. Raporda bu görüşe 2000'li yıllardaki teknik yardım hibeleri ve kredilerinin performansına bakılarak varıldığı ve sadece iki projenin KÖSO'na entegre olmakta başarılı olduğu vurgulanmıştır. Ancak, Asya Kalkınma Bankası su hizmetlerinde KÖSO'nı desteklemeye özellikle devam edeceğini açıklamıştır (Prasad 2006: 686).

2.14. Kamu Su Şirketleri Arasında İşbirliği ve Dünyadan Örnekler

Başka tür uluslararası işbirlikleri ve aktiviteler de geliştirilmektedir. Kamu-kamu ortaklıkları (PUP) bunlar arasındadır. Bu uygulamada mevcut deneyimli kamu hizmeti kurumları, diğer kamu kurumları ile, kar için değil, karşılıklı destek temelinde kapasite artırmak için, ortaklık kurmaktadır.

Kamu kamu ortaklıkları diğer ortaklık çeşitlerine oranla çok yaygın değildir. Ortaklığa, kamu şirketleri, yerel halk örgütleri, tüketici örgütleri, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve uluslar arası birlikler katılabilir. Ancak, PUP'lar özel sektörün katılımını dışlamaktadır. PUP modeli hakkında farkındalık, yeni kamu sektörü modellerinin hızla gelişmekte olduğu Latin Amerika'da hızla artmaktadır (Phumpiu, Gustafsson 2006: 23).

Bu modele önde gelen örnek; Baltık denizi çevresindeki eski komünist ülkelerde (Estonya, Latvia, Litvanya ve Polonya) belediye su ve sağlık işletmeleri için sağlanan destektir. Destek birleşme düzenlemeleri, mali yardım ve kalkınma bankası kredileri ile kapasite artırımı şeklinde gelişmiştir. Baltık Denizi'ndeki kirliliği ortadan kaldırmayı amaçlayan uluslararası bir işbirliği olan Helsinki Komisyonu burada önemli bir rol oynamıştır. Bunun içerisinde geçiş ülkelerinin yanı sıra AB ülkeleri ve kalkınma bankaları da yer almaktaydı. Temel faaliyet Baltık Denizi Ortak Kapsamlı Çevre Eylemi Programı (JCP) idi. Bu program Baltık denizine akan tüm akarsulardaki atık su tesisi gerektiren sorunlu "sıcak bölgeleri" tanımladı ve bunların tümü ile ortak konular olarak ilgilenecek şekilde teknik ve mali kaynakları yönlendirdi. PUP'ler bunun bir parçasını oluşturdu: örneğin Litvanya'da Kaunas'ta atık su tesisi oluşturma projesi EBRD tarafından finanse edildi, Finlandiya'daki kamu kurumlarından (Finlandiya Çevre Enstitüsü) danışmanlık

hizmeti aldı ve Stockholm Su işletmesi ile de ortaklık kuruldu. Diğer İsveç belediye şirketleri ile Estonya'daki, Latvia'daki ve Litvanya'daki su işletmeleri arasında ortaklıklar kuruldu. 1998'de yapılan bir inceleme bu yaklaşımın başarılı olduğu sonucuna vardı (Hall 2003: 61).

Kamu kamu ortaklıklarına gelişmiş ülkelerden iyi bir örnek de Finlandiya'dır. Finlandiya'nın Hameenlinna bölgesi ile Tampere bölgesinde bu model hayata geçirilmiştir. Hameenlinna bölgesinde 8 belediye işbirliği yaparken, Tampere bölgesinde 33 belediye ve 11 kasaba işbirliği yapmıştır. Kamu kamu ortaklıkları genellikle belediyeye ait iki yabancı kamu kuruluşu arasında yapılmaktadır. Finlandiya'da ise, otonom ve şirketleşmemiş su hizmeti birimleri arasındaki işbirliği başarılı olmuştur. Finlandiya'daki deneyim, gelişmekte olan ve geçiş dönemi ülkelerinde su hizmeti alanında farklı kamu kamu ortaklığı modelleri için gelecek vaat etmektedir (Hukka, Vinnari 2007: 91)

2.15. İçme Suyu Şirketlerinin Yönetimine Halk Katılımı

Katılımcı su yönetiminde en çok bilinen örnek, Güney Brezilya'da Rio Grande do Sul eyaletine bağlı Porto Alegre kentinin su işletmesi DMAE'dir. Porto Alegre'nin su yönetimi, 1983 yılında İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle değişmiştir. Şirketin faaliyetleri ve yatırımlarında halk katılımı ve demokratik kontrol mekanizmaları çalışmaktadır. Yerel sivil toplum temsilcilerinden oluşan bir konsey işletmenin günlük çalışmasını kontrol etmekte ve en önemlisi DMAE'nin yatırım kararları da katılımcı bütçe sürecine konu olmaktadır. Benzer bir model de Bolivya'nın Cochabamba kentinde geliştirilmektedir. Bu model daha çok kamu-halk ortaklığı/yönetimi olarak tanımlanabilir. Katılımcı yönetim konusunda bir başka örnek; Bangladeş'in başkenti Dakka'da, kentin bazı bölümlerinde kentin su şirketinde çalışan işçilerin oluşturduğu kooperatif tarafından yönetilen işletmelerdir. Bolivya'nın Santa Cruz kentinde de bazı kesimlerde kooperatif modeli başarıyla çalışmaktadır (Reclaiming Public Water; Participatory Alternatives to Privatization, 2004: 7-14).

2.15.1. Yönetime Halk Katılımında Porto Alegre Örneği

Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulanan katılımcı bütçe prosedürü ile su ve sanitasyon hizmetlerini yürüten Departamento Municipal de Água e Esgotos'un (DMAE), etkinlik ve verimliliği kayda değer bir örnektir. Porto Alegre'de su ve sanitasyon alanı da dahil olmak üzere, tüm harcamalar hakkında kararlar, kent meclisi aracılığıyla katılımcı bütçeleme sistemi sürecinde alınmaktadır. Katılımcı bütçe bilinçli ve şeffaf bir süreçtir; verilen kararlar belgelenmekte, yayımlanmakta ve bunlara katı bir şekilde uyulmaktadır. Katılımcı bütçenin iç kuralları katılımcı vatandaşlar tarafından oluşturulmakta, böylelikle süreç kendisini düzenleyen bir şekilde işlemektedir. Katılımcı bütçenin bu özellikleri devlet dışı bir kamu alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Porto Alegre'de katılımcı bütçeye katılan kişi sayısı her yıl artmakta ve öncelikler toplumun ihtiyaçlarını daha fazla yansıtmaya başlamıştır. Porto Alegre nüfusunun yüzde 99.5'ine işlenmiş su ulaşmakta ve yüzde 84'ü de kanalizasyon hizmetinden faydalanmaktadır. Bu Brezilya'daki en yüksek orandır (Hall 2003 ve diğerleri).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İÇME SUYU TEDARİKİNDE UYGULANAN YÖNTEMLER

Türkiye’de içme suyu hizmetleri genellikle kamu şirketleri ve belediyeler tarafından yürütülmektedir. Nüfusun yüzde 99’u su hizmetini kamu kurumlarından almaktadır. Su şebekesi özelleştirilmiş yerleşimlerin toplam nüfusu ile ülkenin toplam nüfusu karşılaştırıldığında, özelleştirmenin küçük çaplı olduğunu söylemek mümkündür ancak vakaların çoğunluğu sorunludur. Bu bölümde, Türkiye’nin su kaynakları, içme suyunda yasal mevzuat ve kurumlar, belediyelerin içme suyu sunumu ve dış borçlanması ele alınacaktır. Ayrıca, su arzında özel sektör katılımındaki örnek vakalar tek tek ele alınacaktır.

3.1. Türkiye'nin Su Kaynakları Ve Su Kaynaklarının Kullanımı

Türkiye fizyografik yapısı itibariyle pek çok akarsu havzasına sahiptir. Bu akarsuların bir kısmı suyunu denizlere boşaltırken bir kısmı da sularını göllere boşaltmaktadır. Ülkemizin dağlık bir arazi yapısına sahip olması, özellikle Karadeniz ve Akdeniz bölgesinde olmak üzere denize paralel uzanan sıradağları, akarsuların birbirleriyle birleşmesine imkan tanımamaktadır. Bu nedenle akarsularımız, diğer ülkelere kıyasla daha küçük drenaj alanına sahip olduğundan uzunlukları kısadır ve debileri yüksek değildir. Ülkemizde 26 su toplama havzası bulunmaktadır. Bu havzalarda, DSİ ve diğer kuruluşlar tarafında bugüne kadar yapılan çalışmalar sonunda, yıllık yüzeysel su potansiyelinin 95 km³'nün ekonomik olarak geliştirilebilir nitelikte olduğu belirlenmiştir (Turan, Eren 2009: 25).

Ülkemize yılda 501 milyar m³ yağış düşmekte, bunun yüzde 37'sine karşılık gelen 186 milyar m³'ü akışa geçerek, 95 milyar m³ ekonomik olarak kullanılabilir forma dönüşmektedir. Çeşitli amaçlara yönelik kullanımlarda teknik ve ekonomik anlamda tüketilebilir yüzey ve yer altı suyu potansiyeli miktarı, yurtiçindeki akarsulardan 95 milyar m³, komşu ülkelerden yurdumuza gelen akarsulardan 3 milyar m³ olmak üzere yılda ortalama 98 milyar m³ yerüstü ve 12 milyar m³ yer altı suyu olmak üzere toplam 110 milyar m³ su olarak belirlenmiştir. Bu suyun yüzde 36'sına karşılık olan 39.3 milyar m³/yıl miktarı farklı amaçlara yönelik olarak kullanıma sunulmuştur. Bu değerlerin 2003 yılı itibariyle 6.2 milyar m³'ü içme ve kullanma, 4.3 milyar m³'ü endüstri ve 29.5 milyar m³'ü ise tarımda kullanılabilir. Bu durumda su tüketiminin yüzde 72'si tarımda, yüzde 18'i evsel kullanım ve yüzde 10'u sanayi sektöründe gerçekleşmektedir. Geriye kalan 71 milyar m³/yıl su halen kullanılamamaktadır (USİAD Su Raporu 2007: 46).

Tablo 3.1.: Ülkemizdeki Su Kaynaklarının Kısa Künyesi

Yıllık ortalama yağış	643 mm
Yağan yağmurdan akarsulara göllere boşalan miktar	186 milyar m ³ /yıl
Çeşitli amaçlar için kullanılabilir yer altı suyu potansiyeli	41 milyar m ³ /yıl (Brüt)
Ekonomik olarak geliştirilebilir su potansiyelimiz	110 milyar m ³ /yıl
Su kullanımımız (2003)	34 milyar m ³ Yüzeysel su + 6.2 milyar m ³ Yer altı suyu = 40.2 milyar m ³
Suyun sektörel kullanımı (2003)	29.5 milyar m ³ Sulama (%74) 6.2 milyar m ³ İçme-Kullanma (%15) 4.3 milyar m ³ Endüstri (% 11)
Yer altı suyundan kullanılan sulama suyu	2.1 milyar m ³
Yer altı suyundan kullanılan içme kullanma suyu	2.0 milyar m ³
Yer altı suyundan kullanılan endüstri suyu	2.1 milyar m ³
Yılda kişi başına düşen yenilenebilir su miktarı (65 milyon nüfus ile)	1700 m ³ /kişi/yıl
1 Ha sulamanın baraj ve sulama tesisleri dahil olmak üzere ortalama maliyeti	8.000 \$
Ekonomik olarak geliştirilebilir su potansiyelimizin kullanılma oranı (2003)	% 36

Kaynak: USİAD Su Raporu 2007: Sayfa 45.

Bir ülkenin su zengini sayılabilmesi için yılda ortalama kişi başına 10.000 m³ su potansiyeline sahip olması gerekir. Su potansiyeli 1.000 m³'ten az olan ülkeler "Su Fakiri" kabul edilmektedir. Kişi başına düşen kullanılabilir su potansiyeli 3.690 m³ olan ülkemiz, dünya ortalaması olan 7.600 m³'ün oldukça altında olmasından dolayı su fakiri olmamakla birlikte su kısıtı bulunan ülkeler arasındadır. Kişi başına düşen kullanılabilir su miktarımız 1.735 m³'tür. Devlet İstatistik Enstitüsü, 2025 yılına kadar ülkemiz nüfusunun 80 milyona varacağını tahmin etmektedir. Bu durumda kişi başına düşecek kullanılabilir su miktarımız 1.300 m³'e düşecektir (Atalık 2005: 5).

Suyun dağılımı bölgelerimize göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin Marmara bölgesinde kişi başına düşen su yılda 450 m³ tür. Marmara ve Ege Bölgeleri, Türkiye toplamında, potansiyel ve kullanılabilirlik açısından sırasıyla yüzde 11.9 ve 9.62 oranında pay alırken nüfus olarak Türkiye'nin yüzde 38.8'ini kapsamaktadır. Sudan yeterince yararlanabilmek için bir kişinin günlük ortalama kentsel su tüketim standardı 150 litre olarak kabul edilmektedir. Dünyada bölgelere göre genel olarak kişi başına su tüketim miktarları sanayileşmiş ülkelerde 260, Afrika'da 65, Asya'da 140, Arap ülkelerinde 150, Latin Amerika'da 180 litredir. Ülkemizde ise kişi başına günlük su tüketimi ortalama 100 litredir. Bazı illerimizde bu oran İstanbul'da 120, Ankara'da 140 litredir (Küçük 2006: 94-95).

Türkiye 26 su havzasına bölünmüş olup Fırat ve Dicle yüzey suyunun üçte birini oluşturmaktadır. Bu 26 havzanın 15'i nehir havzası, 7'si irili ufaklı akarsulardan oluşan müteferrik havza, 4'ü ise denize boşalımı olmayan kapalı havzalardan meydana gelmektedir (USİAD Su Raporu 2007: 49).

3.1.1. İçme Suyu Amaçlı Su Kullanımı

Türkiye'de içme suyu olarak kullanılacak su, kaynak, göl, akarsu, baraj ve kuyulardan çekilmektedir. Türkiye'de 2001 yılı için toplam çekilen su miktarı yaklaşık olarak 4 milyar m³'tür. (DSİ Faaliyet Raporu, 2006, http://www.dsi.gov.tr/faaliyet_raporlari/2006_faaliyet_raporu.pdf). TÜİK rakamları, yıllar içinde şebeke suyu hizmetinden yararlanan kullanıcı sayısının arttığını göstermektedir.

2004 verilerine göre, içme suyundan faydalanan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içindeki payının yüzde 99, toplam nüfus içindeki payı ise yüzde 78 seviyesindedir. Atıksu toplama hizmetlerinde, içme suyunun aksine, ciddi gelişmeler sağlanamadığı görülmektedir. 2004 itibarıyla kanalizasyon hizmetlerinden faydalanan belediye nüfusunun toplam belediye nüfusu içindeki payı yüzde 86, toplam nüfus içindeki payı ise yüzde 68'dir (TÜİK Çevre Veri Bankası, <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.doc>).

3.1.2. Tarımsal Amaçlı Su Kullanımı

Türkiye’de toplam tarım alanı 28 milyon hektar olup, sulanabilir alanımız 26 milyon hektar civarındadır. Mevcut su potansiyelimiz ile teknik ve ekonomik olarak sulanabilecek tarım arazisi büyüklüğü ise 8,5 milyon hektardır. Ancak, bu alanın, 5,17 milyon hektarı sulamaya açılabilmiştir. Bunun yaklaşık 3,17 milyon hektarlık kısmını DSİ, 1,0 milyon hektarlık kısmını mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve 1,0 milyon hektarlık kısmını da halk sulamaları oluşturmaktadır (TMMOB Su Raporu 2009: 43).

3.2. Su Kaynaklarıyla İlgili Yasal Mevzuat

Suyun mülkiyetine ilişkin temel kural 1982 Anayasası ile belirlenmiştir. Anayasanın "Ekonomik Hükümler" başlıklı 168. maddesinde, bir doğal kaynak olarak su, kamunun hüküm ve tasarrufuna bırakılmıştır. Mülkiyete ilişkin ayrıntılar ise Türk Medeni Kanunu'nda yer almaktadır. Kanun'un 715. maddesine göre, yararı kamuya ait sular kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olamaz. Medeni Kanunun 756. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, "yer altı suları kamu yararına ait sulardır Arza malik olmak onun altındaki yer altı sularına da malik olmak sonucunu doğurmaz." Anayasa Mahkemesi de 25 Ocak 1973 tarih ve E.1972/51, K.1973/4 sayılı kararıyla akarsuyarın "devletin hüküm ve tasarrufu altındaki kamu suları niteliğini" taşıdığına karar vermiştir (Gözler 2002: 758).

Medeni Kanunu'un 756. maddesinde kaynak, taşınmazın bütünleyici parçası sayılmış, taşınmaza sahip olanın kaynağa da sahip olacağı belirtilmektedir. Kanun'da yeraltı suları kamu yararına ait sular olarak tanımlanmış, bir araziye sahip olmanın, onun altında bulunan sulara da sahip olunabileceği anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte arazi sahibinin yeraltı sularından yararlanma biçimi ve ölçüsü ilgili hükümler özel kanunlara bırakılmıştır. Kanun'un 760. maddesinde özel mülkiyete ait arazide bulunan kaynak, kuyu veya dere sularından diğer kişilerin yararlanmaları özel kanun hükümlerine tabi kılınmış, özel kanun hükümlerinin bulunmaması halinde yerel adetlerin uygulanacağı hükme bağlanmıştır (Gökdemir 2008: 115).

Su kaynakları ile ilgili 1920'lerden beri 70'in üzerinde kanun ve yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Kanun ve yönetmelikler, su kaynaklarının korunması, kullanılması, planlanması, yönetimi, gerekli yatırımların yapılması, yönetimde yer alan kurum ve kuruluşların görev sorumluluk ve yetkilerini belirlenmesi, vb. konularına açıklık getirmektedir. Ayrıca su kaynaklarını kirletenlere karşı ceza ve yaptırımları belirlemektedir. Su kaynakları yönetiminin temelini oluşturan öncelikli 6 kanun bulunmaktadır (Karadağ 2009: 393):

1. Çevre Kanunu
2. Sular Hakkında Kanun
3. Köylerin İçme ve Kullanma Suları Hakkında Kanun
4. Yeraltı Suları Hakkında Kanun
5. Kıyı Kanunu
6. Su Ürünleri Kanun.

Birçok farklı yasa, Türkiye'de birçok farklı kurumun su yönetiminde rol aldığını göstermektedir. Bu nedenle kimi konularda kurumlar arasında yetki karmaşası sorunu ile de karşılaşmaktadır. Çünkü aynı su kaynağının yönetimi için var olan farklı kurumların yetki ve sorumlulukları konusundaki yasa ve yönetmelikleri bu uyumsuzluklara neden olmaktadır. Türkiye'deki mevcut sistemin ana zayıflığı su kalite ve kantite yönetiminin birbirinden ayrı olmasıdır. Sorumlulukları olan ana kurumlar; su kalitesindeki sorumlulukları ile Çevre ve Orman Bakanlığı ve su kantitesi yönetimindeki sorumlulukları ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüdür. Çevre ve Orman Bakanlığı su kaynaklarının kirlilikten korunması ve ilgili izin ve denetlemelerden sorumludur. Ayrıca Su Kirliliği

Kontrol Yönetmeliği ve ÇED Yönetmeliği de Çevre ve Orman Bakanlığı sorumluluğundadır (Turan, Eren 2009: 28).

3.3. Su Kaynaklarının Yönetiminde İdari Yapılanma

Türkiye'de gerek doğrudan suya yönelik, gerekse dolaylı olarak su ile ilgili birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni suyun çok amaçlı kullanımı ve suyun temini, dağıtımı, arıtımı gibi kullanımını olanaklı kılan çok farklı alanlar bulunmasıdır.

3.3.1. Bakanlıklar

Su kaynakları yönetiminde yer alan bakanlıkların, genel olarak görev ve yetkileri aşağıda verilmiştir (Karadağ 2009: 389):

Çevre ve Orman Bakanlığı: Çevre yönetimiyle ilgili başlıca koordinatördür. Bakanlığın başlıca görevleri, su kaynaklarını korumak; kirliliği önlemek ve gerekli tedbirleri almak; su kaynaklarının verimli şekilde kullanılması ve geliştirilmesini sağlamak; ekolojik planlar ve kalkınma hedefleri çerçevesinde çevre planları oluşturmak; çevre korumaya yönelik uygun teknolojiler belirlemek; her türlü atığın çevreye zarar vermeyecek şekilde yok edilmesini sağlamak ve denetlemek; arazi kullanımı çerçevesinde koruma-kullanım ilkelerini belirlemek ve bu konularla ilgili ulusal ve uluslararası faaliyet, prensip ve politikalar oluşturmaktır.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı: Kalkınma plan ve programları doğrultusunda, kırsal bölgelerin kalkındırılması çerçevesinde su kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi için araştırma plan, program ve proje yapmak ya da yaptırmak; kırsal yerleşimlere su, kanalizasyon, elektrik götürme çalışmalarını yürütmektedir.

Sağlık Bakanlığı: İnsan sağlığını korumak amacıyla, içme suyu kalitesinin izlenmesi, kontrolü, fiziksel, kimyasal, mikrobiyolojik analizlerin yapılması ve klorlama işlerinin yürütülmesinden sorumludur.

Devlet Planlama Teşkilatı: Su kaynakları ve atık su arıtma tesislerinin geliştirilmesi ile ilgili olarak, hükümete yıllık ve beş yıllık programlar sunan, rasyonel ve tutarlı yatırım programlarının hazırlanmasını amaçlayan bir kuruluştur .

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: Yüzeysel ve yeraltı su kaynaklarının planlanması, yönetimi, geliştirilmesi, işletilmesi, su kaynaklarından enerji üretilmesi, jeotermal su kaynaklarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi çalışmalarını yürütmektedir.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı: Bakanlık içilebilir su kaynaklarının belirlenmesi, kullanıma sunulması, su kaynaklarının korunması için kanalizasyon ve arıtma tesislerinin projelendirilmesi, yapılması ya da yaptırılması gibi alt yapı hizmetlerinin sürdürülmesinde yerel yönetimlere destek olmaktadır.

İçişleri Bakanlığı: Bakanlığa bağlı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğünün bağlı kuruluşları olan, İl Özel İdareler, belediyeler, köyler ve çeşitli birlikler (İçme Suyu Birliği, Sulama Birliği, Köylere Hizmet Götürme Birliği), su kaynakları ve çevre kalitesinin korunmasına ilişkin yetkilere sahiptir.

3.3.2. Devlet Su İşleri

Çevre ve Orman Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olan Devlet Su İşleri (DSİ), ülkemizin yeraltı ve yerüstü suların değerlendirilmesi, düzenlenmesi ve yönetilmesi amacıyla çok yönlü görev ve yetkilerle donatılmış önemli bir kurumdur. Tüm barajlar, HES'ler, tarım sulama tesisleri, büyük kentlerin su tesisleri ve taşkın suların önlenmesi için havza düzenlemeleri projelerinin ve yatırımlarının yapımı DSİ tarafından yaşama geçirilmiş, geçirilmektedir.

1953'te toprak ve su kaynaklarını geliştirerek ekonomiye katkı sağlamak amacıyla 6200 sayılı kanunla kurulan DSİ hem yüzeysel sular hem de 167 sayılı kanunla yeraltı suları ile ilgilidir. DSİ'nin faaliyetleri sulama tesisleri kurmak, enerji üretmek, taşkınlara karşı tarım sahalarının korunmasını sağlamak, kurulan işletmelerin bakım ve onarımını gerçekleştirmek, yeraltı sularının işletme sahaları içinde açılacak kuyuların sayılarını,

yerlerini, derinlik ve diğer özellikleri ile çekilecek su miktarını belirlemek şeklinde tanımlanmıştır. 1968 yılında DSİ'nin sorumlulukları nüfusu 100 binden büyük şehirlerin içme suyunu temin etmek şeklinde genişletilmiştir. Ancak yasa değişikliğiyle, nüfus kriteri ortadan kalkarak belediye teşkilatı olan 3225 yerleşim yerine içme, kullanma ve sanayi suyu sağlanması ve gerekli gördüğü öncelikli atık su arıtma ile ilgili yatırım hizmetleri konusunda DSİ yetkilendirilmiştir (Alpaslan, Tanık, Dölgen 2008: 161 ve diğerleri).

1053 sayılı Kanun kapsamında DSİ Genel Müdürlüğü tarafından tamamlanan tesislerden, 2004 yılı sonu itibarıyla içme suyu standartlarına uygun kalitede yaklaşık yılda toplam 2.5 milyar m³ içme-kullanma ve sanayi suyu sağlanmıştır. İnşaatları devam etmekte olan içme suyu projeleri ile kesin projesi bitirilen ve planlama ya da kesin proje aşaması tamamlanarak hizmete alınacak projelerden elde edilecek su miktarı ile birlikte bur miktarın toplam 5.3 milyar m³'e ulaşması planlanmaktadır. (Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi ÖİK Raporu 2007: 21)

3.3.3. İller Bankası

İller Bankası Genel Müdürlüğü, 1933 yılında kurulmuş Belediyeler Bankası ile 1935 yılında kurulmuş Belediyeler İmar Heyeti'nin birleştirilmesiyle 1945 yılında, yerel altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuş bir kamu tüzel kişiliğidir. İller Bankası, ulusal suların yönetimi konusunda herhangi bir bağımsız yetkiye sahip değildir. İller Bankası, uzun bir süreden beri belediyeler, İl Özel İdareleri ve Köy İdareleri'nin kurdukları birliklerin imar planlarından tutunda, irili ufaklı tesislerine kadar tüm projeleri yapmış ve desteklemiştir. Bunların en başında gelen tesisler su, kanalizasyon ve arıtma tesisleridir (Su Hakkı Raporu 2009: 33).

Belediye içme suyu ve kanalizasyon hizmeti 1980'li yıllara kadar odağında İller Bankası'nın bulunduğu bir yatırım ve finansman modeli eliyle gerçekleştirilmiştir. 1980'li yıllardan bu yana İller Bankası odaklı model değişmeye başlamış, sektör doğrudan belediyelere bırakılarak finansmanda dış kredi kullanımı genişletilmiştir. Büyük şehir belediyesi su ve kanalizasyon idareleri en büyük harcamacı kurumlar haline gelmiş bulunmaktadır (Güler 1999: 109).

3.3.4. İçme Suyu Şebekesi ve Yerel Yönetimler

Ülke genelinde belirli içme suyu şebekesi nüfusun yüzde 93'üne ulaşmıştır. Bu alanda şebekelerde eskime nedeniyle yenilenme ve nüfus artışı nedeniyle şebeke genişletme ve ek içme suyu temini gereği bulunmaktadır. Türkiye'nin 1991 - 2005 yılları arasında, içme suyu sektöründe Dünya Bankası hesaplarına göre 5.9 milyar dolar büyüklüğünde yatırıma ihtiyaç vardır. Bu raporda kişi başına en yüksek maliyet düzeyi esas alınarak yapılan hesaplama göre ise yatırım ihtiyacı 3.6 milyon dolar seviyesindedir. Kentsel içme suyu ve kanalizasyon sisteminde başlıca eksiklik ülke genelinde ihtiyaçları saptayarak planlama yapacak, finansman için alternatif modeller geliştirecek, ülke koşullarında uygun teknolojileri belirleyecek uygulama önceliklerini ortaya koyarak belediye işletmeciliğinin geliştirilmesi için gerekli çalışmaları yapabilecek bir merkezi kurumun bulunmamasıdır. (Güler 1999: 110).

1984 yılına kadar tek tip örgütlenmenin egemen olduğu belediye sistemi, 1984 yılında kurulan büyükşehir belediyeleri ile birlikte çeşitlenmiştir. Büyükşehir belediyesi kurulmuş olan yerlerde, su ve kanalizasyon hizmetleri "büyükşehir belediyesi"nin görev ve yetki alanı içinde kalmaktadır. Büyükşehir belediyesinin ilçe ve alt kademe belediyelerinin bu görev alanında hiçbir yetkileri yoktur. Büyükşehir belediyelerinde su ve kanalizasyon hizmetleri, bu belediyelere bağlı olan Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü örgütlenmesi eliyle yürütülmektedir. Bu düzenleme ilk olarak 1981 yılında İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) kurularak İstanbul için yapılmış, ancak düzenlemenin büyükşehir belediyesi unvanı kazanan tüm belediyelerde uygulanması öngörülmüştür. İSKİ Modeli, büyükşehirlerde su ve kanalizasyon hizmetlerinin görülme biçimidir. Büyükşehir olan illerimiz Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, G.Antep, İçel, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya ve Samsun'dur (TMMOB Su Raporu 2008: 26).

1926 yılında yürürlüğe giren 811 sayılı Sular Hakkında Kanun'a göre, belediye tüzel kişiliği bulunan yerlerde kamunun gereksinimini karşılamaya yönelik suların sağlanması ve yönetimi belediyelerin görevidir. Suların tesis, idame ve isale masrafları belediyeler

tarafından karşılanır. Belde halkının kullanımına özgü suların kaynakları belediye sınırı dışında bulunsa bile, su yollarının ve kaynakların bakımı ve onarımı, temizlenmesi, suyun sağlık şartlarına uygun bir halde bulundurulması belediyelere aittir. Ortaklaşa idare edilecek sular ise ilgili şehir ve kasabalarla köylerin Belediye Kanunu'na göre kuracakları sulama birlikleri eliyle yönetilebilecektir (TMMOB Su Raporu 2008: 26).

3.3.4.1. Belediye İktisadi Teşebbüsleri ve İSKİ

Belediye İktisadi Teşebbüsleri, kimi yerel hizmetlerin yürütülmesi amacıyla belediyeler tarafından kurulan ya da yönetiminin elde edilmesi koşuluyla ortak olunan, bağımsız bütçeli özel hukuk tüzel kişileri biçiminde tanımlanabilir.

Belediyeler, piyasa sisteminin serbestliklerinden yararlanma ve kamu denetiminden uzaklaşma gayesiyle şirketleşmeye yönelmektedir. Belediyelerin şirket kurma nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Hizmetleri özelleştirmek.
- Kamudaki bürokrasiden kurtularak, özel kesimin yararlandığı piyasa imkanlarını ve tekniklerini kullanmak.
- Kamu personel rejiminin dışına çıkarak esnek istihdam politikası uygulayabilmek.
- Merkezi vesayet denetiminden kurtulmak.
- İhale yoluyla özel şirketlere giden kamu fonlarının şirketler aracılığıyla tekrar belediyelere dönüşünü sağlamak.
- Yerel halkın katılımını sağlayarak, mahalli sermayeyi harekete geçirmek, yerel istihdam olanakları yaratmak (Yerel Yönetimler ÖİK Raporu 2001: 88)

Günümüzde Belediye İktisadi Teşebbüsleri'nin mevzuatla belediyelere verilen görevlerin dışında, çok çeşitli alanlarda faaliyette buldukları görülmektedir. Kuşkusuz bazı teşebbüsler kar amacı gütmeyen, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamayı, (ekmek, su, ulaşım vb.) bölge kalkınmasını ya da gider tasarrufunu amaçlayan faaliyetlerdir. Bazıları

ise kar amaçlı olup belediyeye gelir sağlamak için kurulmuştur: Otoparklar ve turistik işletmeler gibi (Berk 2003: 49).

Türkiye’de belediye İktisadi Teşebbüsleri tercihinin yaygınlaşması, Dünya Bankası ile yerel yatırım kredi anlaşmalarının yapılmaya başladığı 1980 sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Dünya Bankası, kentsel su ve kanalizasyon altyapısına yönelik verdiği krediyi su-kanalizasyon işletmesi kurulması gibi koşullara bağlamıştır. İlk olarak, 1981 yılında 2560 sayılı Yasa ile İSKİ kurulmuş, hizmetin ticarileşmesi ve özelleşmesi süreci bu tarihte başlamıştır. Daha sonraki aşamalarda modelin ülke çapında yaygınlaşması ve sektörün çokuluslu sermayeye açılması amacıyla çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Su ve kanalizasyon işletmesi modelinde en belirgin görünümüne ulaşan şirketleşme, belediyeleri küresel piyasa ile sıkı ilişkiye sokmuş, borçlanma eğilimini körüklemiş ve hizmeti ticarileştirmiştir (Görer 2003: 352).

İSKİ’nin görev ve yetkileri, sorumluluk alanına ilişkin içme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyaçlarının her türlü yeraltı ve yerüstü kaynaklarından sağlanması ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için; kaynaklardan abonelere ulaşıncaya kadar her türlü tesisin etüt ve projesini yapmak veya yaptırmak; bu projelere göre tesisleri kurmak veya kurdurmak olarak tanımlanmıştır. Atıksuların ve yağış sularının toplanması, yerleşim yerlerinden uzaklaştırılması ve zararsız bir biçimde boşaltma yerine ulaştırılması gibi İSKİ yasanın birçok hükümleri, DSİ’nin görev ve yetkilerini bünyesinde barındırır niteliktedir. Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki takip eden yıllarda oluşturulan tüm Büyükşehir Belediyeleri’nin sorumluluk alanlarında, İSKİ benzeri Su ve Kanalizasyon İdareleri kurulmuştur. Bütün bu kentlerin suyunun temininden dağıtımına kadar olan hizmetler bu İdare tarafından yürütülmektedir. Günümüzde bu idareler; her alandaki mal ve hizmet üretimini, giderek taşeronlar eliyle yaptırmaktadır. Buna koşut olarak da suyun işletilmesi ve dağıtım hizmetlerinin özelleştirilmesinin temellerini oluşturmaktadırlar. Suyun yönetiminin merkezi bir yapılanmadan alınıp yerelleştirilip kontrolü ve denetimi azaltılmış, kolaylıkla özelleştirilmesinin yolu açılmıştır (Su Hakkı Raporu 2009: 34).

3.4. İçme Suyuna Özel Sektör Katılımında Uygulanan Yöntemler

Türkiye'de kamuya ait altyapı yatırımlarına özel sektör katılımında Yap-İşlet-Devret, imtiyaz yöntemi, kiralama, şirketleşme ve ortak girişim, hizmet sözleşmesi, yönetim sözleşmesi, satış sözleşmesi gibi yöntemler sayılabilir. Türkiye'de geçtiğimiz dönemlerde, YİD modeli başta enerji olmak üzere bazı sektörlerde yaygınlaşmıştır. Su sektöründe buna örnek olarak İzmit'te, 1999 yılında Gama-Gürüş, İzmit Büyükşehir Belediyesi, Thames Water, Mitsui, Sumumito konsorsiyumu tarafından YİD modeli ile tamamlanan Yuvacık Barajı gösterilebilir. İmtiyaz sözleşmesi modeli ile yapılan ilk uygulama 2000-2001 yılları arasında Kumburgaz-Selimpaşa-Kamiloba Belediyeleri Su Birliği İçmesuyu Tesis ve İşletme imtiyazını 20 yıl süre ile 6.5 milyon dolar karşılığı özel sektöre devretmiştir. İkinci uygulama kapsamında 2003 yılında Silivri Belediyesi'nin içme suyu tesis ve işletme imtiyazını 11 yıl süre ile belediye payı yüzde 33 olacak biçimde Pak-Su A.Ş.'ye devretmiştir. Ekim 2005 tarihinde Güllük Su ve Atıksu imtiyazının 35 yıl süre ile Tepe-Akfen Su ve Kanalizasyon'a (TASK A.Ş) devredilmesi üçüncü uygulama örneğidir. Dördüncü uygulama kapsamında Ağustos 2006'da Çorlu Belediyesi su ve kanalizasyon imtiyazı TASK A.Ş.'ye verilmiştir (Alpaslan, Tanık, Dölgen 2008: 132 ve diğerleri).

Aşağıda yer alan örnekler ise özel sektör katılımında en sık rastlanan model olan özelleştirme çerçevesinde yapılanlardır.

3.5. Su Özelleştirmesinde Türkiye Deneyimleri

Yüzyıllar boyunca, su işletmeciliğini kâr amacı gütmeyen ve bir kamusal hizmet olarak vakıflar aracılığıyla gerçekleştiren Türkiye'de günümüze dek su sektöründe özel kesime rağbet edilmemiştir. Su hizmeti, kamu şirketleri ve belediyeler tarafından yürütülmüştür. Türkiye'de nüfusun yüzde 99'u su hizmetini kamu kurumlarından almaktadır.

Su hizmetlerinin özelleştirildiği kentsel yerleşmeler halen sayılıdır. Antalya Büyükşehir Belediyesi su işletmesi özelleştirilmesi tekrar kamuya döndürülmüştür. Ancak

İzmit belediyelerine toptan su satan baraj işletmeciliği devam etmektedir. Birçok şehrimizin su işletmeciliği ise ihale sürecindedir. Su işletmeciliği çoğu yerde kısmi olarak özelleştirilmiştir. Bu özelleştirmeler sayaç okuma, istasyon bakımı gibi çeşitli parça işlerin ihale edilmesi şeklinde yapılmaktadır.

Türkiye, Fransız su şirketlerine yabancı değildir. Compaigne des Eaux de Constantinople (günümüzde Veolia), 1874'te kurulmuş ve Terkos Gölü'nden İstanbul'a su getirme işini üstlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun moratoryum ilan etmesi üzerine faaliyetlerini askıya almıştır. Ancak 1881 yılında Düyun-ı Ummumiye'nin ilan edilmesiyle 1884 yılında resmen kurulup yeniden faaliyete geçmiştir. Şirket, Tophane ve Kağıthane bölgesinde birbirinin içine girmiş ahşap işyeri ve konutlarda çıkan yangınlarda, kontrolü altındaki çeşmeleri ve yangın muslukları kapatmıştır. Şirketin bu durumda İstanbul halkına içecek ve kullanacak su vermeye mi yoksa yangın söndürmeye mi geldiği sorusu sorulacaktı. Şirket 1938 yılında millileştirilmesiyle Türkiye'yi terk etmiştir (Kazgan, Önal 1999: 35-36).

3.5.1. Antalya

Antalya Su ve Atıksu Genel Müdürlüğü (ASAT) 1994 yılında kurulmuş, 1996 yılında ise Dünya Bankası'nın baskıları sonucunda suyla ilgili yetkilerini Fransız Şirketi ANTSU A.Ş.'ye devretmiş ve böylece su fiyatları üzerinde baskılar yaşanmaya başlamıştır. ASAT'ın 5 trilyonluk maliyetlerinin ANTSU (SUEZ) tarafından 12 trilyon gibi bir taleple gündeme getirmesi, ANTSU'nun bu tür yaklaşımları su fiyatlarının artışına sebep olmuştur. 2001-2002 yıllarında su fiyatları artış oranı yüzde 113'lere varmış, 2000-2004 yılları arasında su fiyatları artış oranı yüzde 357'lere ulaşmıştır. Şirketin su fiyatlarını artırma talebi hiç bitmemiş; şirket fiyat artış talebinin gerekçesi olarak alt yapı yatırımlarını ve işletme maliyetlerinin yükselmesini göstermiştir. Daha sonra Antalya Büyükşehir Belediyesi 10 yıllık süre dolmadan Şirket ile yapılan sözleşmeyi feshetmek zorunda kalmıştır. Şirket konuyu uluslararası tahkime götürerek tazminat talebinde bulunmuştur. Tahkim henüz sonuçlanmamıştır (TMMOB Su Raporu 2008: 61).

3.5.2. Çeşme-Alaçatı

Çeşme’de, suyun özelleştirilmesi, Çeşme ve çevresinin su dağıtımı için kurulan Çeşme Alaçatı Belediyeleri Çevre Koruma, Altyapı Tesisleri Kurma ve İşletme Birliği (ÇALBİR) üzerinden yapılmıştır. Çeşme Belediyesi, su dağıtım şebekesi için Dünya Bankası’ndan kredi almıştır. Dünya Bankası ile yapılan anlaşmada, su şebekesi işletmesinin özelleştirileceği ve suyun ton fiyatının dolar üzerinden belirleneceği gibi maddeler bulunur. 2001 yılında Çeşme’de atıksu bedeli hariç 1 m³ su, o günün para birimine göre 1 milyon 100 bin Lira iken, bu fiyat atık su bedeli dahil olmak üzere İstanbul’da 400 bin, Ankara’da 330 bin, İzmir’de 440 bin, Ege’deki turistik beldelerden Kuşadası’nda 112 bin 500, Marmaris’te ise 250 bin Lira idi. 2001 yılının ilk çeyreğinde 1 m³ suyun 1 dolara satıldığı Çeşme su fiyatlandırılmasında, Türkiye birincisi olurken, borç veren kuruluş; Dünya Bankası ise su fiyatının 2.4 dolara çıkarılması için belediyeyi zorlamaktadır (Su Hakkı Raporu 2009: 38).

Özelleştirme, kredinin zorunlu bir koşulu olarak DB tarafından dayatılmıştır. ÇALBİR on yıl boyunca su temini ve atık su sistemini işletmek ve sürdürmek amacıyla Fransız Şirketi Compagnie Generale des Eaux (Veolia) ve Türk şirketi TEKSER İnşaat ortaklığındaki bir konsorsiyumla sözleşme imzalamış ve Şubat 2003’te Alaçatı-Çeşme Su İşletmeleri Sn. Tic. A.Ş. kurulmuştur. Hizmetin işletmesinin özel şirkete verilmesi ile su birim işletme maliyeti iki kat artmıştır (Topçu 2006: 389-391).

3.5.3. İzmit-Kocaeli

İzmit Su Projesi 3996 sayılı kanun kapsamında gerçekleştirilen ilk YİD projesi olma özelliği taşımaktadır. Proje 1995 yılında İzmit Büyükşehir Belediyesi ile Thames Water, Gama ve Güriş tarafından imzalanan antlaşma ile yürürlüğe girmiştir. Projenin başlangıcında üretilen suyun üçte ikisinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne satılması öngörülmüş ancak İstanbul Büyükşehir Belediyesi, “fiyatı yüksek” gerekçeyle, suyu satın almamıştır. Bu konu iki belediye arasında hala tartışma konusudur. Ancak söz konusu su, “al veya öde” kapsamında hazine garantili olduğu için, dereye akıtılan suyun parası

firmaya ödenmiştir. Tahsil edilen suyun birim fiyatı diğer belediyelere uygulanan rakamların yaklaşık üç katına denk gelmektedir. Bu maliyet de sözleşmeden dolayı, doğrudan su fiyatlarına yansıtılmıştır. Sonuç olarak suyun özelleştirilmesinin ilk deneyimi olan bu projede, dereye akıtılan su için firmaya ödeme yapılmış ve halktan tahsil edilen su birim fiyatları artmıştır (Su Hakkı Raporu 2009: 37)..

Barajın maliyeti de fazlasıyla yüksektir. 128 milyon metre küp kapasiteli İzmir Tahtalı İçme Suyu Projesinde Arıtma Tesisi Pompa İstasyonu dâhil 49,2 milyon ABD Dolarına mal olmuş iken İzmit Su Projesinde Arıtma Tesisi 142,8 milyon ABD Doları ve Pompa İstasyonu 25,7 milyon ABD Dolar olmak üzere 168,5 milyon ABD Dolarına mal edilerek diğer tesisin 3,5 katı kadar pahalıya tamamlanmıştır. Baraj 890 milyon dolara bitti. Ancak bu paranın Thames Water'a ödemesindeki gecikmeler nedeniyle maliyeti 2 milyar doları buldu. Gerçek maliyet bunun da üstünde. Çünkü Thames Water'ın sattığı suyu İzmit Belediyesi şartname gereği almak zorunda. Ancak barajın kapasitesi çok büyük olduğundan dolayı belediye uzun süre suyun tamamını alamadı. Dolayısıyla denize akan suyun parası da ödenmek durumunda kaldı. Belediye ödeyemediği için yerine Hazine garantisi nedeni ile Hazine tarafından ödeme yapılıyor. Kocaeli Belediyesi'nin Hazine'ye ödeyeceği para ise bugün itibarıyla 6 milyar YTL' yi bulmuş durumda. Şu ana kadar Thames Water'a yapılan ödeme toplamı 1,0 milyar doları bulmuştur. Borç bitene kadar yapılacak ödeme ise 4 milyar dolara ulaşacaktır (Mert 2009: 373).

3.5.4.Çorlu-Tekirdağ

Çorlu'da belediye su hizmetlerini özelleştirmek için 2006'da ihale açmış ancak sonra iptal ederek pazarlık usûlüyle 35 yıllığına ve 185 trilyon bedelle TEPE-AKFEN Su Kanalizasyon AŞ'ye (TASK) devredilmiştir. Kamuoyundan gizlenen bu satıştan Çorlulular ancak TASK AŞ tarafından işçi alımı başlamasıyla haberdar olmuştur. Çorlulular konuyu Danıştay'a intikal ettirmiş, Danıştay'dan alınan olumlu yanıt üzerine ise dosya İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Çorlu'nun 60 bin abonesinin hiç artmayacağı üzerinden 35 yıllık su bedeli hesaplandığında şirketin 700 trilyon kazanacağı öngörülmektedir (TMMOB Su Raporu 2008: 63).

3.5.5. Güllük-Bodrum

Bodrum-Güllük'te Belediye içme suyu hizmetlerini Tepe - Afken Su Kanalizasyon (TASK) A.Ş'ye 35 yıllığına devredilmiştir. Ancak devir sonrasında faturalara yansıyan fahiş ücret artışı Güllük Halkının tepkisine neden olmuştur (TMMOB Su Raporu 2008: 63)

3.5.6.Edirne

Edirne suyunun özelleştirilmesinde açılan ihale, üç Türk şirketinden oluşan bir konsorsiyumda kalmıştır. Ancak ihalede yolsuzluk yapıldığı ortaya çıkınca, Mart 2008 ayının başında bu davadan ötürü arasında Edirne Belediye Başkanı Hamdi Sedefci'nin ve ihaleye katılan firmanın temsilcilerinin bulunduğu 19 kişi gözaltına alınmıştır. Polis tarafından başlatılan incelemenin sonunda, konsorsiyumun 9 başka kentte daha suyun özelleştirilmesi için rüşvet yolunu kullanmayı planladığı ortaya çıkmıştır (Su Hakkı Raporu 2008: 38).

SONUÇ

Dünyada ciddi bir su krizi yaşanmaktadır. Dünyadaki toplam su miktarı 1.4 milyar km³ olup, bu suyun yüzde 97.5'i tuzlu su, geriye kalan yüzde 2.5'i tatlı su kaynaklarıdır. Tatlı suların da ancak sadece 0.3'ü göllerde, akarsularda, barajlarda ve göletlerde bulunmaktadır. Küresel ısınma ve nüfus artışı su kaynaklarını tehdit etmektedir.

Türkiye'de suyun yüzde 72'si tarımda, yüzde 18'i evsel ve yüzde 10'u da endüstride kullanılmaktadır. Dünya ortalamasının 7.600 m³/yıl olmasına karşılık Türkiye'de kişi başına düşen su tüketimi 1430 m³/yıldır. 2030'da nüfusumuz 100 milyona çıkarsa kişi başına ortalama su tüketimi 1100 m³/yıla düşeceği öngörülmektedir. Kişi başı 1000-2000 m³/yıl su sıkıntısı çeken ülke, 1000 m³/kişi/yıl'ın altı ise su kıtlığı çeken ülke kategorisidir.

Dünyada yaşanan neo-liberal dalga'nın yansıması ve küresel ısınmanın desteğiyle su "ekonomik mal" haline geldikçe içme suyu endüstrisinde, çokuluslu şirketlerin öncülüğünde özel kesimin su hizmetlerinin yönetiminde etkinliği hızla artmaktadır.

Kamu şirketleri kiralama, imtiyaz devri, yap-işlet-devret türü anlaşmalarla su yönetimini özel şirketlere devretmektedir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan özel sektör katılımı deneyimlerinin çoğu sorunludur ve özel şirketlerin kamuya ait su tedarikçilerine oranla verimli olduğu kanıtlanamamıştır. Özeleştirmelerin beklenen kazançları ve ekonomik büyümeyi sağlayamadığı görülmektedir. Rüşvet, yolsuzluk, imzalanan sözleşmelere uymama, tarifelerde artış, işten çıkarma ve çevre kirliliği gibi sorunlar yaşanmıştır.

Başarısız içme suyunu özelleştirmesi deneyimleri arasında; Buenos Aires, Manila, Cochabamba, Cakarta, Conakry, Dar es Salam, Belize ve La Paz yer almaktadır. İçme suyu hizmetine özel sektör katılımı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde 1990'ların sonundan itibaren gittikçe azalmaktadır. Halen dünyanın büyük bölümünde içme suyu arzı kamuya ait su işletmeleri tarafından

gerçekleştirilmektedir. Orta ve düşük gelirli ülkelerdeki, nüfusu bir milyonun üzerindeki şehirlerin yüzde 90'ında içme suyu hizmetleri kamu şirketlerince verilmektedir. İçme suyu hizmeti konusunda sınırlı sayıda özelleştirme başarılı olmuştur, büyük bölümü hedefleneni sağlayamamıştır.

Dünya su piyasasının en büyükleri olan Fransız Veolia, Suez ve SAUR, ABD'li Bechtel, Alman RWE gibi çokuluslu şirketler, su hizmetleri altyapısı zayıf olan yoksul ülkelerde, altyapıyı geliştirecekleri iddiasıyla konuya ilişkin uzmanlıklarını kullanarak özelleştirmelerden pay kapmaya çalışmaktadır. İçme suyu hizmetini özel şirketlerin vermesi, kamu sübvansiyonlarını ortadan kaldırdığından dolayı, yoksul halka ödeyebileceğinden daha yüksek gitire gelmesine neden olduğu gibi, bu gerçeği bilen özel şirketlerin, yeni inşa edilecek altyapı hizmetlerini de, su parasını ödeyebilecek vatandaşların olduğu bölgelere götürerek, parasız olanları hizmetten mahrum etmesi beklenebilecek bir gelişmedir. Dünyada 1990'da özel su şirketleri 12 ülkede faaliyet sürdürüyordu. 2000'lerin başında bu faaliyetler 100 ülkeye yayılmıştır. 1990 yılında 51 milyon kişi özel su şirketlerinin hizmetlerinden yararlanırken, bu sayı Dünya Bankası ve IMF'nin baskıları sonucu 2004 yılı başı itibariyle 460 milyona çıkmıştır.

Türkiye'de su işletmeciliği büyük bir ağırlıkla kamusal anlayış ile sürdürülmektedir. Gerçekleşen sayılı özelleştirme de sorunludur. Suez şirketi 1996 yılında Antalya ili su dağıtım işletmesini almıştır. Ancak, su faturalarındaki artış nedeniyle halkın tepkisi üzerine, Antalya Belediyesi fiyatlara müdahale edince, şirket 2002 yılında faaliyetlerine son vererek Belediye'yi uluslararası tahkime şikayet etmiştir. Veolia ise İzmir Çeşme'de benzer politikaları uygulamıştır. Büyük ortağı ÇALBİR, 2001'de Türkiye'deki en pahalı suyu Çeşmelilere içirmiştir.

Yaşanan deneyimler ve yapılan çalışmalar göstermiştir ki; içme suyu gibi doğal tek el bir hizmette; kamu sağlığı, sosyal gelişme ve çevresel kaygılar ile özel sektörün kar arayışındaki güdüsü arasında belirgin bir çelişki vardır. Ancak, kar hedefledikleri için özel sektör şirketlerinin hiçbirinin içme suyu sektöründe yer almamaları gerektiğini söylemek doğru değildir. Özel sektörün birçok ülkede halen devam ettiği gibi, kamu şirketinin finansal ve işletme kapasitesinin artırılması için alt üstlenici

olması kabul edilebilir. Bilgisayar hizmetleri, mühendislik ve onarım çalışmaları ile şebekenin rehabilitasyonu gibi hizmetlere özel sektörün katılımı verimliliği artıracaktır.

Bu nedenle Kamu Özel Sektör Ortaklıkları gibi kamunun da yer aldığı işbirliği modellerinin başarılı olma şansı daha yüksektir. Yapılan araştırmalarda kamu ile özel sektör su şirketleri arasında verimlilikte önemli bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Özelleştirmeyi ideolojik bir olgu olarak kabul eden görüşler ağırlık kazandıkça uluslararası kuruluşlar ve kalkınma ajansları Kamu Özel Sektör Ortaklıkları girişimlerini desteklemektedir. İçme suyu hizmetinde kamu ve özel sektör ortaklığıyla yürütülecek modeller, kamunun genel hantallık, siyasi müdahale gibi olumsuzluklarını giderebilir. Ayrıca, bu tip ortaklıklar özel kesimin, yüksek faturalar, yolsuzluk, yatırımdan kaçınma, ödemeyenin bağlantısını kesme, işçi çıkarma gibi handikaplarını da bertaraf edebilir. Porto Alegre örneğinde olduğu gibi, verilen kararların vatandaşlar tarafından oluşturulduğu ve denetlendiği, katılımcı bütçe anlayışıyla oluşturulan modeller de gelecek vaad etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Abdurrahman. *Kamu Maliyesi*, 8. Basım, Gazi Kitapevi, Ankara 2002.
- Akdoğan, Argun. “Latin Amerika’da Su Özelleştirmeleri”, (Ed.: Çınar T., Özdiñ K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 179-226.
- Alcazar, Lorena; Manuel A. Abdala; Mary M. Shirley. “The Buenos Aires Water Concession”, *World Bank Policy Research Working Paper 2311*, Nisan 2000.
- Alpaslan, Necdet; Ayşegül Tanık; Deniz Dölgen. *Türkiye’de Su Yönetimi Sorunlar ve Öneriler*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2008.
- Araral, Eduardo. “The Failure of Water Utilites Privatization: Synthesis of Evidence, Analysis and Implications”, *Policy and Society*, 27, 2009, s. 221-228.
- Atalık, Ahmet. “Küresel Isınma, Su Kaynakları ve Tarım Üzerine Etkileri”, 2005, s. 1-9. <http://www.zmo.org.tr/odamiz/kuresel_isinma.pdf> (29.03.2008)
- Atılğan, Ahmet. 2008 “Su ve Şehir” *Hizmet-İş Dergisi*, Sayı 128’in eki, 2008/II, Ankara, 2008.
- Bailey, Stephan J. *Public Sector Economics*, Palgrave Publishing, London 2002.
- Bakker, Karen.2003 “Archipelagos And Networks: Urbanization And Water Privatization In The South”, *The Geographical Journal*, Vol.169, No. 4 December, 2003, s. 328–341.
- Bakker, Karen. “Neoliberalizing Nature? Market Environmentalism in Water Supply in England And Wales”, *Annals Of The Association Of American Geographers*, 95(3), 2005, s. 542–565.
- Barlow, Maude. *Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi Ve Su Hakkı Mücadelesi*, (Çeviren: Barış Cezar), Yordam Yayınları, İstanbul, 2009.
- Batirel, Ömer Faruk. *Kamu Maliyesi ve Yönetimi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Balance, T.; A. Taylor. *Competition and Economic Regulation in Water: The Future of European Water Industry*, Iwa Publishing, Londra 2005.
- Baumert, Jennifer; Laura Bloodgood. *Private Sector Participation in the Water and Wastewater Services Industry*, Office Of Industries Working Paper, Washington 2004.
- Berk, Ahmet. “Yerel Hizmet Sunumu ve Belediye İktisadi Teşebbüsleri”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 49, Nisan-Haziran, 2003.

- Bozeman, Barry. *Public Values and Public Interest: Counterbalancing Economic Individualism*, Georgetown University Press, Washington 2007.
- Budds Jessica; Gordon Mcgranahan, "Are Debates On Water Privatization Missing The Point? Experiences From Africa, Asia And Latin America", *Environment and Urbanization*, Vol: 15, No: 2, 2003, s. 87-113.
- Bulutoğlu, Kenan. *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, 7. Basım, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara 2008.
- Childe, Gordon. *Tarihte Neler Oldu*, (Çevirenler: Alaeddin şenel, Mete Tunçay), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006.
- Chong, Eshien; Freddy Huet; Stephane Saussier; Faye Steiner, "Public-Private Partnerships and Prices: Evidence From Water Distribution in France", *Review Of Industrial Organization*, 29, 2006, s. 149–169.
- Clarke, George; Katrina Kosec; Scott Wallsten, "Has Private Participation in Water and Sewerage Improved Coverage? Empirical Evidence From Latin America", *World Bank Policy Research Working Paper 3445*, 2004.
- Çınar, Tayfun. "Su Yönetimi Ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler", (Ed.: Çınar T., Özdiñç K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 43-94.
- Çınar, Tayfun; Birgöl Ayman Güler. *Yerel Maliye Sistemi*, TODAİE Yayınları, Yayın No: 313, Ankara 2003.
- Davis, Jennifer. "Private Sector Participation in The Water And Sanitation Sector", *Annual Review Of Enviromental Resources*, Vol: 30, 145-83, 2005.
- Dursun, Abdülkadir. *Kutsal Topraklar ve Paylaşılmayan Sular: Fırat Dicle*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Eker, Aytaç. *Kamu Maliyesi*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2004.
- Estache, Antonio; Sergio Perelman; Lourdes Trujillo, "Infrastructure Performance And Reform İn Developing And Transition Economies: Evidence From A Survey Of Productivity Measures", *World Bank Policy Research Working Paper 3514*, February 2005.
- Estache, Antonio; Martin A. Rossi, "How Different is the Efficiency Of Public and Private Water Companies in Asia", *The World Bank Economic Review*, Vol: 16, No: 1, 2002, s. 139-148.
- Faria, Ricardo Coelho; Souza Da Silva Geraldo; Belchior Moreira Tito, "Public Versus Private Water Utilities: Empirical Evidence For Brazilian Companies." *Economics Bulletin*, Vol. 8, No. 2, 2002, s. 1–7.

- Goldman, Michael. How “Water For All” Policy Became Hegemonic: The Power Of The World Bank And Its Transnational Policy Networks”, *Geoforum*, 38, 2007, s. 786-800.
- Gökdemir, Bülent. “Şebeke Suyu Sektöründe Serbestleşme ve Rekabet”, *Rekabet Dergisi*, 22, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, s. 40-61.
- Gökdemir, Bülent. *Küresel Su Krizine Çözüm Arayışları: Şebeke Suyu Hizmetlerine Özel Sektör Katılımı Dünya Örnekleri Işığında Türkiye İçin Öneriler*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 2008.
- Görer, Nilgün. “Altyapı Hizmetlerinin Sağlanmasında Kamunun Değişen Sorumluluğu”, (Ed.: Çukurçayır M.A., Tekel A.), *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.
- Gözler, Kemal. *İdare Hukuku*, Cilt 2, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2002.
- Güler, Ayman Birgül. *Su Hizmetleri Yönetimi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını No: 298, Ankara 1999.
- Hall, David; Emanuele Lobina, “Kamu Ve Özel Sektör Hizmetlerinin Karşılaştırmalı Verimliliği”, (Türkçesi: Türkan Uzun), *Genel İş Emek Araştırma Dergisi*, 2, 2005, s. 41-47.
- Hall, David; Emanuele Lobina; Robin De La Motte, “Public Resistance To Privatisation in Water And Energy”, *Development in Practice*, Volume 15, Numbers 3 & 4, Haziran, 2005.
- Hanke, Steve H; Stephen J.K. Walters, “Privatizing Waterworks”, *Proceedings Of The Academy Of Political Science*, Vol: 36, No: 3, 1987, s. 104-113.
- Harris, Chris. “Private Participation in Infrastructure in Developing Countries: Trends, Impacts And Policy Lessons”, *World Bank Working Paper* No5. Washington DC, 2005.
- Herekman, Aykut. *Kamu Maliyesi: Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikleri*, Cilt 1, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987.
- Hukka, Jarmo; Eija M. Vinnari, “Public-Public Partnerships in The Finnish Water Services Sector”, *Utilities Policy*, 15, 2007, s. 86-92.
- Jacobs, Jeffrey; Charles Howe, “Key Issues And Experience in Us Water Services Privatization”, *Water Resources Development*, Vol. 21, No. 1, 2007, s. 89-98.
- Jensen, Olivia; Frederic Blanc-Brude, “The Handshake: Why Do Governments And Firms Sign Private Sector Participation Deals? Evidence From The Water And Sanitation Sector in Developing Countries”, *World Bank Policy Research Working Paper* 3937, June 2006.

- Joy, Clare; Peter Hardstaff. *Dirty Aid, Dirty Water*, World Development Movement Publication, London 2005.
- Karadağ, Aybike Ayfer. “Türkiye’de İçme Suyu Tedarikinde Uygulanan Yöntemler”, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Kitabı, Ankara, 20-22 Mart 2008, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2009, s. 389-400.
- Kartal, Filiz. “Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı Ve Sosyal Adalet”, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Kitabı*, 2.Cilt, Ankara, 20-22 Mart 2008, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2009, s. 478-485.
- Kapan, İsmail. *Dünyayı Su Savaşları mı Bekliyor? Suyun Stratejik Dalgaları*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007.
- Kayır, Öztunalı Gülser. “Fransa’da Su Yönetimine Genel Bakış”, (Ed.: Çınar T., Özdiç K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 95-118.
- Kazgan, Haydar; Sami Önal. *İstanbul’da Suyun Tarihi; İstanbul’un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri Ve Osmanlı’da Yabancı Su Şirketleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Kıkeri, Sunita; Fatima Aishetu Kolo, "Privatization: Trends And Recent Developments", *World Bank Policy Research Working Paper 3765*, November 2005.
- Kılıç, Selim. “Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No 39, Ekim 2008, s. 161-186.
- Kıran, Abdullah. *Ortadoğu’da Su Bir Çatışma Ya Da Uzlaşma Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kirkpatrick, Colin; David Parker; Yin-Fang Zhang, “An Empirical Analysis Of State And Private Sector Provision Of Water Services In Africa”, *The World Bank Economic Review*, Vol: 20, No: 1, 2006, s. 143-163.
- Kirmanoglu, Hülya. *Kamu Ekonomisi Analizi*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2007.
- Küçük, İsmail. TMMOB 1. Su Politikaları Kongresi Geçmişten Geleceğe Su Kaynakları Yönetimi Başlıklı Panel Konuşması, *TMMOB Su Politikaları Kongresi Kitabı*, Ankara 21 -23 Mart 2006, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2007, s.93-99.
- Lobina, Emanuele. “Problems With Private Water Concessions: A Review Of Experiences And Analysis Of Dynamics”, *International Journal Of Water Resources Development*, Vol. 21, No. 1, 2005, s. 55–87.

- Loftus, Alexander; David McDonald, "Of Liquid Dreams: A Political Ecology Of Water Privatization in Buenos Aires", *Environment And Urbanization*, 13; 179, 2001.
- Mert, Akyan. "IMF Ve Dünya Bankası Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye'deki Uygulamaları", *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Kitabı*, 2.Cilt, Ankara, 20-22 Mart 2008, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2009, s. 365-376.
- Minibaş, Türkel. "Globalizmde Suyun Ekonomi Politikası" 7. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi Çağrılı Tebliğ, 24-27 Ekim, İzmir
<[http:// E-Kutuphane.Cmo.Org.Tr/Pdf/354.Pdf](http://E-Kutuphane.Cmo.Org.Tr/Pdf/354.Pdf)> (12.01.2009)
- Muller, Mike "Public-Private Partnerships In Water: A South African Perspective On The Global Debate", *Journal Of International Development*, 15, 2007, s. 1115-1125.
- Nadaroğlu, Halil. *Kamu Maliyesi Teorisi*, 3. Basım, Sermet Matbaası, İstanbul 1978.
- Olivera, Oscar. *Cochabamba: Water War in Bolivia*, South End Press, Cambridge 2004.
- Öztürk, Nazım. *Ekonomide Devletin Değişen Rolü; Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına*, Palme Yayıncılık, Ankara 2007.
- Pamukçu, Konuralp. *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2000.
- Perard, Edouard "Water Supply: Public Or Private? An Approach Based On Cost Of Funds, Transaction Costs, Efficiency And Political Costs", *Policy And Society*, 27, 2009, s. 193-219.
- Phumpiu, Patricia; Jan Erik Gustafsson, "When are Partnerships A Viable Tool For Development? Institutions and Partnerships for Water and Sanitation Service in Latin America", *Water Resources Management*, 23, 2009, s. 19-38.
- Prasad, Naren. "Privatization Results: Private Sector Participation in Water Services After 15 Years", *Development Policy Review*, 24, 2006, s. 669-692.
- Postel, Sandra. "Trouble On Tab", *Worldwatch*, Vol.: 2, No: 5, September-October, 1989.
- Postel, Sandra. *Son Vaha; Su Sıkıntısıyla Karşı Karşıya*, Tübitak- Tema Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Savas, E.S. *Daha İyi Devlet Yönetiminin Anahtarı Özelleştirme*, (Çeviren: Ergün Yener), Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 517, 2. Basım, Ankara 1999.

- Salihoglu, Serhat. “Küresel Su Siyaseti Nedir?”, (Ed.: Çınar T., Özdiñ K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 3-43.
- Shiva, Vandana. *Özelleştirme, Kirlenme ve Kar: Su Savaşları*, (Çev: Ali K. Saysel) Bgst Yayınları, İstanbul 2007.
- Solomon, Steven. *Water: The Epic Struggle For Wealth, Power And Civilization*, Harper Collins, New York 2010.
- Sökmen, Semih; Emine Bora; Levent Şensever, *Ajanda 2006, Doğa İçin Sorumluluk*, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- Stiglitz, Joseph E. *Kamu Kesimi Ekonomisi*, (Çeviren: Ömer Faruk Batirel), 2. Basım, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1994.
- Su Hakkı Raporu. *İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalışma Grubu; Su Hakkı Raporu*, İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, İstanbul 2009.
- Şener, Orhan. *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, 9. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul 2007.
- Şahin, Mehmet; Özge Uysal. *Kamu Ekonomisi Perspektifinden Kamu - Özel Sektör Ortaklıkları*, Ekin Kitapevi, Bursa 2008.
- Taşkın, Taylan. “Birleşik Krallık’ta Su Yönetimi Ve Özelleştirme Süreci”, (Ed.: Çınar T., Özdiñ K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 121-145.
- Tekin, Güner Ali. “Kamu Özel İşirlikleri-Kamu Özel Ortaklıkları”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 122, 2007, s. 10-14.
- Tomanbay, Mehmet. *Dünyada Su ve Küresel Isınma*, Ara Kitap, İstanbul 2008.
- Topçu, Hayırsever Ferhunde. “Suda Neler Oluyor? Çokuluslu Şirketler Ve Özelleştirmeler 2002”, *Emek Araştırma Dergisi*, 1(9), 2002, s. 1-52.
- Topçu, Hayırsever Ferhunde. “Yerel Yönetim Birliği Eliyle Su Özelleştirmesi: Çalbir Örneği”, (Ed.: Çınar T., Özdiñ K.H.), *Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri*, Memleket Yayınları, Ankara 2006, s. 379-405.
- Turan, Tuba; Zeynep Eren, “Türkiye’de Su Kaynakları Ve Su Politikası”, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi Kitabı*, 2.Cilt, Ankara, 20-22 Mart 2008, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara 2009, s. 25-32
- Yıldız, Dursun. *USİAD Su Raporu, Su Raporu: Ulusal Su Politikası İhtiyacımız*, USİAD Yayınları, İstanbul 2007.

Yüzgeç, Taner. “TMMOB 1. Su Politikaları Kongresi Açılış Konuşması”, *TMMOB Su Politikaları Kongresi Kitabı*, Ankara 21 -23 Mart 2006, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara, 2007, s.15-21.

Yılmaz, Selim. “Meta Fetişizmde Yeni Açılımlar: Su”, *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, Su Özel Sayısı*, Temmuz, Ağustos, Eylül, 3, 2006, s. 50-55

Wallsten Scott; Katrina Kosec, “Public Or Private Drinking Water? The Effects Of Ownership And Benchmark Competition On Us Water System Regulatory Compliance And Household Water Expenditures”, *AEI-Brookings Joint Center Publication*, 2005.

Zhong, Lijin; Arthur P.J. Mol; Tao Fu, “Public Private Partnership In China’s Urban Water Sector”, *Environmental Management*, 41, 2008, s. 863-877,

YAZARI OLMAYAN ESERLER VE İNTERNET KAYNAKLARI

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara 2001.

9. Beş Yıllık Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı Ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara 2007.

Real conflicts’ over world’s water, BBC News.

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/2867583.stm> (08.04.2008)

Devlet Su İşleri. 2006 Faaliyet Raporu,

http://www.dsi.gov.tr/faaliyet_raporlari/2006_faaliyet_raporu.pdf

(12.12.2009)

Food And Water Watch. Water Corporations,

<http://www.foodandwaterwatch.org/water/private-vs-public/corporations>

(28.12.2009)

Tam Bir Asır Sonra Paris’in Su Dağıtımı Tekrar Kamuya Dönüyor, 04.08.2008,

<http://www.ivmedergisi.com/tam-bir-asir-sonra-parisin-su-dagitimi-tekrar-kamuya-geri-donuyor.html> (24.12.2009)

Hall, David. “Public Services Work”

<http://www.world->

[psi.org/content/contentgroups/english7/publications1/en_public_services_work.pdf](http://www.world-psi.org/content/contentgroups/english7/publications1/en_public_services_work.pdf) (28.03.2008)

Gökdemir, Bülent. "Küresel Su Krizine Çözüm Arayışları: Şebeke Suyu Hizmetlerine Özel Sektör Katılımı", 2007.
<www.rekabet.gov.tr/dosyalar/perskonfyyn/perskonfyyn93.doc> (28.03.2009)

Marsden, Bill. "Cholera And The Age Of The Water Barons", *Public Integrity Research Unit*, <<http://projects.publicintegrity.org/water/report.aspx?aid=44>> (21.12.2009)

Masons Water Yearbook 2004-2005, Pincen Masons, London 2005.

Suda Tam Mutabakat Yok.

<<http://www.milliyet.com.tr/guncel/haberdetay.aspx?atype=haberdetay&articleid=1074054&date=21.01.2010&kategori=guncel&b=suda%20tam%20mutabakat%20yok>> (21.01.2010)

Su Savaşları Başlıyor. <<http://www.ntvmsnbc.com/news/453312.asp>> (09.11. 2008)

The Economist. Priceless; A Survey Of Water, London, July 19 2003.

The United Nations World Water Development Report 2 Water: A Shared Responsibility,
<<http://www.unesco.org/publications.htm>> (24.04.2009)

The United Nations World Water Development Report 3 Water In A Changing World, <<http://www.unesco.org/publications.Htm>> (24.04.2009)

The World Bank Toolkit. World Bank, Selecting An Option For Private Sector Participation, Toolkit 1, 1997.
<<http://www.worldbank.org/html/fpd/water/wstoolkits/kitl/frame.html>> (07.06.2009)

TMMOB Su Raporu, TMMOB Yayınları, İstanbul 2009.

Türkiye İstatistik Kurumu. Çevre Veri Bankası.
<<http://www.tuik.gov.tr/veribilgi.doc>> (14.12.2009)

UNDP Human Development Report, 2006, Beyond Scarcity: Power, Poverty and The Global Water Crises.
<<http://Hdr.Undp.Org/En/Media/Hdr06-Complete.Pdf>> (15.02.2008)

Unwater Statistics: Graphs & Maps
<http://www.unwater.org/statistics_use.html> (14.04.2009)

Uluğbay, Hikmet. Nehirleri Özelleştirmenin Bedelini Kim Öder?
<http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=50> (26.03.2008)

Water Privatization Fiascos: Broken Promises And Social Turmoil”, Public Citizen
Water For All Programının Özel Raporu, Mart 2003
<www.wateractivist.org> (20.07.2009)

Water Privatization.
<http://en.wikipedia.org/wiki/water_privatization> (11.09.2007)